

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

ZEKİ MESUT ALSAN: HAYATI, FİKİRLERİ VE
SİYASİ FAALİYETLERİ (1889-1984)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali YILDIZ

2501191073

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

İSTANBUL - 2022

ÖZ
ZEKİ MESUT ALSAN: HAYATI, FİKİRLERİ VE SİYASİ
FAALİYETLERİ (1889-1984)

Ali YILDIZ

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve sonraki dönemlerine tanıklık etmiş olan gazeteci, ilim adamı ve aynı zamanda siyasetçi olan Zeki Mesut Alsan'ın Hayatı, Fikirleri ve Siyasi Faaliyetleri (1889-1984) incelenmiştir. Bu doğrultuda tez hazırlanırken Alsan'ın hayatı hakkında bilgi içeren *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet ve Osmanlı Arşiv* belgeleri başta olmak üzere *Ahenk*, *Hâkimiyeti Milliye*, *Milliyet*, *Vakit*, *Tan*, *Yeni İstanbul* gazeteleri ve *Maarif Vekâleti Mecmuası*, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, *Hayat*, *Türk Yurdu*, *İnsan Hakları* dergilerindeki yazıları ile hatırat-inceleme türünden eserlerden yararlanılmıştır.

1889 yılında Aydın'da doğan Zeki Mesut Alsan, ilk tahsilini burada tamamladıktan sonra lise eğitimini de İzmir İdadisi'nde tamamlamıştır. Yüksek tahsili için Mülkiye Mektebi'ne giren Alsan, buradaki eğitimi esnasında *Ahenk* gazetesinde dış politikaya dair yazılar da yazmıştır. Mülkiye'den mezun olduktan sonra 24 Ekim 1910 tarihinde, Avrupa tahsili için girdiği imtihanı kazanarak Paris'e gitmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönen Alsan, Mülkiye Mektebi'nde kısa bir süre hukuk-u düvel ve tarih-i siyasi muallim muavinliği görevlerinin ardından I. Dünya Savaşı yıllarını Maliye Nezareti'nde çeşitli görevler ile geçirmiştir.

1918'de Maarif Nezareti'nde göreve başlayan Zeki Mesut Alsan, bu nezarette çeşitli görevler ifa etmiştir. 1927 yılında CHP'den Edirne milletvekili seçilen Alsan, böylece siyasete girmiş ve daha sonra Diyarbakır milletvekili olarak 1943 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Ayrıca Alsan, milletvekilliği yaptığı dönemde *Hâkimiyeti Milliye* ve *Milliyet*'te gazeteci kimliğini de muhafaza etmiştir. 1943 yılında ise Siyasal Bilgiler Okulu adını alan Mülkiye'ye, müdür ve Devletler Umumî

Hukuku profesörü olarak atanmış ve emekliye ayrıldığı 1956 yılına kadar profesörlük görevini sürdürmüştür. Zeki Mesut Alsan, 24 Eylül 1984 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zeki Mesut, Mustafa Kemal Atatürk, Türk İnkılâbı, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Dış Politika.

ABSTRACT
ZEKİ MESUT ALSAN: LIFE, IDEAS AND POLITICAL
ACTIVITIES (1889-1984)

Ali YILDIZ

In our study, a journalist, scientist and politician who witnessed the last period of Ottoman Empire and the establishment and later periods of Turkish Republic, Zeki Mesut Alsan's Life, Ideas and Political Activities (1889-1984) were examined. So, *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet ve Osmanlı Archival* documents contains datas about the life of Alsan, writings in *Ahenk*, *Hâkimiyeti Milliye*, *Milliyet*, *Tan*, *Vakit* newspapers and *Muallimler Birliği Mecmuası*, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, *Hayat*, *Türk Yurdu*, *İnsan Hakları* were used.

Alsan was born in Aydın in 1889, completed first education here and then continued high school education in İzmir High school. He entered School of Mulkiye for higher education and wrote about foreign policy in newspaper *Ahenk* during education there. After graduating from Mülkiye, he went to Paris on October 24, 1910, for European education. Returning to Turkey, he spent short period in Mulkiye School as an assistant of international law and political history, and then spent WWI years in various positions at the Ministry of Finance.

He started to work in the Ministry of Education in 1918, performed various duties in this ministry. He was elected as Edirne deputy from CHP in 1927, so entered politics, then continued this duty as Diyarbakır deputy until 1943. In addition, maintained his journalistic identity in *Hâkimiyeti Milliye* and *Milliyet* during time as a member of parliament. In 1943, he was appointed to Mulkiye, which was named the School of Political Sciences, as the professor and director of General International Law, and continued professorship until retirement in 1956. He died on September 24, 1984, in Istanbul.

Key Words: Zeki Mesut, Mustafa Kemal Atatürk, Turkish Revolution, The Free Republican Party, Foreign Policy.

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin parçalandığı, Milli Mücadele ile de ulusal egemenliğin kazanıldığı, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşmesi için bir dizi inkılâpların gerçekleştirildiği dönemde aydınlar gerek fikir ve eserleriyle gerekse de yaptıklarıyla Türk düşünce ve kültür hayatının gelişip, şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bu aydınlar arasında Zeki Mesut Alsan'ın da özgün bir mevkiî bulunmaktadır. Gazeteci, eğitimci, siyasetçi, hukukçu ve ilim adamı kimlikleri ile ön plana çıkmış ve bahsi geçen dönemlere tanıklık etmiş çok yönlü bir kişiliktir. Bu çalışma, Zeki Mesut Alsan'ın kendi kaleminden hayatı, Türk inkılâp anlayış ve prensipleri başta olmak üzere Atatürk dönemi Türk dış politikası ve dünyadaki gelişmeler hakkında düşüncelerini kapsamlı olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın belirlenmesinde büyük katkıları olan, hatalarımı sabır ve titizlikle düzelter, desteğini ve sevgisini daima hissettiğim saygıdeğer hocam, tez danışmanım ve ağabeyim Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ'ye teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecinde bilgi ve tecrübesini aktaran Arş. Gör. Umut DERE'ye teşekkürlerimi sunarım.

Öte yandan lisans döneminden bugüne kadar eğitimimde katkıları olan değerli hocalarım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, Prof. Dr. Halil BAL, Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR, Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT ve Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU'ya teşekkür ederim. Ayrıca değerli arkadaşlarım Seda ÖZSOY'a, Ayşe YÜKSEL'e, Ebubekir ÇELİKCAN'a, Hasret TOPRAK'a, Veli Furkan SEVİM'e ve Tugay AVCI'ya desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

Son olarak geçmişten bugüne kadar büyük fedakârlıklar göstererek yetişmemi sağlayan, en büyük destekçilerim ve haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Özellikle bu çalışmayı, hazırlık sürecindeyken

kaybettiğim, 20.07.2020 tarihinde rahmet-i Rahman’a kavuşan canım anneme ithâf ediyorum.

Bu yüksek lisans tezi Türk Tarih Kurumu’nun katkılarıyla hazırlanmıştır.

ALİ YILDIZ

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'İN ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ, SİYASİ VE İLMİ FAALİYETLERİ

1.1. Ailesi, Doğumu, Öğrenim Hayatı, Evliliği ve Çocuğu	4
1.2. Meslek Hayatı.....	21
1.2.1. İlk Memuriyetleri (1910-1927).....	21
1.2.2. Milletvekilliği (1927-1943) ve Siyasi Faaliyetleri.....	23
1.2.3. Akademi Yılları (1943-1956)	27
1.2.4. İlmi Hayatı ve Ölümü.....	31
1.2.4.1. Eserleri	36
1.2.4.1.1. Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu	36
1.2.4.1.2. Mustafa'nın Romanı-Hürriyet Pervanesi.....	36
1.2.4.1.3. Kavak Yeli	37
1.2.4.1.4. Devletler Hukuku Dersleri.....	37
1.2.4.1.5.Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler	38
1.2.4.1.6. Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm	38
1.2.4.1.7. Yeni Devletler Hukuku (Prensipier-Şahıslar).....	39
1.2.4.1.8. Yeni Devletler Hukuku (Milletlerarası Camianın Düzenlenmesi)	39
1.2.4.1.9. Müşterek Emniyet Problemi	39

1.2.4.1.10. Silâhsızlanma Problemi	40
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'İN TÜRK İNKILÂBINA BAKIŞI

2.1. Türk İnkılâbında Metot.....	41
2.2.İnkılâp Prensipleri	51
2.2.1.Laiklik	52
2.2.2.Devletçilik	53
2.2.3.Halkçılık	54
2.2.4. Milliyetçilik	55
2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'İN ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BAKIŞI

3.1. Cumhuriyet Sonrası Türk Dış Politikasının Ana Unsurları	64
3.1.1. SSCB ile İlişkiler (1925-1929)	67
3.1.2. Fransa ile İlişkiler (1921-1937)	68
3.1.3. İngiltere ile İlişkiler (1922-1938).....	73
3.1.4. Yunanistan ile İlişkiler (1923-1930)	77
3.2. Balkanlar	81
3.2.1. Balkan Konferansları.....	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'E GÖRE DÜNYADAKİ GELİŞMELER

4.1. Uluslararası Hayat (1918-1935)	91
4.1.1. İngiltere (1929-1935)	94
4.1.1.1. Dominyonlar (1926-1931)	99
4.1.1.2. Hindistan (1919-1935)	100
4.1.1.3. Mısır (1914-1937)	103
4.1.2. Fransa (1918-1935)	105
4.1.3. Almanya (1918-1935)	109
4.1.4. İtalya (1918-1934)	116
4.1.5. Amerika (1919-1932)	120
4.1.6. Japonya ve Mançurya (1931-1935)	123
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	131
EKLER	158

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HR.İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR. İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
i.	: İçtima
MF.ALY.	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MP.	: Millet Partisi

nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Basım tarihi yok

GİRİŞ

Zeki Mesut Alsan, gazeteci, hukukçu, siyasetçi ve ilim adamı gibi kimliklere sahip olmasına rağmen literatürde pek tanınmayan ilim adamlarındandır. İlgi çekici bir hayatı olan Zeki Mesut Bey, 1889-1984 yılları arasında yaşamış çok yönlü bir kişilik olduğundan çalışma, bu yıllar arasında faaliyetleri ile dikkat çeken Zeki Mesut Alsan'ın tarihi yerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden, veri toplama ve analize dayalı bir yöntem takip edilerek, Zeki Mesut'un görüşlerini sunmakla beraber onun görüşlerindeki tezat veya tutarlılıklara dikkat çekmeye çalıştık. Alsan'ın gazeteci ve dergi yazarı olmasından dolayı fikirlerinin analizinde *Ahenk*, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, *Hayat*, *Türk Yurdu*, *İnsan Hakları* dergileri, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Milliyet*, *Ulus*, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, *Tan*, *Vakit* ve *Yeni İstanbul* gazetelerindeki yazılarıyla birlikte Alsan'ın hatıraları kullanılmıştır.

Alsan'ın 1930'ların ortasına kadar basın ve yazı hayatında aktif olarak yer aldığı, sonraki yıllarda daha sessiz bir yaşam sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Siyasi hayatta yer almaya devam etmesine rağmen aktif olarak siyasi ve entelektüel tartışmalara girmemiştir. Milletvekilliği görevinden sonra 1943'te Ankara Üniversitesi'nde görev almış ve 1956 yılına kadar profesör unvanıyla akademik kariyerini sürdürmüştür. 1956 yılında *Forum* dergisinde birkaç yazısı yayımlanmış olup, çalışmamızda bu yazıları araştırmamıza rağmen hiçbir şekilde ulaşamadık. Ayrıca kendisinin 1947 yılından itibaren bizzat çıkarmış olduğu *İnsan Hakları* dergisinin de 1947'den 1951 yılının Şubat ayına kadar olan sayılarına ulaştık, bu aydan sonra 1957 yılına kadar olan sayılarına ise erişemedik. Aylık olarak yayımlanan bu dergide Zeki Mesut Alsan'ın gerek siyasi, hukuki, insani, ahlâki, eğitim ve kültür, iş ve çalışma hakkı gibi çok geniş konularda yazmış olması gerekse de derginin diğer nüshalarına ulaşamamamızdan dolayı Alsan'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonraki düşüncelerini bir bütün olarak ele alamadık. Bununla beraber 1956 yılında emekli olan ve emeklilik yıllarında siyaset ve akademiden uzak, sakin bir hayat yaşayan Zeki Mesut'un vefat

ettiği 1984 yılına kadar olan süreçte ne yaptığı ve nasıl bir yaşam sürdürdüğüyle ilgili olarak da geniş bilgilere erişmek mümkün olmadı.

Bu yüzden çalışmamız ağırlıklı olarak Alsan'ın yazı ve fikir hayatında aktif olarak yer aldığı 1930'lu yıllara ve bu yıllardaki siyasi gelişmelere Alsan'ın bakışına odaklanacaktır. Çalışma, 1889-1984 yılları arasında yaşayan Zeki Mesut'un hayatı, fikirleri ve siyasi faaliyetlerini içerdiğinden bu yıllar arasında meydana gelen önemli siyasi gelişmelerden de Alsan'ı ilgilendirdiği derecede bahsedilecektir.

Birinci bölümde, Alsan'ın ailesi, eğitimi, mesleki ve siyasi faaliyetleri, ilmi hayatı ve eserleri ile ölümüne kadar olan dönem incelenmiştir.

İkinci bölümde, Zeki Mesut'un yazıları çerçevesinde Türk İnkılâbının yöntemi ile inkılâp prensipleri üzerinde durulmuş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ele alınarak onun konu hakkındaki görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Alsan, hem ilim adamı ve hem de gazeteci olmasından dolayı Türk inkılâbını yakından takip etmiştir. İnkılâp hakkındaki görüşlerini yazılarında aktarmıştır. Kendi yazıları üzerinden Alsan'ın Türk inkılâbına dair görüşleri bu bölümün ana konusudur.

Üçüncü bölümde Atatürk dönemi Türk dış politikası incelenirken konunun ana unsurları ve diğer devletlerle olan ilişkileri hakkında Zeki Mesut'un TBMM'deki konuşmaları ve yazıları üzerinden fikirleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise dünyadaki gelişmeler ışığında ülkelerin iki savaş arasındaki durumu ve politikaları değerlendirilerek, Zeki Mesut'un da bu ülkeler ve politikaları hakkındaki görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çocukluk, gençlik ve eğitim hayatı ile birlikte dönemin siyasi olayları hakkında düşüncelerini kendi yazdığı *Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu*, *Mustafa'nın Romanı-Hürriyet Pervanesi* ve "Kavak Yeli" adlı üç hatıratla anlatmıştır. *Mustafa'nın Romanı* serisi kitap halinde yayımlanmıştır. "Kavak Yeli" ise *Vakit* gazetesinde tefrika halinde yayımlanmış olup, tarafımızca tespit edilmiştir. Ayrıca Zeki Mesut Alsan hakkında *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivleri* incelenmiş ve sınırlı sayıda belge elde edilmiştir. Diğer yandan *TBMM Arşivi*'nden de faydalanılmıştır.

Zeki Mesut'un 1927-1943 yılları arasında TBMM'de Edirne ve Diyarbakır mebusu olarak bulunması sebebiyle meclis zabıt cerideleri ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Ayrıca Alsan'ın TBMM'de bulunan Özlük Dosyası'na da ulaşılmıştır.

Son olarak Zeki Mesut Alsan hakkında ailesinden de daha fazla bilgiye ulaşabilmek istenilmişse de ailenin varisi olmaması nedeniyle herhangi bir kimseye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Zeki Mesut Alsan kimdir, fikirleri ve siyasi faaliyetleri nelerdir? sorularına yanıt bulmak adına çalışmaya karar verdiğimiz bu konuda daha önce bir lisansüstü tezi hazırlanmamış olması bizi böyle bir çalışma yapmaya teşvik eden en önemli husus olmuştur. Bilimsel olarak Zeki Mesut hakkında Ali Birinci tarafından yazılmış olan “Zeki Mesud Alsan Hayatı ve Eserleri” adlı makale, çalışmamız açısından rehber olmuştur. Bu makalede *Mustafa'nın Romanı* serisinden *Memleket Çocuğu* ve *Hürriyet Pervanesi* hatıratı, araştırma-inceleme türü eser ve makaleler kullanılmıştır. Ayrıca bu makalede *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet* ve *Osmanlı Arşiv* belgeleri kullanılmamıştır. Çalışmamız, Ali Birinci'nin makalesiyle birlikte daha önce kullanılmayan *Mustafa'nın Romanı* serisinden “Kavak Yeli” hatıra eseri, *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet* ve *Osmanlı Arşiv* belgeleri, TBMM'deki konuşmaları ile gazete ve dergilerdeki yazıları üzerinden fikir ve siyasi faaliyetleri hakkında edinilen bilgiler doğrultusunda Zeki Mesut Alsan hakkında kapsamlı bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'İN ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ, SİYASİ VE İLMİ FAALİYETLERİ

1. 1. Ailesi, Doğumu, Öğrenim Hayatı, Evliliği ve Çocuğu

Hatıralarını Mustafa¹ ismiyle yayımlayan Zeki Mesut Alsan² Süleyman ve Ayşe çiftinin oğlu olarak Aydın'ın Kozdibi mahallesinde, küçük bir evde 19 Mayıs 1889 tarihinde doğdu.³

Mustafa, babasını dindar, çalışmayı seven ancak sebatsız, kararsız ve hayalperest bir kişilik olarak değerlendirmesine rağmen annesini azimli, kararlı ve aile hayatının dengesini korumakla beraber ailenin geçimi hususunda kilim dokumak suretiyle eşine büyük bir destek sağlayan birisi olarak tanımlamaktadır.⁴ Böyle bir aile ortamında dördüncü çocuk olarak dünyaya gelen Mustafa kendisinden önceki kız kardeşlerini hiç görmemiş ve üç kız kardeşini de küçük yaşlarda kaybetmişti.⁵ Ancak

¹Ali Birinci, Zeki Mesut Bey'in ilk adının Mustafa olduğunu, Zeyniye Mektebi'ndeki eğitimi sırasında hocası tarafından kendisine Fehmi mahlasının verildiğini daha sonra bu ismi Zeki'ye çevirdiğini belirtmektedir. Ali Birinci, "Zeki Mesud Alsan - Hayatı ve Eserleri", **Türk Yurdu**, C. 22, S. 181, Ankara 2002, s. 33. Nitekim 1907 yılında Mülkiye Mektebi'ne giriş imtihanlarının sonuçları açıklandığında adı Mustafa Zeki olarak geçmektedir. **Sabah**, No: 6462, 27 Eylül 1907, s. 2. 1910 yılından itibaren ise *Ahenk* gazetesindeki yazılarında Zeki Mesut ismini kullanmıştır.

² Zeki Mesut Alsan ile ilgili olarak ilk çalışma Ali Birinci'nin makalesidir. Ali Birinci, "Zeki Mesud Alsan - Hayatı ve Eserleri", **Türk Yurdu**, C. 22, S. 181, Ankara 2002, s. 31-40. Bu makalenin kaynakçasından yararlanmak suretiyle ulaştığım ve kısa hayat hikâyesini anlatan kitaplar ise şöyle sıralanabilir: Mehmet Zeki, **Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi**, İstanbul 1929, s. 251-252; Mehmet Zeki, **Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi**, İstanbul 1930-1932, s. 304; İbrahim Alâettin, **Meşhur Adamlar**, Haz.: Sedat Simavi, C. 4, İstanbul 1933-1935, s. 1595; İ. Alâettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul 1946, s. 42; Afşin Oktay, **Biyografiler Ansiklopedisi**, Ankara 1958, s. 28; Osman Nebioğlu, **Türkiye'de Kim Kimdir**, Nebioğlu Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1961-1962, s. 56; Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. 2, Ankara 1968-1969, s. 845-854; Reşat Özalp-Aydoğan Ataüinal, **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı**, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 777-778; Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 416, Ankara 1977, s. 270; Kâzım Öztürk, **Türk Parlâmento Tarihi**, TBMM-III. Dönem 1927-1931, TBMM Vakfı Yayınları No: 10, C. III, [t. y], 217-219.

³ Mebus seçildiğinde kendi yazdığı hâl tercümesinde bu tarih geçmesine rağmen bunun hatalı olduğunu belirten Ali Birinci doğum tarihi olarak 15 Mayıs 1889 olarak ifade etmektedir. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)**, Zeki Mesut Alsan Sicil Dosyası, Sicil No: 686. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 31.

⁴ Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 2, **Vakit**, S. 8780, 26 Temmuz 1942, s. 3.

⁵ Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 1, **Vakit**, S. 8779, 25 Temmuz 1942, s. 3.

daha sonra ailenin Zehra adında bir kız çocuğu daha olmuş ise de o da diğer kız kardeşleri gibi küçük yaşta hayatını kaybetmişti. Bu durum Mustafa'nın yaşamındaki ilk büyük acıdır⁶ ve tek çocuk olarak büyümesine neden olmuştur.

Aile itibarıyla Mustafa, dindar ve taassuplu bir ebeveyne sahip olarak dünyaya gelmiştir. Anne ve babası okumayı bilmesine rağmen yazı yazmayı öğrenememiştir. Ayrıca Mustafa, hanelerinde “*Kur'an, Mevlid ve Taberî Tarihi*”nden başka bir kitap da bulunmadığını ifade etmiştir. Dini özel gün ve aylarda “*Kur'an*” okunduğundan dolayı “*Kur'an*” evin en çok okunan kitabı konumunda yer almıştır. Aile inançta taassuplu ise de amelde hemen hemen kusursuz bir yapıya sahip olarak göze çarpmaktadır. Nitekim baba Süleyman Efendi beş vakit namazını camide cemaatle kılmaya çalışmakla beraber Mustafa'nın da namaza başlayabilmesi için kendisine küçük sureleri ezberletmiştir.⁷ Çocukluk yıllarını hatıralarında çeşitli duygu ve düşüncelerle anlatan Zeki Mesut Bey, özellikle dini menkıbeleri karakterinin gelişiminde önemli bir faktör olarak görmektedir. Örneğin Hz. Ali'yi kahraman olarak değerlendirirken Yezid'i de hain ve zalim bir kişi olarak ifade etmiştir. Kerbelâ olayını okuyan küçük Mustafa, Hasan ve Hüseyin'i kurtarmak için canını feda etmeye hazırdı.⁸ Şehitlik ve gazilik gibi kavramları o sıralarda öğrenen

⁶Ali Birinci, a. g. m., s. 31.

⁷Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 3, **Vakit**, S. 8781, 27 Temmuz 1942, s. 3. Ailenin taassuplu bir yapıya sahip olduğunu göstermesi açısından şu örnek dikkat çekicidir:

“Mustafa bir gün oyun arkadaşlarından ele geçirdiği bir iskambil kâğıdını eve getirmişti... Derhal anası onu elinden alıp sert bir tavırla parça parça yırttı... Mustafa kederli ve sorucu bir eda ile anasına bakınca:

— *Oğlum, canlı mahlûkatı ancak Allah yaratır... Kimse böyle resimle onun işini taklit edemez... Eden kâfir olur... Hem bu kâğıtlar kumar kâğıtlarıdır... Kumar da haramdır...*

Mustafa bir aralık düşündü... Ve gözü sedir üzerindeki basma örtüye ve oradan da raftaki kuş kapaklı kâseye ilişti. Basma üzerinde renkli çiçekler, iç açacak şekilde birbirine sarılarak uzanıp gidiyordu... Kâse kapağının sevimli güvercini de sanki onunla konuşuyor ve ona şu suali ilham ediyordu:

— *Anacığım; şu basma üzerindeki çiçekler, şu kapağın üstündeki güvercin de canlı mahlûklar değil mi?*

— *Onlar put değil... İnsan tasviri olursa put sayılır ve dinimiz putu yasak etmiştir. Cevabını alan Mustafa durakladı... Küçük mantığı sarsıldı... Ve anasının kesin ve kitaba dayanan hükmü karşısında sustu.”*

⁸Zeki Mesud Alsan, **Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu**, Vakit Gazete - Matbaa Kütüphane, Birinci Kitap, 1942, s. 7.

Mustafa, bu makamların bir Müslüman için ulaşılabilecek en yüksek makam olduğunu ifade etmiştir.⁹

İlk eğitimini annesi Ayşe Hanım'ın rehberliğinde alan Mustafa, rahatlıkla elifbayı okumakla beraber namaz surelerini de ezberlemişti. Böylelikle beş yaşını tamamladığında Amme cüzü ile gerçek adı Emine¹⁰ olan Gevrek Hoca'nın evine gitti ve artık ona emanet edilen Mustafa annesinden aldığı eğitim sayesinde herhangi bir güçlükle karşılaşmadı.¹¹ Yaklaşık olarak on öğrenciyi evinde okutan Gevrek Hoca'nın, en gözde öğrencisi olmuş ve buradaki eğitim sonucunda hemen hemen bütün temel dini bilgileri öğrenmiş bulunuyordu.¹² 1895 yılında hatim merasimi ile mektepten mezun olan Mustafa artık Hafız Mustafa Efendi oldu.¹³

Ancak Mustafa bütün bu öğrendiklerine rağmen hâlâ yazmayı bilmiyordu. Aile bireyleri için okumaktan kasıt sadece dini kitaplar olmakla beraber dünya işlerine de çok önem verilmediği için yazmak bir değer ifade etmiyordu. Bundan dolayı hafız olması hem aile ve hem de toplum nazarında daha kıymetli bir meslek olarak görülmekteydi. Bu düşünce ile Mustafa da artık Kozdibi mahalle camisinin imamı Eğriboyun Hoca'nın talebesi olacağını zannediordu fakat babasının Kozdibi kahvehanelerindeki dost meclisinde bulunduğu bir vakit talihi değişti. Yine böyle bir dost meclisinde Süleyman Ağa ile hakiki arkadaşları olan Saatçi Ahmet Efendi ve Nalıncı Tahir Usta arasında yapılan istişare neticesinde bir karara varıldı. Saatçi Ahmet Efendi'nin ülkede hafız kıtlığı olmadığını, daha okumasını ve eczacı, doktor, avukatlık gibi mesleklerde bulunan Hristiyan unsurların yerine artık Türk ve Müslümanların yüksek makamlarda olması gerektiğini ve böylelikle ülkeye daha çok hizmet edebileceğini belirten açıklamaları sayesinde önerisi kabul edildi. Böylece Mustafa, sonbaharda Maarif Nezareti tarafından açılması düşünülen Zeyniye Mektebi'ne gidecekti.¹⁴

⁹Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 4, **Vakit**, S. 8782, 28 Temmuz 1942, s. 3.

¹⁰Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 6, **Vakit**, S. 8784, 30 Temmuz 1942, s. 3.

¹¹Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 5, **Vakit**, S. 8783, 29 Temmuz 1942, s. 3.

¹²Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 7, **Vakit**, S. 8785, 31 Temmuz 1942, s. 3.

¹³Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 8, **Vakit**, S. 8786, 1 Ağustos 1942, s. 3. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 32.

¹⁴Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 9, **Vakit**, S. 8787, 2 Ağustos 1942, s. 3.

1897 yılında yeni açılan mektebin ilk talebelerinden biri olan Mustafa mektepteki görevlerini özenle yerine getirmek suretiyle zekiliği ve başarılarıyla hocalarının dikkatini çekmişti. Bundan dolayı başöğretmeni tarafından kendisine Fehmi mahlâsı verilmesiyle Mustafa Fehmi Efendi olmuştu.¹⁵

Ayrıca Mustafa'nın o zamana kadar dünyası kendi ev ve mahallesinden oluşmaktaydı. Ancak mektep yollarında gidip gelirken dağarcığında dünyasına ait yeni bilgiler keşfediyordu. Zeyniye Mektebi sayesinde doğduğu şehrin bir bölümünü, Yahudi mahallesi ile farklı din ve inançtaki insanları tanıma imkânına erişti.¹⁶ Bu durum Mustafa'nın tasavvurundaki dünyanın gelişmesine yol açtı.

Mustafa buradaki mektep hayatında özellikle mezuniyet imtihanlarında gerek arkadaşları ile gerekse yalnız başına çalışarak bilgilerini kontrol ederdi hatta bazen gaz lâmbasının şişe camı kararınca kadar çalışmaktaydı. Öyle ki annesi de sabahları ezan vaktinde Mustafa'yı kaldırarak imtihanlara hazırlanmasını sağlıyordu. Bu şekilde çalışmalarının sonucu olarak birincilik ile mektepten mezun oldu.¹⁷

Mezuniyet törenlerinde, başöğretmen ile talebelerin adına Mustafa'nın nutuklarından sonra sıra ödüllerin dağıtımına geldi. Bütün derslerden birinciliği elde eden 45 numaralı Mustafa Fehmi Efendi, bu sayede çeşitli kitaplar ile ödüllendirilmişti. Bu ödüller Kur'an-ı Kerim, tecvit, ilmihâl, kıraat, Esmâ-i Türkiye ve imlâ, Sarf-ı Osmanî, tarih, coğrafya, hesap, hatt-ı rika olarak ifade edilmektedir.¹⁸ Zeyniye Mektebine üç yıl boyunca devam eden Mustafa bunu ödül ile sona erdirmişti.

1900 yılının yaz aylarını boş geçirmemek için Mustafa, Saatçi Ahmet Efendi'nin önerisiyle mezuniyet töreninden tanıdığı müddeiumumî muavini Hasip Bey'in yanında çalışmaya başladı. Zeyniye Mektebi'nde hatt-ı rikadan birinci çıktığı için yazısı güzeldi ve bundan dolayı Aydın adliyesinin müddeiumumîlik kaleminde,

¹⁵ Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 10, **Vakit**, S. 8788, 3 Ağustos 1942, s. 3.

¹⁶ Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 11, **Vakit**, S. 8789, 4 Ağustos 1942, s. 3. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 33.

¹⁷ Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 14, **Vakit**, S. 8792, 7 Ağustos 1942, s. 3. Bu dönemde ilk mekteplerde okunan derslerin listesi için: Aziz Berker, **Türkiye'de İlk Öğretim 1839-1908**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1945, s. 152. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 33.

¹⁸ Zeki Mesut Alsan, "Memleket Çocuğu", Tefrika 15, **Vakit**, S. 8793, 8 Ağustos 1942, s. 3.

yazıları güzel rika yazısıyla temize geçti. Ayrıca o dönemlerde eski hükümet konağının yanmasından dolayı hükümet daireleri ayrı ve baraka tarzında ¹⁹ olduğundan müsait vakitlerinde diğer odaya geçerek mahkemeye girer ve davaları dinlemek suretiyle de zamanını değerlendirirdi. Böylelikle devlet işlerinin nasıl görüldüğünü öğreniyordu. Ancak çalıştığı süre zarfında Mustafa ücret konusunda konuşmadığı gibi bütün bunları “öğrenmek aşkı” ile yapıyordu.²⁰ Aynı zamanda akşamları da ödül olarak verilen kitaplarını inceliyor ve bunlar arasında bilhassa zevkle okuduğu “Jules Verne’in Seksen Günde Devr-i Âlem” isimli kitabı ile zihnindeki dünya mefhumunu genişlettiğinden dolayı onu okurken meçhule giden bir yolcu hissine kapıldığını ifade etmekteydi.²¹

Tatil devresinin bitmesiyle sonbaharda Aydın İdadîsindeki eğitimine başlayan Mustafa’nın sınıfının mevcudu on yediydi ve bunlar arasında Plâton adlı bir Rum ile Mikail adında bir Ermeni öğrenci de yer alıyordu. Hristiyan çocukları ile okumaktan ilk zamanlar çekinen Mustafa, zamanla bu soğuk ilişkiyi dostluğa dönüştürmüştür. Bu sırada şehrin Rum mahallesi ismiyle anılan bölgesinde oturan Rum, Ermeni, Katolik ve diğer gayrimüslimler zengin bir hayat yaşadığından bu bölgeye İzmir’den, İstanbul’dan ve hatta Atina’dan Rumca, Ermenice ve Fransızca gazeteler giriyordu.²² İdadî yıllarında bu farklı âlemi arkadaşları vasıtasıyla tanıyan Mustafa ilk milliyet duygularının da bu yıllarda geliştiğini belirtmektedir. Mesela Rum mahallesindeki gezintisi esnasında kilise, metropolit konağı, papazların oturduğu evlerin çatıları mavi renk ile boyanmış olması Mustafa’nın dikkatini çekmiş ve Platon’a bunun anlamını sormuştu. Bizim bayrağımızın rengi şeklinde cevap alan Mustafa şaşırmış olmakla beraber hangi bayrağı kastettiğini sordu. Platon’nun Rum bayrağı ile Yunan bayrağının bir olduğunu belirten açıklamasından sonra Mustafa, zihninde şöyle bir sorgulama yapmıştı: “Aydın’ın bütün Rumları Platon gibi düşünüyorsa bu Rum mahallesi Türkiye’den²³ değil, Yunanistan’dan bir parça”dır.²⁴

¹⁹Zeki Mesud Alsan, a. g. e., s. 33.

²⁰Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 17, **Vakit**, S. 8795, 10 Ağustos 1942, s. 3.

²¹Zeki Mesud Alsan, a. g. e., s. 34.

²²Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 19, **Vakit**, S. 8797, 12 Ağustos 1942, s. 3. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 33.

²³Hatıratında Osmanlı Devleti olarak değil Türkiye şeklinde geçmektedir.

²⁴ Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 21, **Vakit**, S.8799, 14 Ağustos 1942, s. 3.

Nitekim Yunanlık düşüncesini Yunanistan'ın sınırları dışında bulunan kimseleri Yunan duygu ve fikirleriyle yetiştirmek şeklinde ifade eden Zeki Mesut, Etniki Eterya taraftarlarının eski Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu bölgesindeki gayrimüslim unsurlarını Yunanlaştırmayı amaçladığını belirtmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış koşulların da bu düşüncenin yayılmasına imkân sağladığını belirtmiştir.²⁵

Bu dönemde Mustafa dini konularda da bir sorgulama içerisindedir. Çocukluk yıllarında Müslümanlığın hem dünya hem de ahiret hayatını düzenlediği inancı Mustafa'nın düşüncesinde “*Müslüman, Allah'ın imtiyazlı kulu*” anlamına geliyordu. Ancak muhiti dışındaki insanlar, cemaatler ve hayatlar ile temas etmeye başlayınca dünya hayatındaki “*imtiyaz*”ında sarsılmalar meydana geldi. Müslümanların yönettiği bir devletin Aydın şehrindeki hayat koşullarına bakılırsa Müslümanlardan ziyade Hristiyanların ve bir kısım Yahudilerin refah ve saadet içerisinde yaşadıkları görülmüyordu. Dinin emir ve yasaklarına riayet etmek konusunda bile diğer unsurlar daha dikkatli olmakla beraber hırsız ve sarhoş gibi insanların Müslüman toplumunda daha fazla olduğunu düşünmektedir.²⁶ Mesela din işlerinde hoca ve papazları mukayese eden Mustafa, papaz kıyafetlerinin yalnız kilise ve civarında kullanıldığını ifade ederken hoca kıyafetinin çarşıda, pazarda, kahvede, iş yerlerinde özetle her tarafta kullanıldığını belirtmiştir. Özellikle sarığın dini bir alametten çok dini riyakârlığın göstergesi olduğunu belirtmek suretiyle onu herkesin kullanabilmesi Mustafa'yı bu düşünceye sevk etmiştir.²⁷ Bundan dolayı siyasi, iktisadi ve içtimai hayattaki yozlaşmalar karşısında Mustafa, dogmatik düşüncelere karşı çıkmakla

²⁵Zeki Mesud, “Girit Meselesi ve Osmanlılık, Yunanlık”, **Ahenk**, 17 Haziran 1910, s. 1-2. Bu amaçtaki davetlere ilk cevap ise Girit Hristiyanları'ndan gelmekle beraber bir kısım Osmanlılar, Yunanistan'a iltihak isteğini açıklamak suretiyle Osmanlılık aleyhine hareket etmektedir. Gerek Aydın ve gerekse de Girit özelindeki Rumları değerlendirirsek Osmanlılıktan ziyade Yunanistan fikir ve düşüncesine tabi olmayı istediklerini görmekteyiz. Bu konu hakkında Zeki Mesut Bey, Osmanlılar “... ilk işaretle şanlı, kanla hukuk-ı mukaddeselerini müdafaa edeceklerdir. ... Osmanlılık ile Yunanlılık mücadelesinde feda-yı hayat etmeyecek bir Osmanlı tasavvur olunabilir mi?” şeklinde açıklamasıyla duygu ve düşüncelerini ifade etmiştir.

²⁶Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 40, **Vakit**, S. 8821, 5 Eylül 1942, s. 3.

²⁷Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 41, **Vakit**, S. 8822, 6 Eylül 1942, s. 3.

beraber zaman ve hayatın şartlarına uygun yeni anlayışların tatbik edilmesini bir çözüm önerisi olarak sunmaktadır.²⁸

Platon ve Mikail gibi farklı ırka mensup olan arkadaşlarının Fransızca konuşmasına hayret eden Mustafa, derslerini ihmal etmemek kaydıyla babasından izin alarak, din ve milliyete bakılmaksızın herkesin müracaat edebildiği Rum kilisesindeki ücretsiz olan, Pazartesi ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki günlük Fransızca kurslarına katılmaya başlamıştı.²⁹

1900 – 1905 yılları arasında Aydın İdadîsinde³⁰ beş yıllık bir eğitim hayatı geçiren Mustafa, örnek teşkil edebilecek bir öğrencilik hayatına sahip oldu. Buradaki mezuniyetinde de yine birinciliği elde etmişti.³¹

Mustafa 1905 yılında tren ile İzmir’e, ilk defa “*gurbet yolculuğuna*” çıkıyordu.³² Eğitim hayatının devamı için İzmir’e olan bu yolculuğunda eğitim masrafları, dönemin kaidelerine göre sancak idadîlerinden birinci ve ikinci olarak mezun olan öğrencilerin malî durumları uygun olmadığı takdirde idare meclisleri tarafından yoksul olduğunu gösteren belge verilerek vilâyet idadîlerin³³e ücretsiz yatılı olarak kabul ediliyorlardı ki Mustafa da bundan yararlanarak mektebe girebilmişti.³⁴

²⁸Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 42, **Vakit**, S. 8823, 7 Eylül 1942, s. 3.

²⁹Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 20, **Vakit**, S. 8798, 13 Ağustos 1942, s. 3.

³⁰Mezun olduğu Aydın İdadîsi günümüzde Aydın Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak hizmet görmektedir.

³¹Ali Birinci, a. g. m., s. 34.

³²Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 55, **Vakit**, S. 8836, 20 Eylül 1942, s. 3.

³³O dönemde idadî eğitimi, beş yıllık sancak idadîlerini tamamlayanlar için, iki yıl da, yedi yıllık vilâyet idadîlerinde eğitim gördükten sonra tamamlanıyordu. Ali Birinci, a. g. m., s. 34.

³⁴Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 57, **Vakit**, S. 8838, 22 Eylül 1942, s. 3. “O zamanlar idadî tahsili, beş senelik sancak idadîlerini bitirenler için, iki sene de, yedi senelik vilâyet idadîlerinde okuduktan sonra tamamlanıyordu. Zeki Mesud’un girdiği sene (1905) İzmir Mekteb-i İdadî-i Mülkî’nin Heyet-i İdaresi: Müdür: Ahmet Müfit Bey, tabibi Mustafa Enver Bey, müdir-i sâni: Rıza Efendi, muavin-i evvel: İlyajaniadis Efendi, muavin-i sâni: Ferit Efendi, tahrirat ve nuhasebe kâtibi: Süleyman Hatem Efendi. Heyet-i talimiye: Arabî ve Farisî muallimi: Mehmet Sait Efendi; usûl-ü inşâ ve kitabet-i resmiye muallimi: İzzet Bey; hüsnühat muallimi: Hacı Şakir Efendi; kavanin ve ilm-i servet ve usûl-ü defteri ve Türkçe muallimi: Müfit Bey; usûl-ü tahrir muallimi: Hakkı Efendi; fikh-ı şerif ve ahlâk muallimi: Hacı Mustafa Efendi; ulûm-ı diniye ve Arabî muallimi: Mehmet Sabri Efendi; fikh-ı şerif ve Kavaid-i Türkiye ve tarih muallimi: Yusuf Rıza Efendi; hendese ve usûl-ü meseha ve kimya muallimi: Hamzasab Efendi; Fransızca ve müsellâs-ı müsteviye ve hesap ve ilm-i heyet cebir muallimi: İlya Efendi; fizik-mevalit ve hıfzıssıhha ve Türkçe ve hesap muallimi: Şemseddin Efendi; coğrafya muallimi: Ferit Efendi; ziraat dersleri ve Fransızca muallimi: Rahmi Efendi; Rumca

Mustafa'nın, hocaları ve öğrenci arkadaşları tarafından sevilmesinin nedenleri arasında güzel bir kişilik ve karakter sahibi olmasının yanında çalışkanlığı da önemli bir faktördü.³⁵ Nitekim İzmir İdadisinde de sınıf birinciliğini kimseye bırakmamak suretiyle idadîden 1907 yılında yine birincilikle mezun oldu. Ayrıca eğitim hayatı dışında İzmir'in Rum ve Yahudi mahalleleriyle beraber bir de büyük bir Frenk mahallesini de tanımak suretiyle birbirinden farklı bu dünyanın içerisinde Türklerin neden geri kaldığı üzerine düşünmekte ve bunun ihmalkârlıktan kaynaklandığını belirtmekteydi. Bundan dolayı buraya “*gâvur İzmir*” diyerek yanlış bir karara varıldığını ifade etmekteydi.³⁶ Buradaki iki yıllık idadî hayatında hocalarının, fikrî olarak gelişiminde kendisine hiçbir etkisi olmadığını bilakis üzerinde en çok etki yapan kişinin idadînin kâtibi Seniğ Bey olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Fransız diline hâkimiyeti, okumayı seven ve bilgisiyle, mektep ders programlarından tatmin olmayan talebeleri düşünmeye sevk eden kâtibin önderliğinde, istibdat rejiminde yasak olanlar dâhil olmak üzere Türkçe ve Fransızca kitaplar heyecanla okunuyordu. Yazarlar arasında özellikle Namık Kemal'in yazıları okunmaktadır. Bununla beraber Hegel, Darwin, Camille Flammarion, Gustave Le Bon, Auguste Comte gibi yazarların kitaplarının getirilmesi için de çalışılmaktadır. Ayrıca Türkiye hakkında en çok haber içeren, okuduğu ecnebi gazeteler arasında “*Journal de Genève*, *L'Independance Belge* ve *Le Matin*” yer almaktaydı.³⁸

1907 yılının tatil dönemini Aydın'da ailesiyle birlikte geçiren Mustafa, amaçlarına ulaşabilmek için bazı fedakârlıkların gerekli olduğuna inanmakta ve bu sebeple ağustos ayında Mülkiye mektebinin giriş imtihanları için Aydın'dan yine ayrılmaktaydı. Ancak bu defa yaşamının Aydın bölümünü kapatmak suretiyle hedeflerine doğru ilerlemekteydi.³⁹

Mustafa ve iki arkadaşı eşyalarıyla birlikte Fransız bandıralı Messagerie Maritime'in Madacascar vapuruna bindiler. Ertesi sabah İstanbul'un güzelliği

muallimi: Midhat Efendi; Türkçe muallimi: Hüsnü Efendi; resim muallimi: Muhtar Bey.” Ali Birinci, a. g. m., s. 34; Ayrıca bkz.: **Salnâme-i Vilâyet-i Aydın-24**, Vilayet Matbaası, 1323, s. 80-81.

³⁵Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 58, **Vakit**, S. 8839, 23 Eylül 1942, s. 3.

³⁶Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 61, **Vakit**, S. 8843, 27 Eylül 1942, s. 3.

³⁷Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 59, **Vakit**, S. 8841, 25 Eylül 1942, s. 3.

³⁸Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 60, **Vakit**, S. 8842, 26 Eylül 1942, s. 3. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 34.

³⁹Zeki Mesut Alsan, “Memleket Çocuğu”, Tefrika 77, **Vakit**, S. 8859, 15 Birinciteşrin 1942, s. 3.

karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen üç arkadaşın Galata rıhtımında kendilerinden ayakbastı parası istenildiği vakit İstanbul'un manzarası karşısında duydukları hayranlık yerini hayal kırıklığı ve öfkeye bırakmıştı.⁴⁰

Mustafa ve arkadaşları Ege bölgesinden İstanbul'a gelen bütün öğrenciler gibi ilk durak olarak Sirkeci'deki Bahrisefit Oteline yerleşmişti. Bu otelin sahibi Rodoslu olduğundan Ege bölgesini ve o bölgeden oteline gelen öğrencilerin bir bölümünün ailelerini tanımaktadır. Böylelikle bu öğrencilerin yabancı bir yerde bulunmadıkları hissini vermeye çalışmaktaydı. Nitekim arkadaş Kenan'ın babası tarafından yazılan mektubu vererek güzel ve rahat bir odaya yerleşen üç arkadaş, burada uzun bir süre kalmayı temin edebilecek maddi kuvvete sahip olmadığından, yabancılık hissini atana kadar bu otelde kalmayı uygun görüyorlardı. Mülkiye müsabakasının sonuçları açıklandıktan sonra aralarından ilk önce Kenan ayrıldı.⁴¹ Mülkiye'yi kazanan diğer iki arkadaş da gelirlerine göre yaşamlarını düzenleme ihtiyacı hissettiklerinden dolayı daha ucuz bir yer olan Bayezid Cami'nin arkasında bulunan Leblebiciler sokağındaki Mehmet Ali Paşa Hanı'nın bir odasına taşındılar. Mustafa burada bir süre kaldıktan sonra han odasının çeşitli sefaletinden kurtulmak ve verimli bir şekilde ders çalışabilmek amacıyla Gedikpaşa'da bir Ermeni kuyumcu olan Zamgoçyan Efendi'nin pansiyonuna taşındı.⁴²

Mülkiye'deki eğitim yılları hem Mülkiye hem İstanbul ve hem de Osmanlı Devleti için önemli olaylara sahne olmaktaydı. I. sınıftayken meydana gelen ilk olay II. Meşrutiyetin ilanıdır ve bu olay 24 Temmuz 1908 tarihli gazetelerde yer almaktaydı.⁴³ Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle beraber Meclis-i Mebusan'ın da toplanacağı haber verilmekteydi. Bu haber karşısında İstanbul halkı ve bilhassa gençleri sokaklara çıkmakta, Mustafa ve diğer Mülkiyeli talebeler de göğüslerinde

⁴⁰Zeki Mesut Alsan, **Mustafa'nın Romanı-Hürriyet Pervanesi**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s. 3-11. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 34.

⁴¹ Ali Birinci, Zeki Mesut Alsan'ın hatıralarında bazı isimleri değiştirerek verdiğini belirtmektedir. "*Burada (s. 6) Kasabalı İzzet olarak ismini verdiği, Mülkiye'de de sınıf arkadaşı olan kişinin gerçek ismi Mehmet Şevket olduğunu açıklamaktadır. Kuşadalı Kenan'ın kim olduğunu bulamadık.*" Ali Birinci, a. g. m., s. 34-35.

⁴²Bu süreç hakkında Zeki Mesud Alsan, **a. g. e.**, s. 11-26, 45-46.

⁴³ Haber için bkz.: "Tebligat-ı Resmiye", **İkdam**, No: 5087, 24 Temmuz 1908, s. 1. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 95.

taşıdıkları bayraklar ile Beyazıt ve Sultanahmet Meydanlarında “*Yaşasın Hürriyet*” sloganlarıyla Meşrutiyetin ilanını kutlamaktaydı.⁴⁴

Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesiyle Arnavut Ferit Paşa sadrazamlık görevinden azledilerek yerine Sait Paşa getirilmişti⁴⁵ ki bu durum takip edilecek yeni politikaların da habercisi niteliğindeydi. Halk arasında günlerce devam eden kutlamalarda “*kahrolsun istibdat!*” ile “*yuha!*” gibi yeni sloganlar da atılıyordu. Sonuçta bir inkılâp sadece ferman ile yapılamazdı dolayısıyla artık eski rejim ile bir hesaplaşma devresine girildi.⁴⁶ Örneğin hafiyelik ilga edilmişti.⁴⁷

Ancak hafiyeğin ilga edilmesi halkı teskin etmediği gibi nümayişler de devam etmekteydi. Mustafa ve arkadaşları zaman zaman, yaşanan hadiseleri tartışmak üzere Sultanahmet Meydanı’ndaki bir kahvehanede toplanmaktaydılar. Bu tartışmalarda arkadaşlarından bazıları yıllardır süren istibdat rejimi nedeniyle halkın bu nümayişini doğal bir durum olarak değerlendirmekle beraber sınırsız bir hürriyetin anarşiye, anarşinin de istibdada yol açacağını düşünmekteydiler. Bu yüzden halka rehberlik edip, sükûn tavsiye edilmesi gerektiğini aksi takdirde elde edilen kazanımların tehlikeye düşeceğini belirtmekteydiler. Mustafa ise Meşrutiyet’in bir gaye olmadığını bilakis amaca giden yolda kullanılan bir araç olduğunu ve bu araç ile asıl hedeflere ulaşılması gerektiğini ifade etmekteydi. Bunun için de mücadele ve çok çalışmak gerektiğini belirtirken aynı zamanda aydın ve halk zümresine ise büyük bir sorumluluk düştüğü görüşündeydi.⁴⁸

Temmuz’un son gününde Mülkiye Mektebi’nin tatil olmasından dolayı memleketi Aydın’a dönen Mustafa bir zaman meşrutiyetin ilanı nedeniyle İstanbul’daki yaşanan olayları anlatmakla meşgul oldu:

“... Bütün yüzlerde herkesin, evet, bilâistisna herkesin büyük, küçük, asker, memur, esnaf, zengin, fakir, Müslüman, Hristiyan, Musevi bütün

⁴⁴Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 97.

⁴⁵Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 98.

⁴⁶Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 101.

⁴⁷“Hafiyeğin İlgası”, **İkdam**, No: 5089, 26 Temmuz 1908, s. 2. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 100.

⁴⁸Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 102.

Osmanlıların yüzlerinde görülen revnak-ı mübarek-i hürriyet! Bu tasvire sığar mı idi? O, ne tebrikler, o ne dualar, o ne teşekkürler, o ne neşe ya Rab! O ne feyiz ve neşe idi? ...”⁴⁹

Ancak Rum arkadaşı Platon’un bu konuyla ilgili olarak Mustafa’ya yapmış olduğu açıklama dikkat çekicidir:

“Evet bütün Osmanlılar sevinmişlerdir. Hatta bütün Avrupa. ... Fakat bu sevinçler, bu nümâyişler her milleti, her devleti öteden beri beslemekte olduğu fikirlerden, kanaatlerden ve ideallerden kolay kolay vazgeçiremez. Anlaşıyor ki sen dünyayı İstanbul’dan görüyorsun. Ben şimdi onu, bazen Türkiye’den, bazen de Atina’dan görüyorum. Azizim, Avrupa Türkiye’nin fikirlerine, idare şekillerine devlet adamlarının şu veya bu olmasına ancak kendi menfaati bakımından ehemmiyet verir. Onun tek düşüncesi, Türkiye’yi sömürmek ve sülük gibi emmektir. Eğer, istibdat bunu temin ediyorsa Avrupa için en iyi, yani Türkiye bakımından en iyi rejim budur. Meşrutiyet, Avrupa’nın iktisadi ve siyasi menfaatlerine azıcık halel getirecek mahiyet aldığı gün, ona da türlü sebep ve bahaneler ile hücum edilecektir. Meşrutiyet, Türkiye’nin terakkisini ve yükselmesini gaye bilen bir idare ise, bana göre bundan ne Avrupa, ne de Türk olmayan Osmanlılar o kadar memnun kalmamışlardır. Azizim Mustafa ... Sen İstanbul’da büyük alaylara karışmış, büyük nutuklar dinlemiş olduğun için fazla heyecan ve ümide düşmüşsün. Bu haleti ruhiye içinde; hocayı öpen papasın kara cübbesi altında çarpan kalbinin seslerini duyup anlayamazsın. ... Biz ancak, komşusunun bayramına nezaketen iştirak eden bir insan sıfatıyla sizin sevincinizi paylaştık. ... Azizim Mustafa, hele bu ay geçsin Avrupa’da, gayrimüslim tebaa da eskisinden daha büyük bir ihtirasla kendi yollarında yürümekte devam edeceklerdir. ... Avrupa için şark meselesi nasıl olduğu gibi duruyorsa, memleket içinde Müslümanlık-Hristiyanlık davası da halledilmiş değildir. Şahsi dostluklar, samimiyetler ve hatta kardeşlikler bir tarafa Cemaat itibarıyla biz de Türkleri ancak menfaatlerimizin icapları derecesinde severiz. ... Meşrutiyet siz Türklere nasıl, yeni bir idare altında kendinizi toplayabilmek imkânı vermiş ise Osmanlı İmparatorluğu’nun öteki unsurlarına da kendi yollarında çalışmak hususunda serbesti verdiği için, belki bundan memnun olmuşlardır. Üst tarafına inanma! ...”⁵⁰

⁴⁹“Unutulmaz Bir Hatıra”, **İkdam**, No: 5088, 25 Temmuz 1908, s. 1. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 99.

⁵⁰Mustafa ile Platon arasındaki konuşma için bkz: Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 109-113

1908 yılının sonbaharında mektebe başlayan öğrencilerin beğenmedikleri, liyakat sahibi olmayan öğretmenleri mektepten uzaklaştıracak faaliyette bulunmaları sonucunda hoca kadrosunun gençleştirilmesi eğitim kurumlarında artık yeni bir düşünce ve yöntemin takip edileceğinden inkılâp ruhuna hizmet edecek bir nitelik kazandırmıştır. Meşrutiyetin ilanı özellikle “Mülkiye-i şâhane”nin adını değilse bile çehresini değiştirmiştir. Mektep müdürünün değişmesi ile birlikte artık birinci sınıfa imtihansız öğrenci alımı yapılmaktadır. Hürriyet ve müsavat kavramlarına atıf yapılarak gerçekleştirilen bu adımlar böylelikle Mülkiye mektebinin de inkılâba intibakını sağlamaktadır.⁵¹

II. sınıftayken 13 Nisan 1909 tarihinde 31 Mart Vak’ası’nın⁵² meydana gelmesiyle hem İstanbul ve hem de siyaset sahnesi bir kere daha sarsılmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin egemenliğine karşı hazırlanmış olan bu hareket içerisinde asker, halk arasında çoğunlukla sarıklı kimseler, hocalar ve Derviş Vahdeti taraftarı softalar yer almakla beraber şehirde iki hafta boyunca kanlı ve endişeli bir hava hâkimdi.⁵³

Ancak 17 Nisan 1909 tarihinde meşrutiyetin temini ve selameti için Heyet-i müttefika-i siyasiye adı altında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Ermeni Taşnaksutyun, Rum cemiyeti siyasiyesi, Fırka-i İbat, Arnavut Başkım merkez kulübü, Kürt Teavün kulübü, Çerkes Teavün kulübü, Bulgar kulübü, Mülkiye mezunini kulübü, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye gibi çeşitli kulüp ve heyetler ile birtakım gazeteler toplanarak bir anlaşma imzalamak suretiyle müşterek bir beyanname yayımlamışlardır:

*“Selamet-i vatan her vakitten ziyade asayiş ve adaletin idamesine ve uhuvvet ve müsavatın tamam-i mevcudiyetine mütevakkıf bulunması hasebiyle bu hususta bütün Osmanlıları el birliğiyle çalışmaya davet ediyoruz.”*⁵⁴

⁵¹Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 122-123.

⁵²Rumi takvimde 31 Mart 1325’te olduğu için bu isimle ifade edilmektedir.

⁵³ Mülkiye talebesi olan Ahmet Hilmi Kalaç’ın 31 Mart Vak’ası ile ilgili yazdıkları için: Ahmet Hilmi Kalaç, **Kendi Kitabım**, Yeni Matbaa, Ankara 1960, s. 35-45. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, **a. g. m.**, s. 35.

⁵⁴Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 172-173.

Bu amaçla taşradan, hükümet ve Mebusan Meclisi'ne destek telgraflarının yanında meşrutiyet için kanlarının son damlasına kadar savaşmayı bildiren telgraflar da gelmekteydi. Aynı zamanda Sandanski, Paniça, Çirçis, Kapitan Keta, Krayko gibi çete liderlerinin yönettiği Arnavut, Bulgar, Rum, Sırp, Makedon vb. topluluklardan oluşan gönüllü birlikler, Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri gibi meşrutiyetçilerle beraber İkinci ve Üçüncü Ordu kuvvetlerinden oluşan ve ismine Hareket Ordusu da denilen kuvvetlerin içinde yer almıştır. Hareket Ordusu 19 Nisan 1909'da trenle Yeşilköy'e geldi.⁵⁵ 24 Nisan'da da şehrin hâkimiyetini tamamen ele geçirdi. Bazı isyancıların kısa süreli karşı koyması ve yer yer vuku bulan çatışmalar dışında önemli bir direniş olmadı. Sonuç itibarıyla oluşturulan örfi idare mahkemesi Derviş Vahdetî dahil pek çok kişiyi meydanlarda kurulan darağaçlarında idam ettirdi. Ayasofya meydanında bu manzarayı gören Mustafa, Derviş Vahdetî'ye hiç acımamış ve onu yaratılış icabı “*galat-ı hilkat*” olarak değerlendirmişti.⁵⁶ Tutuklanan bazı Ahrar Fırkası mensupları İngiltere'nin müdahalesiyle serbest bırakıldı. Olaylardan padişahı da sorumlu tutan meclis 27 Nisan'da II. Abdülhamid'i hal' ederek, yerine Mehmed Reşad'ı tahta geçirdi.⁵⁷

1910 yılında Mülkiye mektebini bitiren Mustafa, buradaki 3 yıllık tahsil hayatını yine birincilikle sonlandırmıştı. Divan-ı Muhasebattaki kısa memuriyetinden sonra eğitim hayatına devam edebilmek için sonbaharda müsabaka imtihanları neticesinde Maarif Nezareti tarafından, Paris'e gönderildi⁵⁸ ve burada Ecole Libre des Sciences Politiques okuluna gitti.⁵⁹

Mustafa'nın trenle İstanbul'dan Paris'e olan yolculuğu üç gün, üç gece sürmüş ve bu yolculuğu esnasında çeşitli düşüncelere kapılmıştı.⁶⁰

⁵⁵Zekeriya Türkmen, “Hareket Ordusu”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul 1997, s. 125-126.

⁵⁶Zeki Mesud Alsan, **a. g. e.**, s. 179.

⁵⁷Azmi Özcan, “Otuzbir Mart Vak'ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 34, İstanbul 2007, s. 10.

⁵⁸Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 1, **Vakit**, 1 Eylül 1944, s. 2.

⁵⁹Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 2, **Vakit**, 2 Eylül 1944, s. 2.

⁶⁰Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 3, **Vakit**, 3 Eylül 1944, s. 2.

“Bu bol suların suladığı, feyizli ve yeşil topraklara, şimdi Bulgaristan deniliyordu. Mustafa, onun bir kısmını daha dün Şarkî Rumeli vilâyeti diye tanıyordu. Öteki kısmı da babasının Tuna vilâyeti değil mi idi?”

“Begrad, Türk’ün dünkü darülcihadı değil mi idi. ... Mustafa’nın ilk Avrupa şehri olarak ayak basmış olduğu Budapeşte, kaç yıllar, Türk bayrağının dalgalandığını görmüş ve onun himayesi altında mevcudiyetini ve hüviyetini muhafaza etmişti...”

Bu duygu ve düşünceler mazi adına Mustafa’ya gurur vermekle beraber bu toprakların elden çıkması da kalbinde bir acı hissetmesine neden oluyordu. Sonuç itibarıyla bu güzel topraklar Türk’ün elinden çıkmış ve onlar üstünde şimdi kaç devlet kurulmuştu?⁶¹

Peşte’ye vardıklarında, Peşte başkonsolosu talebeleri karşılamış ve Avrupa’da fes ile rahat edemezsiniz, serpuşunuzu değiştiririm diyerek talebeleri ilk olarak şapka mağazasına götürmüştü. Ancak mağazadan çıkıldığında dört, beş kişi fesli kalmış dolayısıyla talebe arasında fikri bir tartışma meydana gelmişti:⁶²

“Onlar, Avrupa’da bulundukları müddetçe de feslerini çıkarmayacaklarmış. Her alaya tahammül ederek milliyetlerinin alametini başlarında taşıyacaklarmış.”

Diğer bir öğrenci ise şöyle bir cevap vermişti:

“Fes milliyetin yani Türklüğün alameti mi ki onu başlarında taşımakta ısrar etsinler. Bütün şapka taşıyan insanlar hep aynı millettendir mi?” şeklinde açıklama yaparak bunların orijinal insanlar olduğunu belirtmekle beraber biraz da “softa kafalı” olduklarını beyan etmiştir.

Böyle bir fikri tartışmadan sonra trende yolculuğuna devam eden ve Paris’e gelindiğinde ise Yüksek Tedrisat Müdürü ile talebeyi, Fransa’da Türk talebesinin müfettişliği vazifesini gören mösyö Blondel adında bir Fransız karşılamış ve onları gruplara ayırarak civardaki otellere yerleştirmişti. Mustafa da diğer talebelerle

⁶¹Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 4, **Vakit**, 4 Eylül 1944, s. 2.

⁶²Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 7, **Vakit**, 7 Eylül 1944, s. 2.

beraber Sivastopol bulvarına yakın bir sokakta Şariyodor adındaki bir otelde kalmıştı.⁶³

Mustafa'nın devam ettiği Ecole Libre des Sciences Politiques devlet idaresinde gerekli olan bilgileri öğretmek amacıyla kurulmuştu. Bunu doğuran sebepler ise Fransızların 1870 yılındaki Prusya hezimetı neticesinde bir kısım Fransız mütefekkirlerine göre milli bünyenin zaafından ziyade, Fransız devlet idaresinin ve politikasının fenaliğinden kaynaklanmıştı. Devlet mekanizmasında ıslahat yapmak ve bunun için de devlet idaresinde görev alacak unsurları özel bir eğitim ile kuvvetlendirmek gerekliydi.⁶⁴ İşte Siyasi İlimler mektebi böyle bir düşünceden doğmuş ve gerek Fransa'da gerekse de diğer ülkelerde şöhret kazanmış bir tahsil müessesesiydi.

Mustafa bu mektebin diplomasi şubesinde ders görüyordu ve onun için önemli derslerden biri de siyasi tarih dersiydi. Bu derslerden birinde yaşadığı bir anısı, hatıralarında önemli bir yer etmişti. Derste 93 Türk-Rus harbinin sebeplerini değerlendiren hoca, Bosna-Hersek ihtilali ile bunun Avrupa'daki yankılarını ve sonuç olarak baskı altında kalan Bâbıâli'nin ıslahat yapmak kararı verdiğini dolayısıyla bu kararını padişahın bir fermanı ile teyit ettiğini açıkladıktan sonra ıslahat fermanının maddelerini anlatmaya başladı. Ancak bir madde Mustafa'nın dikkatini çekti: “*Bundan sonra Bosna-Hersek'teki jandarmalar namus erbabı arasından seçilecek...*”⁶⁵

Bu madde anlatılırken sınıftaki talebelerin “*alaylı bir kahkaha atması*” Mustafa'nın bunun sebebi üzerinde düşünmesine neden oldu. Ayrıca hocanın “... *Şarkta namus erbabından olmak tabii bir vasıf sayılmaz.*” şeklindeki cevabı ilkinden daha çok gülünce sebep oldu. Bunun üzerine Mustafa ikisinin de manasını anlamış, sinirinden derse olan dikkatini kaybetmişti.

⁶³Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 8, **Vakit**, 8 Eylül 1944, s. 2.

⁶⁴Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 14, **Vakit**, 16 Eylül 1944, s. 2.

⁶⁵Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 18, **Vakit**, 23 Eylül 1944, s. 2.

Ders bitikten sonra Mustafa bu konu hakkında Türk olan arkadaşları ile konuştu.⁶⁶ Bir arkadaşı ona:

“Bu istibdada ait bir hikâye, meşrutiyet rejimi o lekeleri yıkadı. Bizi incitecek bir noktası yoktur”, dedi.

Diğer arkadaşı ise:

“Şark, yalnız Türkiye değildir, hatta Türkiye kastedilse bile biz kendimiz, bir adamı ve hatta bir devlet adamını methederken namuslu adamdır, kimseye fenalığı dokunmaz demez miyiz? Böyle bir medih şekli, Frenk zihniyeti bakımından gerçekten gülünçtür. Fakat bizim için tabiidir” açıklamasını yaptı.

Ancak Mustafa bu cevapların hiçbirinden tatmin olmadığı gibi *“Meşrutiyet rejimi bütün bir ahlâk meselesini esasından halletmemiş miydi? Hoca neden buna değinmemiş ve Şark diye Türkiye’yi de hiçbir ayırım yapmaksızın kötü ananelerin sahasına sokmuştu.”* şeklindeki sorularla zihnini meşgul etmekle beraber bunu şark ve garp davasının bir sonucu olarak değerlendirmekteydi.⁶⁷

Mustafa mektebin derslerini dikkatli bir şekilde takip etmesine rağmen bu programın fikri gelişiminde yeterli olmadığını düşünmekteydi. Bu bakımdan mektep dışında kalan vakitlerini Fransa’yı gözlemlemek ve fikri tartışmalara ayırmıştı. Paris’in amele mahallelerini inceleyen Mustafa, bu mahallelerde sefaletin hâkim olduğunu dolayısıyla bu yokluğun diğer tarafta zenginliğe sebep olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca Mösyö Emil aracılığıyla Ganyı’daki sosyalist içtimalarına katılarak düşünce hayatının gelişimine çalışmıştır.⁶⁸ Mustafa bu bağlamda müzeleri geziyor, resim ve heykel sergilerini ziyaret ediyor, tiyatro, musiki, şiir, roman ve diğer bütün sanat hareketleri, cemiyet meseleleri ile fikir cereyanlarına ait yazıları okuyordu.⁶⁹

⁶⁶Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 19, **Vakit**, 24 Eylül 1944, s. 2.

⁶⁷Medeniyet davasında Avrupa emperyalizmi karşısında Şarkın durumuyla ilgili Zeki Mesut’un fikirleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: Zeki Mesud, “Avrupa ve Şark”, **Ahenk**, 6 Temmuz 1910, s. 1-2.

⁶⁸Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 39, **Vakit**, 14 Birinciteşrin 1944, s. 2.

⁶⁹Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 70, **Vakit**, 16 İkinciteşrin 1944, s. 2.

Paris’te eğitim aldığı yıllar aynı zamanda “Türkiye” için de önemli hadiselerin meydana geldiği bir döneme denk gelmekteydi. Önce 1911 yılının birinci teşrin (ekim) ayının ilk günü İtalyanların Traplusgarp’a saldırdığı ve bu yüzden “Türkiye” ile savaş haline girdiği haberleri⁷⁰ memleketin bünyesini sarsmıştır. Nitekim Balkanlar’da Türkler aleyhine gelişen hareketler neticesinde İttihat ve Terakki hükümeti düşmüş yerine Muhtar Paşa kabinesi gelmişti dolayısıyla vatanın, rejimi kadar bütünlüğü de tehlikedeydi.⁷¹ Mustafa, Balkan devletlerinin “Türkiye”ye olan savaş ilanını 19 İlkteşrin (Ekim) 1912 tarihli gazete haberinden öğrenmekle⁷² beraber bu haberler üyesi olduğu Paris Osmanlı Türk Talebe Cemiyeti içerisinde de tartışılmaktaydı.⁷³ 24 İkinci Kanun (Ocak) 1913’te İttihatçıların Bâbîâlî baskını sonucunda Mahmut Şevket Paşa’nın Sadrazam olması talebeler arasında sevinçle karşılanmış⁷⁴ ve talebe cemiyetinin yeni hükümetle beraber olduğunu göstermek amacıyla Enver ile Talât’a tebrik ve teşekkür telgrafı çekilmiştir.⁷⁵

Mustafa, 3 Temmuz 1913 tarihinde Paris Siyasi İlimler Akademisi Diploması şubesinde mezun olmuştu. Artık ülkesine dönerek devlet hizmetinde çalışmak istemekteydi.⁷⁶ Bu isteğini de 4 Temmuz 1913 tarihinde Maarif Nezareti’ne yazdığı dilekçesinde ifade etmiştir.⁷⁷ Yurda döndükten sonra Mülkiye Mektebinde hukuk-u düvel ve tarih-i siyasi muallim muavinliği görevini üstlenen Zeki Mesut,⁷⁸ daha sonra Maliye Nezareti’nde görevlendirilmiştir. Bu görevi esnasında 1916 yılında Sıdika Hanım ile evlenen Zeki Mesut’un bu evlilikten 15 Nisan 1918 tarihinde İstanbul’da Süleyman Necip Alsan isminde bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.⁷⁹

⁷⁰Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 61, **Vakit**, 5 İkinciteşrin 1944, s. 2.

⁷¹Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 103, **Vakit**, 6 Ocak 1945, s. 2.

⁷²Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 110, **Vakit**, 16 Ocak 1945, s. 2.

⁷³Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 111, **Vakit**, 17 Ocak 1945, s. 2.

⁷⁴Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 113, **Vakit**, 20 Ocak 1945, s. 2.

⁷⁵Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 114, **Vakit**, 22 Ocak 1945, s. 2.

⁷⁶Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, Tefrika 122, **Vakit**, 3 Şubat 1945, s. 2.

⁷⁷**BOA. MF. ALY.**, nr. 21/11 lef 13. Belge, Paris Ulum-u Siyasiye Mektebinden mezun Zeki ismiyle 4 Temmuz 1913 tarihinde yazılmıştır.

⁷⁸**BOA. MF. ALY.**, nr. 45/20.

⁷⁹Ali Birinci, a. g. m., s. 31-32. Mesleği avukatlık olan Süleyman Necip Alsan aynı zamanda yazardır. “Beş Sanat (1950), Varlık, Yeditepe, Vatan ve Yelken” gibi gazete ve dergilerde deneme ile eleştiri türündeki yazıları yayımlanmakla beraber roman ve inceleme türünde de eserleri mevcuttur. Edebiyat alanında verimli bir neşriyate sahip olan Necip Alsan, ardında vâris bırakmadan 6. 11. 1989 tarihinde vefat etmiştir. Bkz.: **Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 94-95.

1.2. Meslek Hayatı

1.2.1. İlk Memuriyetleri (1910-1927)

İlk memuriyeti Divan-ı Muhasebat mümeyyizliği olan Zeki Mesut Bey, bu göreve bir imtihan ile gelmişti. Ancak kısa süren memuriyetinden sonra Avrupa tahsili için girdiği imtihanı kazanan Zeki Mesut, böylelikle Paris'e gitmişti.⁸⁰ Buradaki eğitim hayatını başarıyla bitirdikten sonra 1913 yılında yurda döndü. Bundan sonraki ilk görevi ise talebesi olduğu Mülkiye Mektebinde hukuk-u düvel ve tarih-i siyasi muallim muavinliği idi.⁸¹ Mülkiye'deki görevi de kısa süren Zeki Mesut Bey, I. Dünya Savaşı yıllarını Maliye Nezareti'nde çeşitli görevler ile geçirdi.⁸² Aynı zamanda görevli olarak gönderildiği Almanya'da kâğıt para basımına nezaret için kaldığı iki buçuk yıl içerisinde Leipzig Darülfünununda devlet ilimlerine ait ders ve programları dikkatle takip etmek suretiyle hem devlet idaresi ve hem de Almanca bilgisini ilerletti.⁸³

Nisan 1918'den itibaren Maarif Nezareti'nde göreve başlayan Zeki Mesut'un ilk görevi dört sene devam eden Avrupa'daki Türk Talebe Müfettişliği⁸⁴ oldu. Bunun yanında Zeki Mesut 17 Şubat 1337 (17 Şubat 1921) tarihinde Dârülmualimât-ı Aliye'nin ıslahı için Heyet-i Teftişîyye müdürü Faik Bey'in başkanlığında oluşturulan komisyonun da üyesidir. Komisyondaki diğer üyeler Heyet-i Teftişîyye müfettişlerinden Abdülfeyyaz Tevfik Bey ve Tedrisat-ı Taliye ikinci şube müdürü Haydar Bey'dir.⁸⁵ Dârülmualimât-ı Aliye'de teftişte bulunan Zeki Mesut, bunu 5 maddelik bir rapor halinde 1 Kânunuevvel 1337 (1 Aralık 1921) tarihinde ilgili

⁸⁰ Ali Birinci, a. g. m., s. 36. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 218-224.

⁸¹ **BOA. MF. ALY.**, nr. 45/20.

⁸² Kâzım Öztürk, **a. g. e.**, s. 218.

⁸³ **TBMM Arşivi**, Zeki Mesut Alsan Sicil Dosyası, Sicil No: 686. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 36.

⁸⁴ Mesela Berlin Ateşemiliterliği'nden gelen şikâyet üzerine Müfettiş Zeki Mesut, Nafia Nezareti adına Avrupa'ya tahsile gönderilen Veli Cevdet isimindeki öğrenci hakkında tahkikat yapmıştır. Bunun sonucunda adı geçen öğrencinin 1 seneden fazla okula uğramayıp, kumar oynadığı ve elde ettiği gelirle de Berlin ile Mittweida arasında ticaretle meşgul olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine adı geçen öğrencinin bursu kesilmiş ve bu durum Zeki Mesut Bey tarafından 14 Haziran 1918 tarihinde ilgili makamlara bildirilmiştir. **BOA. MF. ALY.**, nr. 117/68 lef 3; İsviçre'deki Osmanlı talebelerini ziyaret ve teftiş etmek amacıyla Zeki Mesut Bey'in 1918 yılındaki pasaport işlemleri hakkında bkz.: **BOA. HR. İD.**, nr. 88/87 lef 1-2. **BOA. HR. İD.**, nr. 89/23 lef 1. **BOA. MF. ALY.**, nr. 121/26 lef 1-4. 26 Şubat 1919 tarihinde Cenevre'de olan Zeki Mesut Bey, Mart, Nisan ve Mayıs tahsisatının Berlin'e değil, İsviçre'ye gönderilmesini talep etmiştir. **BOA. MF. ALY.**, nr. 129/37.

⁸⁵ **BOA. MF. MKT.**, nr. 1242/21 lef 3.

makama sunmuştur.⁸⁶ 27 Kânunuevvel 1337 (27 Aralık 1921) tarihinde de Dârülmualimîn teftişini Dârülmualimîn-i Aliye Müdüriyeti'ne rapor etmiş⁸⁷ ve müdüriyet bu rapor doğrultusunda eksikleri gidermiştir.⁸⁸ Bu görevi takiben Kalem-i Mahsus müdürlüğü (30. 7. -1. 11. 1922)⁸⁹ ve Galatasaray Müdür-i sânilîği (12. 12. 1922-21. 6. 1923) gibi görevleri icra ettikten sonra tekrar talebe müfettişi⁹⁰ olarak görev yaptı. İstanbul'da bulunduğu sırada ek olarak "*Mülkiye'de Fransızca (15. 9. 1920-4. 7. 1923) ve hukuk-u düvel muallimliği ve Maarif Nezaretinde ise Sicil Müdiriyeti gibi görevlerde bulunduğunu ifade ediyorsa da tarihlerini tespit etmek mümkün olmamıştır.*"⁹¹

Zeki Mesut Bey'in görev yaptığı 1918-1923 yılları arasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet rejimine geçişte Osmanlı Devleti'nden devralınan askeri ve sivil bürokrasiyi TBMM Hükümeti, Millî Mücadele dönemindeki tavrına göre değerlendirmiş ve Millî Mücadele aleyhinde faaliyetleri olmadıkları ispatlandığında istihdam edilmişlerdi. Heyet-i Mahsûsa tarafından yönetilen bu süreçte Osmanlı Devleti'nden devralınan askerî ve mülkî bürokrasi böyle bir tasfiyeye tabi tutulmuştur.⁹² Muhtemelen Zeki Mesut Bey de böyle bir kontrolden geçmiş ve Milli Mücadele aleyhinde herhangi bir faaliyet içerisinde olmadığı anlaşıldıktan sonra da memuriyetine devam etmiştir.

Zeki Mesut Bey, ikinci talebe müfettişliği görevi sonrasında Maarif Vekâleti'nde müfettiş-i umumîlik vazifesini (1. 10. 1923-1. 6. 1924) icra etmiş ve daha sonra Milli Talim ve Terbiye azalığında⁹³ bulunmuş ancak bu görevi de kısa

⁸⁶BOA. MF. ALY., nr. 164/39 lef 1, 3.

⁸⁷BOA. MF. ALY., nr. 165/56 lef 1.

⁸⁸BOA. MF. ALY., nr. 165/56 lef 4.

⁸⁹BOA. MF. MKT., nr. 1244/35 lef 3.

⁹⁰İkinci Avrupa talebe müfettişliğinde ise şöyle bir iddia vardır: Necip Fazıl Kısakürek'in kumar yüzünden Paris'teki eğitimini tamamlayamaması üzerine Zeki Mesut Alsan, onu İstanbul'a göndermiştir. Buse Çirim, "Necip Fazıl Kısakürek'in Siyasal ve İdeolojik Kimliği (1923-1950)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 6-7.

⁹¹Ali Birinci, a. g. m., s. 36.

⁹²Burak Yüksel, "II. Meşrutiyet ve Tek Partili Dönem İçerisinde Askeri ve Siyasal Bürokraside Tasfiyelere Dair Bir Değerlendirme: Heyet-i Mahsusalar Örneği", **Akademik Düşünce Dergisi**, S. 3, 2021, s. 52.

⁹³Heyette bulunanlar: Reis Mehmed Emin Bey; Azalar: Ali Haydar, Avni ve Zeki Mesud. Maarif Vekâleti'nden gönderilen 10/03/1926 tarihli tezkirenin İcra Vekilleri Heyeti'nce kabulü: **BCA.**, Yer nr: 18, 20, 14 Fon Kodu: 30, 18, 1, 1.

sürmüştü. Bu vazifeyi takiben Zeki Mesut Bey, mezun olduğu Mülkiye Mektebi'nin müdürlüğüne⁹⁴ ve devletler umumî hukuku muallimliğine tayin edilmekle beraber görevi esnasında Edirne milletvekili seçilmişti.⁹⁵

1.2.2. Milletvekilliği (1927-1943) ve Siyasi Faaliyetleri

Bulunduğu görevler içerisinde Zeki Mesut Bey, en uzun süreli olarak milletvekilliği görevini ifa etmiştir. İlk önce üçüncü devre için 1927 yılında yapılan seçimlerde Edirne milletvekili⁹⁶, daha sonra 1931-1935⁹⁷, 1935-1939⁹⁸ ve 1939-1943⁹⁹ yıllarında 4., 5. ve 6. devrelerde Diyarbakır milletvekili olarak TBMM'de bulunmuştur. Milletvekilliği sırasında Hariciye Encümenlerinde çalıştığı gibi Parlâmenterler Birliği Türk Grubu Genel Sekreterliği görevini de icra etmiştir ki bu görevi nedeniyle Zeki Mesut Bey birçok kongre ve konferanslara katılmıştır.¹⁰⁰

Ancak Zeki Mesut Bey milletvekilliği sırasında aktif bir siyasi kişilik olarak değil de daha çok entelektüel bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun göstergesi ise gerek mecliste söz aldığı konulardaki düşünceleri¹⁰¹ ve gerekse de gazete ile dergilerdeki yazılarıdır.

Bununla beraber Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedilmesinden sonra Zeki Mesut Bey, devlet işlerinde tenkit ve murakabe açısından yeni bir fırka oluşturmanın gerekli olduğu anlayışını “*abartılı*” bulmuştur. Özellikle tenkit ve murakabe için kurulan yeni bir fırkanın, fırka hayatında doğal bir durum olmadığını ve bu amaçla oluşturulan bir fırkanın da sağlam temeller üzerine kurulmadığını ifade ederek Faşist

⁹⁴Maarif Vekâleti'nden Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'e gönderilen 11/01/1927 tarihli tezkirenin kabulü: **BCA.**, Yer nr: 30, 2, 16 Fon Kodu: 30, 11, 1, 0.

⁹⁵Ali Birinci, a. g. m., s. 36.

⁹⁶**TBMM Arşivi**, Edirne Vilayeti Seçim Mazbatası 1927.

⁹⁷**TBMM Arşivi**, Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1931.

⁹⁸**TBMM Arşivi**, Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1935.

⁹⁹**TBMM Arşivi**, Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1939.

¹⁰⁰ Ali Birinci, a. g. m., s. 36. Ayrıca bkz: İhsan Güneş, **Türk Parlâmento Tarihi**, TBMM-V. Dönem 1935-1939, TBMM Vakfı Yayınları No: 26, C. II, [t. y], s. 226; Osman Nebioğlu, **a. g. e.**, s. 56.

¹⁰¹**TBMMZC**, D. 4, İ. 10, (05. 12. 1931), C. 1, s. 19; **TBMMZC**, D. 4, İ. 2, (07. 11. 1932), C. 2, s. 11-12; **TBMMZC**, D. 4, İ. (17, 23. 12. 1933), C. 1, s. 106; **TBMMZC**, D. 5, İ. 76, (14. 06. 1937), C. 1, s.304-305; **TBMMZC**, D. 5, İ. 82, (28. 06. 1938), C. 1, s. 432; **TBMMZC**, D. 6, İ. 68, (03. 06. 1942), C. 1, s. 52-53, 59-61; **TBMMZC**, D. 6, İ. 69, (05. 06. 1942), C. 1, s. 70, 87, 89-90.

sistemi örnek göstermiştir.¹⁰² Çünkü bu sistem tenkit ve murakabe görevini kendi içerisinde yapmaktadır dolayısıyla bu tür sistemi benimseyen ülkelerde bile tenkit ve murakabeye engel bir durum yoktur.

Türkiye de bir inkılâp ülkesi olduğu için inkılâp ilkeleri dâhilinde bir fırkanın varlığı mümkündür dolayısıyla bu ilkeleri benimsemeyen bir fırkanın kurulamayacağı aşikârdır. Bu yüzden Zeki Mesut Bey hem yazıları ile hem de fiili olarak bu düşüncüyü desteklemektedir. Buna karşılık parti içi denetiminde gerekliliğini savunmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihlerinde gerçekleştirilen beşinci büyük kurultayında alınan karar sonucunda parti içi denetleme ve kontrol amacıyla müstakil grup üyesi oldu.¹⁰³

Ancak müstakil grup üyeleri CHP milletvekilleri olmalarına rağmen parti toplantılarında görüş bildirme hakları olmadığı gibi parti nizamnamesine göre CHP Meclis Grubu toplantısında alınan grup kararı doğrultusunda oy kullanmak zorundaydılar. Müstakil grubun bu şartlar altında ne parti, ne hükümet, ne de mecliste etkili bir denetimi söz konusu olabilecekti ki grubun asıl başkanı CHP Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü idi. Bu yüzden Cemil Koçak müstakil grup üyelerini “*CHP üyesi mebustan daha çok CHP'li*” şeklinde değerlendirmektedir.¹⁰⁴ Zeki Mesut Bey ise Türk devleti, Türk vatandaşlarını hâkimiyeti milliye esasına uygun olarak vatanın idare ve mukadderatına iştirak ettirirken, onların bu hukuka mukabil sorumluluklarını da arttırmış olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁵ Hürriyet rejiminin hâkim olduğu ülkelerde tenkit ve murakabenin sadece fırkalara ya da mebuslara özgü bir ayrıcalık olmadığını belirten Zeki Mesut Bey, bununla beraber matbuat âlemi ile akıl ve bilgisi ölçüsünde her bireyin bu görevi yerine getirebileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰²Zeki Mesut Alsan, “Tek Fırkalı Murakabe”, **Milliyet**, 4 Kânunuevvel 1930, s. 1.

¹⁰³“Kurultayın Kapanış Celsesinde Umumî İdare Heyeti ve Müstakil Grup Seçildi”, **Ulus**, 4 Haziran 1939, s. 8. İlk kurulduğunda Müstakil Grup üyeleri: Hüsamettin Kural, Atıf Akgüç, Fazlı Güleç, Emin Aslan Tokat, Zeki Mesut Alsan, Aziz Akyürek, NakiyeElgün, İzzet Arukan, Ali Rana Tarhan, Ahmet Şükrü Esmer, Ziya Karamürsel, Şehime Yunus, Ali Rıza Türel, Sadri Ertem, Emrullah Barkan, Rıdvan Nafiz Edgüer, Hüsnü Kitapçı, Fuat Sirmen, Kemalettin Kami, Abdurrahman Naci Demirağ, Nazım Poroy.

¹⁰⁴Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 80.

¹⁰⁵Zeki Mesut, “Vatandaş Ahlâkı”, **Türk Yurdu**, C. 21-7, S. 196-2, Ankara 1928, s. 24.

¹⁰⁶Zeki Mesut, “Çok Fırkalı Murakabe”, **Milliyet**, 5 Kânunuevvel 1930, s. 1.

1939-1943 yılları arasında müstakil grup üyeliğini sürdüren Zeki Mesut Bey, 1943 yılı genel seçimlerinde müstakil grup Diyarbakır milletvekili adayı olmuş fakat yedinci dönem milletvekili seçilememiştir. Çünkü 1943 seçimlerinde ikinci seçmenlere bazı illerde partinin gösterdiği fazla aday arasından tercih yapma hakkı verildiğinden dolayı genel seçimde 455 aday seçilecekken 533 aday gösterilmiştir. Diyarbakır özelinde ise ayrılan 6 vekillik için 9 aday gösterildi.¹⁰⁷ Bunu çoğulculuğa gidişin bir adımı olarak değerlendirmemek gerekir. Nitekim CHP genel sekreterliği seçimden sonra CHP bölge müfettişlerine şu yazıyı göndermiştir:¹⁰⁸

“Son mebus seçiminde fazla parti namzedi gösterilen vilayetiniz içinde şu veya bu namzet leh veya aleyhinde açık veya gizli propaganda yapmış mıdır? Yapılmış ise ne gibi ve ne şekilde yapılmıştır? Gelecek seçimler için faydalanılmak üzere bizi aydınlatmanızı rica ederim.”

Milletvekilliği görevini tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi’nde Siyasal Bilgiler Okulu müdürü ve Devletler Umumi Hukuku Profesörü olarak göreve başlayan Zeki Mesut Bey, bu görevini 1956 yılına kadar sürdürdü.¹⁰⁹ Üniversitedeki görevi esnasında Zeki Mesut Bey, 1950’de tekrardan siyaset sahnesine çıkmak için bu defa Millet Partisi’ne geçmiştir.¹¹⁰ Millet Partisi, Demokrat Parti içerisinde muhalif kimliğinden dolayı ihraç edilen ve ayrılan üyelerden oluşan bir grup tarafından 20 Temmuz 1948’de Ankara’da kurulmuştur. Parti kurucuları arasında Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Yusuf Hikmet Bayur, Kenan Öner, Doktor Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve General Sadık Aldoğan yer almıştır. Onursal başkanlığını Fevzi Çakmak’ın yaptığı partinin ilk genel başkanı Yusuf Hikmet Bayur olmuştur.¹¹¹ Halkçı ve Milliyetçi bir parti olan Millet Partisi, sosyal anlamda da muhafazakâr bir yol takip etmiştir. Ekonomik alanda ise liberal modeli benimseyen MP, bunu sosyal hayattaki özgürlüğün bir parçası görmüştür.¹¹² MP kurulduktan sonra CHP ve DP’ye sert bir şekilde muhalefet etmiştir. “Tek şef-tek parti” söylemiyle CHP’yi, “muvazaa” söylemiyle de DP’yi

¹⁰⁷“Partinin Mebus Namzetleri”, **Vakit**, 24 Şubat 1943, s. 3.

¹⁰⁸ Ahmet Demirel, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 173.

¹⁰⁹ Ali Birinci, a. g. m., s. 37.

¹¹⁰ “Millet Partisi Ankara Adayları-Zeki Mesud’u Tanıtıyoruz”, **Kudret**, 9 Mayıs 1950, s. 1, 4. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 37.

¹¹¹ Alihan Limoncuoğlu, “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, **Akademik Hassasiyetler**, C. 5, S. 10, 2018, s. 146.

¹¹² Alihan Limoncuoğlu, a. g. m., s. 148.

CHP ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle eleştiren MP, 1950 genel seçimlerinde Türkiye genelinde % 3.11 oy oranı ile Osman Bölükbaşı tarafından TBMM’de temsil edilmiştir.¹¹³ Zeki Mesut Bey de bu seçimlerde Millet Partisi Ankara milletvekili adayı olmuştur.¹¹⁴ Ancak 27870 oy almasına rağmen milletvekili seçilememiştir.¹¹⁵ Bundan sonra da siyaset sahnesine bir daha çıkmamıştır. Millet Partisi ise 1954 yılında “*laikliğe aykırı politika ürettiği gerekçesiyle Ankara Ağır Ceza Mahkemesi Reisi Memduh Balamir tarafından kapatılmıştır.*”¹¹⁶

1927’den 1943 yılına kadar CHP milletvekili olmasına rağmen Zeki Mesut Bey’in 1950 yılında MP’den aday olmasındaki ilk sebep muhtemelen 1944 yılında Siyasal Bilgiler Okulu müdürlüğü görevindeyken CHP Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile olan anlaşmazlığıdır. 1944 yılında yaşanan olaylar¹¹⁷ ve sonrasında üç öğrencisi hakkında daimi uzaklaştırma kararına kaşı çıkması üzerine Zeki Mesut Bey, Siyasal Bilgiler Okulu müdürlüğünden çıkarıldığına dair Hasan Ali Yücel imzalı bir tezkere almış ve 19 Mayıs 1944 tarihinde müdürlük görevinden ayrılmıştır.¹¹⁸ Bu bağlamda Zeki Mesut Bey, CHP Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in eğitimdeki hümanist felsefe¹¹⁹ anlayışına karşı çıkmış olabilir. MP ise eğitim ve öğretim kurumlarında milli şuurun kuvvetlenmesine elverişli bir programın uygulanmasını milli bir görev kabul etmekle beraber okul dışında da gençliğin bu düşünceyle yetişmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla gençliğin demokratik ve milliyetçi bir ruh ile yüksek ahlâki özellikte ve şahsiyet sahibi birer vatandaş olarak yetiştirilmesi amacını MP’nin milliyetçiliğini diğer partilerden ayıran en önemli özellik¹²⁰ olarak gören Zeki Mesut Bey’in MP’yi tercih etmesi fikri olarak daha doğrudur.

¹¹³ Nuran Kılavuz, “Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler Tarihinde Bir İnceleme Millet Partisi (1948-1977)”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 11, S. 3, 2021, s. 1263.

¹¹⁴ “Millet Patisinin Namzetleri Dün Belli Oldu”, **Kudret**, 24 Nisan 1950, s. 4.

¹¹⁵ Birkan Demirbilek, “TBMM’nin IX. Dönem (1950-1954) Ankara Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Nevşehir, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 59.

¹¹⁶ Nuran Kılavuz, a. g. m., 1264.

¹¹⁷ 1944 yılında yaşanan olaylarla ilgili olarak Akademi Yılları (1943-1956) başlığı altında bilgi verilecektir.

¹¹⁸ Ali Çankaya, a. g. e., C. 2, s. 847.

¹¹⁹ Şenol Durgun, “Türkmerkezli Yaklaşımdan Avrupa Merkezli Yaklaşım Geçişte Hümanizma”, **Akademik Hassasiyetler**, C. 2, S. 4, 2015, s. 14.

¹²⁰ “Profesör Zeki Mesut Alsan’ın Millet Partisi Adına Radyo Konuşması”, **Kudret**, 5 Mayıs 1950, s. 1, 4.

İkinci sebep ise II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada tek parti sistemleri yerine çoğulcu ve demokratik sistemler ön plana çıkarılmaktadır.¹²¹ 1950 yılına gelindiğinde Zeki Mesut Bey muhtemelen çok partili hayatı teşvik etmek amacıyla CHP yerine MP'ye katılması, dünyadaki bu gelişmelerden fikri olarak etkilendiğinin bir göstergesi olabilir. Bununla beraber Alsan, Cumhuriyet inkılâplarının yerleşmiş olduğunu düşünmesinden dolayı 1950'de farklı bir partide siyasi hayatına sürdürmek istemesi de mümkündür. Zira o yıla kadar tek partili yönetimi sadece inkılâpların benimsenmesi için gerekli görmüş ve desteklemiştir. Alsan'ın bir başka partide siyasete atılmak istemesinin sebeplerinden biri de 1943'te CHP milletvekili seçilemediği için muhtemelen artık siyasi hayatında CHP'den milletvekili adayı olamayacağı düşüncesi de etkili olabilir.

1.2.3. Akademi Yılları (1943-1956)

Zeki Mesut Bey, 1943 yılında ikinci defa ama bu arada Ankara'ya taşınan (5 Kasım 1936) ve Siyasal Bilgiler Okulu adını alan Mülkiye'ye, müdür ve Devletler Umumî Hukuku profesörü olarak atanmıştı. Yaş haddinden dolayı emekliye ayrıldığı 1956'ya kadar profesörlük görevini sürdürdü ve bu görevi mebusluk vazifesinden sonraki uzun süreli görevlerinden biri oldu.¹²²

Ancak 1944 yılının Mayıs ayında meydana gelen olaylar Zeki Mesut'un Mülkiye'deki çalışma düzeninin bozulmasına yol açtı. II. Dünya Savaşı'ndaki gelişmelere bağlı olarak bunun Türkiye dâhiline yansımaları savaş boyunca güç dengelerinin değişmesine göre farklı olmuştur.¹²³ Nitekim savaşın sonlarına doğru Türkiye üzerinde görülen Sovyet propagandası özellikle Maarif Vekâleti ve kurumları ile üniversitelerde meydana gelen komünist faaliyetler ve bu faaliyetlerin destekçilerine karşı duyulan tepkiler Hüseyin Nihâl Atsız'ın "*Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup*"larında ortaya çıkmaktadır.¹²⁴ Mektupların içeriğinden pek

¹²¹Zeki Mesut Alsan, "Demokrasi ve Milletlerarası Düzen", **İnsan Hakları**, C. 2, S. 14, Ankara 1948, s. 8.

¹²²Ali Birinci, a. g. m. s. 37.

¹²³Ali Birinci, a. g. m. s. 37.

¹²⁴**Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik (Makaleler - 1)**, Ötüken Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul 2014, s. 103-121.

çok insan rahatsız olmakla birlikte bilhassa Sabahattin Ali, mektupta adının zikredilmesini gerekçe göstererek Ankara’da Nihâl Atsız hakkında hakaret davası açtı. 26 Nisan günü 3. Asliye Ceza Mahkemesinde dava görüşülmeye başlandığında, adliye koridorları milliyetçi gençler tarafından doldurulmuş ve bu kalabalıktan korkan davacı salonu pencereden atlamak suretiyle terk etmişti. 3 Mayıs 1944 tarihinde Ankara’da davanın ikinci celsesi görüleceği esnada adliyenin çevresi büyük bir kalabalık yüksek tahsil öğrencisi ile doldurulmuş ve milli marşlar ile “*Kahrolsun Komünistler*” sloganları atılmıştır.¹²⁵

Duruşmanın sona ermesinden sonra gençler toplu halde “*Kahrolsun komünistler*” sloganları atarak Ulus Meydanına yürüdüler. Orada İstiklâl Marşı’nı söyleyip, konuşmalar yaptıktan sonra Başvekâlet’e gidip Başvekil ile görüşmek istediler ancak makamında bulunmadığını öğrendikten sonra tekrar adliye binasına yöneldiler.¹²⁶

Bu faaliyetler esnasında emniyet kuvvetleri gençler üzerine hücum ederek onları dağıtmak istedi ve bu arada yakaladığını gözaltına aldı. Osman Gümrükçüoğlu, Ali Çankaya, Sait Sadi Danişmentgazioğlu, Osman Yüksel, Said Bilgiç, Cebbar Şenel, Mehmet Irmak, Ahmet Ellezoğlu, Cevdet Savgar gibi yüksek tahsil talebesi olan birçok genç gözaltına alındı.¹²⁷

Üç öğrencisinin gözaltına alınmasına karşı çıkan Zeki Mesut Alsan, miting sırasında Mülkiye öğrencilerinden Ali Çankaya, Osman Gümrükçüoğlu ve Ziya Çoker’in eleme imtihanlarında bulunduğunu belirtmektedir. Adı geçen öğrenciler sonrasında nezarette bulunan diğer arkadaşlarının yiyecek ve battaniye gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hatta onların kurtarılmaları için de Genel Kurmay Başkanı Kâzım Orbay ve Vali Nevzat Tandoğan’la görüşmüşlerdi.¹²⁸ Dolayısıyla Zeki Mesut Bey, bu konu hakkında valiye verdiği bilgi neticesinde öğrencilerini serbest bıraktırmıştır. Bu süreçte eşinin rahatsızlığı nedeniyle Zeki Mesut, 8 Mayıs’ta İstanbul’a gitmek zorunda kalmıştır. Maarif Vekili’nin kararıyla bu üç öğrenci

¹²⁵İsmail Çağrı Özcan, “1944 Yılı Ankara’sı”, *Türk Yurdu*, C. 22, S. 176, Ankara 2002, s. 124-125.

¹²⁶Necmeddin Sefercioğlu, *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2009, s. 10.

¹²⁷Necmeddin Sefercioğlu, *a. g. e.*, s. 11-12.

¹²⁸Mehmet Aldan, *Uzak Anılar*, Ankara 1996, s. 132-134. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, *a. g. m.*, s. 37.

hakkında soruşturma açıldı.¹²⁹ 18 Mayıs'ta Ankara'ya döndüğünde mektebin Disiplin Kurulu toplantı hâlindeydi ve üç öğrenci hakkında daimi uzaklaştırma konusu tartışılıyordu. Bunun sebebi ise *Orhun* dergisindeki “*Milli ruhu ayakta tutacak bir eğitim sistemine taraftar mısınız?*” şeklindeki ankete verdikleri cevaplardı.¹³⁰ Zeki Mesut Bey daimi uzaklaştırma kararının hukuk dışı bir yetki olduğunu belirtmekle beraber bunun geçici bir uzaklaştırmaya çevrilmesinin hukuki ve insani bir hareket olduğunu açıklamıştır. Bu açıklama sayesinde cezalar Ali Çankaya, Ziya Çoker ve Osman Gümrükçüoğlu için geçici uzaklaştırmaya çevrilmişti.¹³¹

Ayrıca yine Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından, Maliye Profesörü Namık Zeki Aral'ın 1943 yılı bütçesi hakkında Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi'nde yayımlanan “*Bütçe Tenkidi*” adlı makalesinin yayımlanmadan önce neden incelenmediği Zeki Mesut Bey'den sorulmaktaydı. Zeki Mesut Bey ise “*bir profesörün eleştiri ve inceleme yazısının kontrol edilemeyeceğini*” belirtmek suretiyle Namık Zeki Bey'i savunarak ikinci defa “*suçlu*” konumuna düşmüştü.¹³² Bundan dolayı 18 Mayıs'ta “*Siyasal Bilgiler Okulu müdürlüğünden çıkarıldığına dair*” Hasan Ali Yücel imzalı bir tezkere aldıktan sonra 19 Mayıs 1944 tarihinde müdürlük görevinden ayrıldığı haberini *Ulus*¹³³ gazetesi yazmaktadır.

Yıllar sonra Nejdet Sançar, Zeki Mesut Bey'in üç talebesi için yaptığı mücadeleyi “*Türkçü gençlerin, birkaç millet düşmanı namussuz yüzünden tevkif olunmalarına onun vicdanı razı olamıyordu*” şeklinde hayranlıkla anlatmıştır.¹³⁴

Öğrencilerine yapılan haksız muamelelerden dolayı mücadele eden ve bu sebep ile görevinden ayrılmak zorunda kalan Zeki Mesut Bey, 1945 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Umumî Hukuku profesörlüğüne atandı.¹³⁵ O dönemde 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu yürürlüğe girince Hukuk Fakültesi

¹²⁹Mehmet Aldan, **a. g. e.**, s. 134.

¹³⁰Ali Birinci, **a. g. m.**, s. 37.

¹³¹Ali Çankaya, **a. g. e.**, C. 2, s. 847.

¹³²Ali Çankaya, **a. g. e.**, C. 2, s. 847; Ayrıca bkz: Ali Birinci, **a. g. m.**, s.37.

¹³³“Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğünde Değişiklik”, **Ulus**, 19 Mayıs 1944, s. 1. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, **a. g. m.**, s.37.

¹³⁴Nejdet Sançar, “1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası”, **Orkun**, S. 31, İstanbul 1951, s. 13. Ayrıca bkz: Ali Birinci, **a. g. m.**, s.37.

¹³⁵Oya Fişekçi, **Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla Ankara Hukuk Fakültesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 19.

dekanlığına seçildi ve 1946 ile 1948 yılları arasında bu görevi ifa etti. 3 Nisan 1950 tarihindeki 5627 sayılı kanunla Siyasal Bilgiler Okulu fakülte haline getirilip Ankara Üniversitesine katılınca Zeki Mesut, Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörlüğünü tercih etti.¹³⁶ Ayrıca 13 Temmuz 1956 tarihine kadar Hukuk Fakültesinde ders vermeye devam etti. Bu tarihten itibaren Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılan bir törenle emekliye ayrıldı ve 1965 yılında kendisine Hukuk Fakültesi tarafından onursal doktorluk unvanı verildi.¹³⁷

Zeki Mesut Bey, bütün bu vasıflarının yanında bir de cemiyet adamı sıfatına sahip olduğundan dolayı birçok dernek ile kuruluşun üyesiydi. Bunlar şöyle sıralanabilir: Müdavimini Mülkiye Cemiyeti,¹³⁸ Paris Osmanlı Türk Talebe Cemiyeti,¹³⁹ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü, Türk Üniversiteleri Dayanışma Derneği (Kurucu üye), Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, Anadolu Kulübü, Büyük Kulüp, Devletler Hukuku Enstitüsü (İstanbul) ve Kızılay Parlâmentolar Birliği Türk Grubu Genel Sekreterliğini de yapmıştır.¹⁴⁰

Bunun yanında katıldığı kongre ve konferanslar ise şu şekildedir: 27-30 Ağustos 1923'de Prag'da gerçekleşecek olan uluslararası ortaöğretim öğretmenleri kongresine Ali Haydar Bey ile dönemin Avrupa Türk Talebe Müfettişi olan Zeki Mesut Bey¹⁴¹ katıldı. 4 Kânunuevvel 1930 tarihinde ise Sofya'da yapılacak olan Balkan gazetecileri toplantısına katılmakla¹⁴² beraber bunun için 1000 lira harcırah verildi.¹⁴³ Ayrıca 9 Nisan 1936 tarihinde Nice'de toplanacak olan Parlamentolar Birliği konsey ve muhtelif komisyonlarına Türk grubu murahhasları olarak

¹³⁶Ali Birinci, a. g. m., s.37.

¹³⁷Ahmet Mumcu, **a. g. e.**, s. 270.

¹³⁸Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 129.

¹³⁹Zeki Mesud Alsan, "Kavak Yeli", Tefrika 26, **Vakit**, 1 Birinciteşrin 1944, s. 2.

¹⁴⁰Ali Birinci, a. g. m., s.38. Ayrıca Ahmet Bedevi Kuran, Zeki Mesut Alsan ve arkadaşlarının 1908 seçimleri sonrasında Nesl-i Cedit adı altında sosyal bir kulüp açtığına dair bilgi vermiştir. Fakat Kuran'ın bu iddiası karşısında Zeki Mesut Alsan'ın hatıralarında böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 110.

¹⁴¹**BOA. HR. İM.**, nr. 77/37 lef 1.

¹⁴²Hariciye Vekâleti'nden İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilen 25/11/1930 tarihli tezkirenin kabulü: **BCA.**, Yer nr: 15, 78, 8 Fon Kodu: 30, 18, 1, 2.

¹⁴³Hariciye Vekâleti'nin 25/11/1930 tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine Maliye Vekâleti'nin 17/12/1930 tarihli mütalaanamesi ile İcra Vekilleri Heyeti'nin kabulü:**BCA.**, Yer nr: 16, 82, 18 Fon Kodu: 30, 18, 1, 2.

gönderilecek Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmet Aykaç ve Zeki Mesut Alsan için her birine 800 liralık döviz müsaadesi verildi.¹⁴⁴ 1948 yılının Ağustos ayında Lahey’de Milletler Arası Hukukçular Derneği Konferansına, yine bu şehirde 1 Haziran 1954’de Kuzey Atlantik Teşkilâtı (NATO) toplantısına, Seha Meray’la, 23-28 Mayıs 1955’de yine aynı teşkilâtın genel kuruluna, Ahmet Şükrü Esmer’le katıldığı bilinmektedir.¹⁴⁵

1.2.4. İlmî Hayatı ve Ölümü

Öğrenme aşkı ile başarılı bir öğrencilik hayatı geçiren Zeki Mesut Bey, bu başarısını ilim hayatında da devam ettirmiştir. Anadilinden başka Fransızca, Almanca ve İngilizce öğrendiğinden bu lisanlarda yayımlanmış eserleri takip etmekle beraber Avrupa’nın birçok ülkesinde bulunan çeşitli ilmî ve içtimaî kurum ve kuruluşları da incelemiştir. Ayrıca uzmanlık alanı siyasî tarih olmasına rağmen bu alanda herhangi bir eseri mevcut değildir.¹⁴⁶

Zeki Mesut Alsan’ın çok yönlü vasıflarına ilaveten bir diğer özelliği de yazarlık yönüdür. Kendini bilgi, birikim olarak donanımlı bir şekilde yetiştiren Zeki Mesut Bey’in, matbuat âlemine Mülkiye’de öğrencilik yıllarında girdiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁷ Genç yaşında yazarlık yapması hayatının ileriki safhalarında gelişimi açısından önem teşkil etmektedir.

Zeki Mesut’un yazılarının tam bir tespitini hemen hemen yapmakla beraber *Forum*’daki yazılarını araştırmamıza rağmen hiçbir şekilde ulaşamadık. *Forum*’da 1956 yılında “Söndürülmeyen Hürriyet Arzusu”, “Yumuşama Havası ve Silahsızlanma” 1957’de de “Silahsızlanma” hakkında yazmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca kendisinin

¹⁴⁴Maliye Vekâleti’nin 26/03/1936 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince kabulü: **BCA.**, Yer nr: 63, 23, 11 Fon Kodu: 30, 18, 1, 2.

¹⁴⁵Ali Birinci, a. g. m., s. 38.

¹⁴⁶**TBMM Arşivi**, Zeki Mesut Alsan Sicil Dosyası, Sicil No: 686. Ayrıca bkz.: Ali Birinci a. g. m., s. 38.

¹⁴⁷Zeki Mesut Alsan, **a. g. e.**, s. 212.

¹⁴⁸Oya Fişekçi, **a. g. e.**, s. 23. Zeki Mesut Alsan, “Söndürülmeyen Hürriyet Arzusu”, **Forum**, C. 6, S. 64, 1956, s. 1-3; Zeki Mesut Alsan, “Yumuşama Havası ve Silahsızlanma”, **Forum**, C. 5, S. 53, 1956, s. 8-9; Zeki Mesut Alsan, “Silahsızlanma”, **Forum**, C. 7, S. 77, 1957, s. 5-6.

bizzat çıkarmış olduğu *İnsan Hakları* dergisinin ise 1947'den 1951'in Şubat'ına kadar olan sayılarına ulaştık. Mart ayından 1957 yılına kadar olan sayılarına erişemedik. 16.10.1946 tarihinde kurulan Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, toplumun bilgilendirilmesi amacıyla *İnsan Hakları* adıyla bir derginin yayınlanmasına karar vermiştir. Dergi aynı zamanda bu grubun faaliyetleri hakkında da bilgi vermiştir.¹⁴⁹ *İnsan Hakları* dergisi aylık bir dergi olmakla beraber Zeki Mesut'un da derginin tespit ettiğimiz sayılarında hemen hemen her ay bir yazısı vardır. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada rejim meselesi, demokrasi, milletlerarası hayatın düzeni, siyasi ve iktisadi bağımsızlık, barış, adalet, insan hakları, güvenlik, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Kuzey Atlantik Paktı gibi konuları ele almıştır. Devletler hukuku bakımından kişinin durumu, milletlerarası ahlâk, gençliğin hakkı, iş ve çalışma hakkı konularını da işlemiştir.

Yazı yazdığı mecmualar arasında *Muallimler Birliği* (1926), *Hayat* (1926-1927), *Maarif Vekâleti Mecmuası* (1925-1926), *Türk Yurdu* (1928), *Ülkü Halkevleri Mecmuası* (1934-1935), *İnsan Hakları* (1947-1957), *Forum* (1956-1957), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesi dergileri*, *Siyasî İlimler Mecmuası* (1946), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* (1967) bulunmaktadır. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*'nda ise *Ayın Politikası* başlığı altında yazmıştır.¹⁵⁰

Hayat dergisinde siyasi, içtimai ve dış politikaya dair yazıları yayımlanmıştır.

Maarif Vekâleti Mecmuası'ndaki yazıları: “Varşova Orta Tedrisat Kongresi Hakkında Rapor”, “Almanya ve Fransa’da Lisan’ı Ecnebi Tedrisatı Hakkında”, “Almanya’da Vatani Terbiye Meselesi”, “Almanya’da Vatani Terbiye Meselesi-Muhtelif Mekteplerde Vatani Terbiyeye Müteallik İttihaz Edilen Hususi Tedbirler”, “Muasır Alman Terbiye Âlimleri-George Kerschensteiner, Friedrich Wilhelm Förster, Eduard Spranger”, “Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tedkikler ve Düşünceler” ve “Fransa’da Maarifin Teftişi ve Maarifin Müfettişleri” başlıklarında

¹⁴⁹Grubun kuruluşu, beyannamesi, statüsü ve üyeleri için bkz.: “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Türk Grubu’nun Kuruluşu”, *İnsan Hakları*, S. 1, Ankara 1947, s. 24-29.

¹⁵⁰Ali Birinci, a. g. m., s. 38.

yayınlanmıştır.¹⁵¹ Genellikle Alman eğitim sistemi üzerinde duran Zeki Mesut Bey, Talebe Müfettişliği görevindeyken Almanya'nın eğitim sistemi hakkında edindiği izlenimleri ve çağdaş Alman eğitimcileri *Maarif Vekâleti Mecmuası*'nda anlatmıştır. Ayrıca Fransa'daki eğitim faaliyetleri ve teftiş sistemini de incelemiştir.

Muallimler Birliği mecmuasında da “Almanya’da Yeni Terbiye Cereyanları”, “Milli Terbiye”, “İtalyan İlk Tedrisat Kanunu” ve “Yeni Terbiye’de Gaye” başlıklarındaki yazıları yayımlanmıştır.¹⁵² “Almanya’da Yeni Terbiye Cereyanları”nda Zeki Mesut Bey, devlete bağlı eğitim kurumları ile özel eğitim kurumları arasındaki eski-yeni eğitim metotları üzerinden incelemeler yapmıştır. “Milli Terbiye”de Türk eğitim sisteminin milli mefkûrelere uygun, siyasi, iktisadi ve içtimai ihtiyaçlara cevap verebilecek bir şekilde düzenlenmesini arzu eden Zeki Mesut Bey, “Yeni Terbiye’de Gaye” olarak fertlerin kabiliyetlerini arttırmayı ve onları topluma yararlı bir vatandaş olarak kazandırmayı düşünmüştür. “İtalyan İlk Tedrisat Kanunu”nda ise 13.11.1859-11.01. 1925 tarihleri arasında İtalya’da ilköğretime dair çıkan kanun ve hükümler toplanarak, kitap haline getirilmiş olup Zeki Mesut Bey de bu kanun ve hükümleri incelemiştir.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi’nde ise “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, “Bir Milletlerarası Ceza Divanının Kurulmasıyla ilgili Fikirler ve Teşebbüsler 1”, “Müşterek Emniyetin Tesisi Bakımından Atlantik Camiasının Rolü”,

¹⁵¹Zeki Mesud, “Varşova Orta Tedrisat Kongresi Hakkında Rapor”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 2, 1 Mayıs 1341, Ankara, s. 26-34; Zeki Mesud, “Almanya ve Fransa’da Lisan’ı Ecnebi Tedrisatı Hakkında”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 2, 1 Mayıs 1341, Ankara, s. 53-71; Zeki Mesud, , “Almanya’da Vatani Terbiye Meselesi”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 4, 1 Eylül 1341, Ankara, s. 37-53; Zeki Mesud, “Almanya’da Vatani Terbiye Meselesi-Muhtelif Mekteplerde Vatani Terbiyeye Müteallik İttihaz edilen Hususi Tedbirler”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 5, 1 Teşrinisani 1341, Ankara, s. 66-72; Zeki Mesud, “Muasır Alman Terbiye Âlimleri-George Kerschensteiner, Friedrich Wilhelm Förster, Eduard Spranger”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 6, 1 Mart 1926, Ankara, s. 77-117; Zeki Mesud, “Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tedkikler ve Düşünceler”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 7, 1 Mayıs 1926, Ankara, s. 74-92; Zeki Mesud, “Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tedkikler ve Düşünceler”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8, 1 Temmuz 1926, Ankara, s. 56-86; Zeki Mesud, “Fransa’da Maarifin Teftişi ve Maarifin Müfettişleri”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 9, 1 Eylül 1926, Ankara, s. 57-85. Ayrıca bkz.: Ali Birinci, a. g. m., s. 38-39;

¹⁵²Zeki Mesud, “Almanya’da Yeni Terbiye Cereyanları”, *Muallimler Birliği*, S. 13, Ankara 1926, s. 548-558; Zeki Mesud, “Milli Terbiye”, *Muallimler Birliği*, S. 14, Ankara 1926, s. 595-601; Zeki Mesud, “İtalyan İlk Tedrisat Kanunu”, *Muallimler Birliği*, S. 17, Ankara 1926, s. 745-749; Ayrıca bkz.: Filiz Okmak, “Türkiye Muallimler Birliği Mecmuasının Sistematiik Tahlili”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 19-21, 34-35, 39, 168-170.

“Tecavüzün Tarifi Problemi” ve “Birleşmiş Milletler Antlaşmasının Tadili Problemi” gibi başlıklarda yazıları yayımlanmıştır.¹⁵³

Bunlardan başka *Ahenk* (1910), *Hâkimiyet-i Milliye* (1928-1934) ve devamı olan *Ulus* (1935), *Vakit* (1942, 1944-1945), *Milliyet* (1928-1930), *Tan* (1940) ve *Yeni İstanbul* (1949-1950) gazetelerinde de yazı yazmıştır.

Mülkiye mektebinde öğrenciyken 1910 yılında *Ahenk* gazetesinde hemen hemen her hafta dış politikaya dair yazılar yazmıştır.

Tan gazetesindeki yazıları “Amerika Notları” başlığı altında yayımlanmıştır. 15 Ağustos 1939 tarihinde Oslo’da toplanan milletlerarası parlamentolar konferansına katılan Zeki Mesut, bu münasebetle seyahatini Amerika’ya kadar uzatmıştır.¹⁵⁴ Bu seyahat ile dünyada topyekûn bir savaşın meydana geleceği hissine kapılmıştır. “Amerika Notları” başlığı altında özellikle Amerika tarihi, iktisat sistemi, New York, Detroit ve Chicago’nun tarihi ve modern yapılarının yanında sefalet içerisinde olan mahallelerini de anlatmıştır. Kütüphane, müze ve turistik yerleri gezmiş ve şaşkınlığını gizleyememiştir. Seyahati esnasında açılan New York sergisi ile teknik ve terakkinin temelini Amerikan demokrasisi olduğuna vurgu yapıldığını belirten¹⁵⁵ Zeki Mesut, her millet için “*teknik ve terakki birse, siyasi idealler muhtelifdir. Ve teknik terakki, muhtelif siyasi ideolojiler hizmetinde kullanıldığı müddetçe insanlık için, rahat etmek mümkün olamayacağı gibi yarının dünyasını tahmin etmek de kolay görünmeyecektir.*” ifadelerini kullanmıştır.¹⁵⁶

Vakit gazetesinde “Mustafa’nın Romanı-Memleket Çocuğu” ve “Kavak Yelleri” hatıraları yayımlanmıştır.

¹⁵³Zeki Mesud Alsan, “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 3, 1950, s. 37-57; Zeki Mesud Alsan, “Bir Milletlerarası Ceza Divanının Kurulmasıyla ilgili Fikirler ve Teşebbüsler 1”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 3, 1951, s. 1-43; Zeki Mesud Alsan, “Müşterek Emniyetin Tesisi Bakımından Atlantik Camiasının Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, 1953, s. 1-32; Zeki Mesud Alsan, “Tecavüzün Tarifi Problemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, 1954, s. 43-81; Zeki Mesud Alsan, “Birleşmiş Milletler Antlaşmasının Tadili Problemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 1954, s. 1-41.

¹⁵⁴Zeki Mesud Alsan, “Amerika Notları”, *Tan*, 13 Şubat 1940, s. 7.

¹⁵⁵Zeki Mesud Alsan, “Amerika Notları”, *Tan*, 27 Mart 1940, s. 7.

¹⁵⁶Zeki Mesud Alsan, “Amerika Notları”, *Tan*, 4 Nisan 1940, s. 7.

Yeni İstanbul gazetesinde de “İnsan Hakları Davası”, “İnsan Hakları Günü”, “Milletlerarası Konferanslar”, “Amerika’nın Emniyet Hudutları”, “Açık Kapı Politikası”, “Asya’nın Kalkınması” ve “Avrupa Birliği” gibi konularda yazıları yayımlanmıştır.¹⁵⁷

Özetle Zeki Mesut Bey verimli bir yazı hayatına sahip olmakla beraber hem gazete yazılarının ve hem de mecmua yazılarının konusu siyasi, iktisadi, içtimai, hukuki ve eğitim başta olmak üzere çok geniş bir yelpazede yer almış ama genel itibarıyla siyasi konulara ağırlık vermiştir. 1956 yılında emekli olduktan sonra Zeki Mesut Alsan, yoğun bir yazı hayatına sahip değildir. 1960’dan itibaren ise Türkiye Kredi Bankası İdare Meclisi azası olarak görev yapmıştır.¹⁵⁸ 1965’te de kendisine Hukuk Fakültesi tarafından onursal doktorluk unvanı verilmiştir.¹⁵⁹ 1966 yılında “yaşlı Mülkiyeli” sıfatıyla Mülkiye’nin 107. kuruluş yıldönümüne katılmış ve bu konuşmanın politika kısmı *Mülkiyeliler Birliği Dergisinde* yayımlanmıştır.¹⁶⁰ 1969 yılında da Mülkiye’nin 110. kuruluş yıldönümüne yine aynı sıfatla katılmış, konuşmuş ve bu konuşma da kendi kaleminden *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisinde* yayımlanmıştır.¹⁶¹ Emeklilik yıllarında sakin bir hayat yaşayan Alsan’ın ne yaptığı, nasıl bir hayat yaşadığı hakkında bilgi ve belgeye ulaşamadığımız için bu tür sorulara yanıt bulamadık. Bu yüzden çalışmamız da Zeki Mesut’un basın ve fikir hayatında aktif olarak yer aldığı 1930’lu yıllara ve bu yıllardaki önemli siyasi gelişmeler karşısında Alsan’ın nasıl bir tavır aldığı üzerine odaklanacaktır. Aydın’da dünyaya gelen Zeki Mesut Alsan, 24 Eylül 1984 tarihinde İstanbul’da gözlerini kapayarak doksan beş yaşında vefat etmiştir. Gerek öğrencilik ve akademik hayatındaki gerekse de yazarlık ve mebusluk hayatındaki başarıları ile

¹⁵⁷Zeki Mesut Alsan, “İnsan Hakları Davası”, *Yeni İstanbul*, 2 Kasım 1949, s. 2; Zeki Mesut Alsan, “İnsan Hakları Günü”, *Yeni İstanbul*, 10 Aralık 1949, s. 2; Zeki Mesud Alsan, “Milletlerarası Konferanslar”, *Yeni İstanbul*, 14 Aralık 1949, s. 2; Zeki Mesud Alsan, “Amerika’nın Emniyet Hudutları”, *Yeni İstanbul*, 20 Aralık 1949, s. 2; Zeki Mesud Alsan, “Açık Kapı Politikası”, *Yeni İstanbul*, 26 Aralık 1949, s. 2; Zeki Mesud Alsan, “Asya’nın Kalkınması”, *Yeni İstanbul*, 2 Ocak 1950, s. 2; Zeki Mesud Alsan, “Avrupa Birliği”, *Yeni İstanbul*, 9 Ocak 1950, s. 2.

¹⁵⁸Ali Birinci, a. g. m., s. 38.

¹⁵⁹Ahmet Mumcu, a. g. e., s. 270.

¹⁶⁰Zeki Mesut Alsan, “Mülkiye ve Politika”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 9, 1967, s. 2-3.

¹⁶¹Zeki Mesud Alsan, “Prof. Zeki Mesud Alsan’ın, Mülkiye’nin 110. Kuruluş Yıldönümünde, Yaşlı Mülkiyeli Olarak Konuşması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 4, 1969, s. 9-15.

Alsan, ardında bıraktığı eserleriyle anılmaya layık bir kişilik olarak tarihteki yerini almıştır.

1.2.4.1. Eserleri

1.2.4.1.1. Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu

Zeki Mesut Bey'in ilim hayatında kitap olarak yayımladığı ilk eseri hatıra türünde bir eserdir. *Vakit* gazetesinde tefrika halinde yayımlanan bu eser *Vakit* matbaası tarafından 1942 yılında kitap şeklinde basılmıştır. *Mustafa'nın Romanı* adlı genel bir başlıkla¹⁶² *Memleket Çocuğu* olarak Aydın ve İzmir'deki çocukluk ve tahsil hayatına dair bilgi vermekle beraber aynı zamanda Aydın ve İzmir'in demografik yapısı ve genel anlamda nüfusun hangi işler ile meşgul olduğunu anlatması açısından önemli görülmektedir. Çünkü 19. yüzyılda iki şehrin de içtimai ve iktisadi hayatında gayrı müslim unsurlar ön planda yer almaktadır. Bunun yanında Zeki Mesut Bey çocukluk yıllarındaki platonik aşk hayatı ile İzmir'in renkli eğlence hayatını da anlatmaktadır.¹⁶³

1.2.4.1.2. Mustafa'nın Romanı-Hürriyet Pervanesi

Mustafa'nın Romanı başlıklı hatıratının ikinci kitabı *Hürriyet Pervanesi*dir. Bu kitap Mektebi Mülkiye'ye giriş imtihanı için İstanbul'a gelen Zeki Mesut Bey'in 1907-1910 yılları arasındaki talebelik hayatındaki faaliyetlerini anlattığı bir eserdir. Mektebi Mülkiye'deki eğitimi sırasında II. Meşrutiyetin ilânıyla meydana gelen değişiklikler neticesinde oluşan tepkiler 31 Mart Vak'ası'na neden olmuştur ki yaşanan bu olaylar silsilesi de kitabın değerini arttırmaktadır. Mektep öğrencileri

¹⁶² Ali Birinci, kitap isminin **Mustafa'nın Romanı** olması nedeniyle edebiyat tarihçilerini yanılttığını ve bu yüzden kitabın roman listelerine alındığını belirtmekle beraber Zeki Mesud Bey'in ilk isminin Mustafa olduğunun bilinmemesinin de bu yanlışlığın sebeplerinden birini oluşturduğunu ifade etmektedir. Ali Birinci, a. g. m., s. 39.

¹⁶³ Zeki Mesud Alsan, **Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu**, *Vakit Gazete - Matbaa Kütüphane*, 1942, 149 s.

arasındaki siyasi gruplaşmaları da anlatan Zeki Mesut, İstanbul'un siyasi, iktisadi ve içtimai hayatı hakkında da önemli bilgiler vermektedir.¹⁶⁴

1.2.4.1.3. Kavak Yeli

Zeki Mesut Alsan'ın *Mustafa'nın Romanı* hatıratının devamı niteliğinde olan ve üçüncü cilt olarak da değerlendirilebilen “Kavak Yeli” adlı eseri 31 Ağustos 1944 tarihinden itibaren *Vakit* gazetesinde tefrika halinde yayımlanmıştır. Bu eser Zeki Mesut Bey'in Paris'te Ecole Libre des Sciences Politiques okulunda tahsil hayatını, diğer Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatlerle Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa hayatının ilim, fikir, sanat, siyaset, aşk ve eğlence hayatlarını anlatmaktadır.¹⁶⁵

1.2.4.1.4. Devletler Hukuku Dersleri

Zeki Mesut Bey'in hatıra eserlerinden başka mesleki anlamda 1947 yılında yayımlanan *Devletler Hukuku Dersleri* adlı eseri on bölümden oluşmaktadır. Devletler hukukunun özelliğini, kaynaklarını, tarihçesini anlatmakla beraber devletler hukukunun asli unsuru olan devletin ne olduğunu, nasıl meydana geldiğini, görev ve vazifelerinin ne olduğunu, yapısındaki değişikliklerin ne gibi dâhili ve harici sonuçlara yol açacağını açıklamıştır. Bunun yanında devletler hukukunun diğer unsurları olan bireyler, ırklar, milletler, azınlıkların himayesi ve Milletler Cemiyeti de anlatılmaktadır. Kitap devletler topluluğunun düzeni, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın doğuşu, özelliği, kuruluşu, yapısı ve milletlerarası anlaşmazlık halinde izlenecek yollar hakkında da bilgiler içermektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁴Zeki Mesut Alsan, **Mustafa'nın Romanı- Hürriyet Pervanesi**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, 227 s.

¹⁶⁵ Zeki Mesud Alsan, “Kavak Yeli”, **Vakit**, 22 Ağustos 1944, s. 1.

¹⁶⁶Zeki Mesud Alsan, **Devletler Hukuku Dersleri**, Siyasal Bilgiler Okulu Yayınları, Ankara 1947, 625+XXVII s.

1.2.4.1.5.Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler

1948 yılında yayımlanan eser on beş kısımdan oluşmaktadır. Bu eserde Zeki Mesut Alsan, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi, iktisadi ve içtimai buhranların uluslararası hayatı etkilediğini ancak tarihi süreçte bu durumun geçici olduğunu vurgulamıştır. Devletler hukukunda da bunu tekâmül devresi olarak yorumlayan Alsan, teknolojik gelişmelerin maddi, manevi eski fikirleri tasfiye edeceğini düşünmüştür. Bu bakımdan dünyanın barış ve huzuru gibi insanlığın en büyük davasında milletlerin birleşmesi gerektiğini savunan Zeki Mesut Bey, uluslararası hayatta hak ve adalet prensiplerine göre hareket edilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷

1.2.4.1.6. Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm

İki bölüm dokuzar kısımdan oluşan kitap sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır. Milletlerarası hayatın tarihi, özelliğı, gelişimi ve bu hayata etki eden faktörler anlatılmakla beraber bu hayattaki Panamerikanizmin rolü belirtilmektedir. Özellikle Amerika kıtası ve bu kıtaya özgü Monroe doktrini, Panamerikanizmin kuruluşu, devreleri ve dünya düzeniyle birlikte Amerikan devletler hukuku anlatılmaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonucunda dünya genelinde yaşanan siyasi, iktisadi ve içtimai buhranlar karşısında insanlar hak, adalet, hürriyet ve eşitlik konularının halledilmesini arzu etmektedir. Bu konular ayrıca uluslararası hayatın düzeni meselesini de gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu hayatın güvenliğı ve barışı Panamerikanizm felsefesinin ve Amerika demokrasisinin yardımı ile korunabilir. İki dünya savaşı Amerika'nın dünya siyasetinde başrol oynamasına imkân vermiş ve bu yüzden Amerika Birleşik Devletleri, Amerikan Devletler Teşkilatı şartı ile kıtasının ortak menfaatlerini oluşturan Panamerikanizm ilkeleri evrensel bir özellik almıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı da bu durumun bir sonucudur. Demokrasi ve komünizm şeklinde ikiye ayrılan dünyada Zeki Mesut Bey

¹⁶⁷ Zeki Mesud Alsan, **Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1948, VIII+343 s.

Panamerikanizm felsefesini hür ve haksever insanların bir araya gelmesiyle milletlerarası düzeni hukuki bir yapıya kavuşturacağı düşüncesindedir.¹⁶⁸

1.2.4.1.7. Yeni Devletler Hukuku (Prensipier-Şahıslar)

Zeki Mesut Bey, *Yeni Devletler Hukuku* eserini iki cilt olarak yayımlamakla beraber bu iki ciltlik eser bir ders kitabı olarak planlanmaktadır. Mesleki olarak önceki kitaplarında ele aldığı konuları uluslararası hayatta meydana gelen değişmeler ışığında kitabın birinci cildinde devletler hukukunun eski ve yeni prensiplerini, şahıslarını ve bu şahısların faaliyet sahaları ile karşılıklı münasebetlerinin uzuvlarını ve vasıtalarını incelemektedir.¹⁶⁹

1.2.4.1.8. Yeni Devletler Hukuku (Milletlerarası Camianın Düzenlenmesi)

Yeni Devletler Hukuku ikinci cildinde Zeki Mesut Bey, milletlerarası hayatın nizamı ile bu nizamla ilgili teşebbüs ve problemleri anlatmaktadır.¹⁷⁰

1.2.4.1.9. Müşterek Emniyet Problemi

Beş bölümden oluşan eser, 1952 yılında yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan müşterek emniyet problemi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ciddi bir şekilde ele alınmaktadır. Öncelikle doktrin bakımından incelenmek suretiyle uluslararası müşterek bir emniyetin tesisi için Birleşmiş Milletler Teşkilatında bu konu değerlendirilmektedir. Rus ve Amerikan fikirleri incelenmekle beraber bölgesel antlaşmaların müşterek emniyetin tesisine etkisi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Teşkilatındaki bu faaliyetler karşısında diğer devletlerinde düşünceleri anlatılmaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁸ Zeki Mesud Alsan, *Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1949, XIII + 252 s.

¹⁶⁹ Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, C. 1, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1950, XXVI 4+650 s.

¹⁷⁰ Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, C. 2, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1951, XVIII+637 s.

¹⁷¹ Zeki Mesud Alsan, *Müşterek Emniyet Problemi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1952, IV+72 s.

1.2.4.1.10. Silâhsızlanma Problemi

Dünya barışı ve müşterek emniyet gibi konuların temelinde silahsızlanma problemi yer almaktadır. Çünkü bu konular birbirine bağlı olduğundan Zeki Mesut Bey, silahsızlanma probleminin uluslararası hayatta konu edildiği tarihten itibaren Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunun yedinci toplantısına kadar geçirdiği bütün evreleri incelemek suretiyle bu eseri meydana getirmiştir. Eser yedi bölümden oluşmaktadır.¹⁷²

¹⁷² Zeki Mesud Alsan, **Silâhsızlanma Problemi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, V+93 s.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'İN TÜRK İNKILÂBINA BAKIŞI

2.1. Türk İnkılâbında Metot

Zeki Mesut Bey Türk inkılâbının ve cumhuriyet kazanımlarının savunucusu olduğundan inkılâp faaliyetlerinin en önemli noktası olarak Lozan Antlaşması'nı görmekteydi. 28 Temmuz 1927 tarihli yazısında Lozan Antlaşması'nı tam manasıyla anlayabilmek için “ölü olarak doğan” Sevr Antlaşması'nın göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷³ 1934 yılında ise başka bir yazısında I. Dünya Savaşından sonra “büyük kılavuz ve kurtarıcının” önderliğinde Türk milletinin vermiş olduğu istiklal mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla siyasi, iktisadi ve içtimai hayatın her safhasında yeni bir faaliyet devresine girildiğini ve bu suretle yeni bir Türkiye'nin inşası için çalışıldığını ifade etmiştir. Yazılar arasında yıl farklılıkları olmasına rağmen Zeki Mesut Bey'in bu husustaki fikirlerinde değişiklik olmadığı görülmektedir.¹⁷⁴

Zeki Mesut Bey, yurdun düşman işgalinden kurtarılması nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi'ni “kurtarıcı parti” olarak görmüş ve Türkiye'nin yeni bir ivme kazanmasındaki etkisiyle de yükseltici bir özelliğe sahip bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Hakkı Uyar da CHP'nin tek parti dönemindeki meşruiyetini iki nedene bağlamıştır. Birincisi lider kadrosunun ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk grubundan olması, diğeri ise ulusal bir parti olarak CHP'nin kendisini “sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle” düşüncesine dayandırmasıdır.¹⁷⁶ Aynı zamanda millet egemenliği kavramına da sürekli vurgu yapılarak, inkılâp faaliyetlerini halka mâl etmek, idarecilerle halkın yenilikleri içselleştirmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Yurt gezileri sayesinde Atatürk, yapılacak olan inkılâplar konusunda öncelikle etrafındaki

¹⁷³Zeki Mesut, “Lozan Muahedesi”, *Hayat*, C. 2, S. 35, Ankara 1927, s. 161-162.

¹⁷⁴Zeki Mesut, “Bizim Günümüz”, *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Ağustos 1934, s. 1, 5.

¹⁷⁵Zeki Mesut, “Ülkü Partisi”, *Ulus*, 12 Mayıs 1935, s. 1.

¹⁷⁶Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 69-70.

aydınlarla tartıştıktan sonra bunları halkın öngörüsüne sunarak tepkileri ölçmek suretiyle uygulama sahası aramıştır.¹⁷⁷

Akıl ve bilim esaslı çağdaşlaşma faaliyetlerine büyük önem veren Atatürk, bu faaliyetlerinde diğer ulusların gelişmelerine de kayıtsız değildir. Bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“...Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilakis müterakkî, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak, ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur...”¹⁷⁸ Milletimizin siyasî ve içtimâî hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.” sözleriyle, toplum olarak ilerleme yolunda takip edilecek kuralları açıklamıştır.¹⁷⁹ Zeki Mesut Alsan da bu fikirlerin destekçilerindendir.

Türk inkılâp programının Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlendiğini ifade eden Zeki Mesut Bey, bu programın tatbik edilmesinde İsmet Paşa kabinelerinin önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır.¹⁸⁰ Türk inkılâbı cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda reform niteliği taşıırken, rejimin kendisini sağlamlaştırmasından sonra sistemin korunmasına yönelmiştir.¹⁸¹

İnkılâpları, dâhili ve harici hayatta modası geçmiş olan bir anlayışın yerine yeni bir hayat anlayışının tezahürü¹⁸² olarak değerlendiren Zeki Mesut Bey, bu bağlamda inkılâpların iki farklı aşamaya sahip olduğunu belirtmiştir. Birinci aşamayı eski zihniyet ve alışkanlıkların tasfiye edilmesi şeklinde değerlendirmek suretiyle bunu yıkıcı safha olarak adlandırmaktadır. İkinci aşama ise birinci

¹⁷⁷Zekeriya Türkmen, “XX. Yüzyıl Türkiye’sinin Değişim ve Dönüşüm Önderi Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. 117, S. 230, İstanbul 2017, s. 121.

¹⁷⁸**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 48. Ayrıca bkz.: Zekeriya Türkmen, a. g. m., s. 116.

¹⁷⁹Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 360. Ayrıca bkz.: Zekeriya Türkmen, a. g. m., s. 116.

¹⁸⁰Zeki Mesud Alsan, “Kutlu Bir Yıldönümü”, **Ulus**, 4 Mart 1935, s. 1.

¹⁸¹Cemile Şahin-Mustafa Şahin, “Düşünce Eyleme Türk Devriminin Düşünce Boyutunun Uygulamaya Yansımaları Süreci”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S. 27, İzmir 2013, s. 148.

¹⁸²Zeki Mesut, “İnkılâbımız Cihanşümuldür”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Mart 1934, s.1.

safhadaki faaliyetlerin yerine yeni hayat şekillerini kuran yapıcı safhayı teşkil etmektedir.¹⁸³

Yıkıcı safhada inkılâbı gerçekleştiren kadro içerisinde tereddüt ve tartışmaya yer olmadığını belirten Zeki Mesut Bey, bu aşamada meydana gelen herhangi bir tartışmanın mücadeleyi tehlikeye atacağını, eski zihniyet ve alışkanlıkların devam etmesine zemin hazırlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca siyaset sosyal alana göre şekillendiğinden inkılâbı ahlaki, iktisadi ve sosyal hayata yerleştirmeden, siyasi alanda yapılan bir inkılâptan sonuç elde etmenin de mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹⁸⁴ Birinci aşamanın başarıyla sonuçlanmasından sonra yapıcı safha önem kazanmıştır. Bu safha daha uzun bir vakit aldığı için burada fikri tartışmaları önlemek gerektiğini ifade eden Zeki Mesut Bey, ayrıca inkılâp disiplin ve mücadelesinin de sürekli olması gerektiğini belirtmiştir. Bu yüzden de fikir mücadelesi veren her ülkede inkılâp fırkalarına “*isteyen değil istenen kabul edilir*” açıklamasını yapmıştır.¹⁸⁵ Dolayısıyla inkılâp düşüncesini benimsemeyen kişilerin inkılâp fırkalarına üye olması yenilik hamlelerini sekteye uğratacağı gibi eski zihniyet ve alışkanlıkların da devam etmesine neden olacağından inkılâp düşüncesini benimseyen kişilerin inkılâp fırkaları tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Toplum hayatı bir bütünü ifade ettiği için bu hayatın ilerleme ve gelişmesi, onu oluşturan çeşitli faaliyet sahaları arasındaki uyum ile mümkündür. Zeki Mesut Bey de bir toplumun “*ahenk ve muvazenesi için en esaslı şart mefkûre birliğidir*” ifadesiyle birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapmıştır. “*Ahenk ve muvazene*”nin olmadığı bir toplumda fikir birliği sağlanamaz, bütün unsurlar birbiriyle mücadeleye başlar ve bu da krize neden olur. Zeki Mesut Bey de fikir birliği için inkılâpların tatbiki hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “...evvela dimağ ve ruhlardan başlayarak ferdi ve milli hayatımızın her safhasına hâkim ve müyesser kılmak vazifelerimizin en büyüğüdür.”¹⁸⁶

¹⁸³Zeki Mesut, “İnkılâp Disiplini”, **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Mart 1931, s. 1.

¹⁸⁴Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

¹⁸⁵Zeki Mesut, “İnkılâp Fırkası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 18 Kânunuevvel 1930, s. 1.

¹⁸⁶Zeki Mesut, “İnkılâp Hayatında Ahenk”, **Hâkimiyeti Milliye**, 28 Mart 1931, s. 1. İktisadi ve içtimai hayatta fertler arasındaki birlik ve beraberliğin önemi hakkında bkz.: Zeki Mesud, “İçtimai Nizam 2, Tesanüt-Ahenk”, **Hayat**, C. 1, S. 14, Ankara 1927, s. 274-275.

Vatandaşların fikri düzeyini göstermesi açısından Zeki Mesut Bey, Menemen olayına dikkat çekmiştir:

“Memleketimizin muhtelif noktalarında bazı vatandaşlarımız hâlâ karanlık bir orta zaman hayatı yaşamaktadırlar. İnsanlığın şanını lekeleyen ve en iptidaî kavimlerin putperestliğini andıran batıl itikatlar ve bir kısım adamların menfaat ve şehvet duygularını tatmin için uydurulan gizli tarikatlar ötede beride müşteri bulmaktadır.” Dolayısıyla Zeki Mesut Bey, cehalet nedeniyle bazı vatandaşların dini duygularını istismar eden “mütegallipler”in kolayca hâkimiyet kurduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷

Bununla beraber Zeki Mesut Bey, inkılaplara karşı çıkan kimseleri iki kategoride değerlendirmiştir. “İnkılâp cahili” insanların bir kısmını “fıtraten muhafazakâr” olarak değerlendiren Zeki Mesut Bey, “onların dimağları öteden beri alışmış oldukları çerçevenin haricine çıkmaya, asrın terkiyatına göre düşünmeye müsait” olmadığını ifade etmiştir. Diğer bir kısmını ise eski hayat tarzında önemli bir nüfuz ve değere sahip olan kimseler olarak belirtmiştir.¹⁸⁸ “Batıl itikatlar” yok edilinceye kadar inkılâp kanunlarıyla beraber aydın zümrenin de bununla mücadele etmek zorunda olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁹ Zeki Mesut Bey, siyasi ve içtimai kriz zamanlarında olumsuz bir tavır takınan yabancı dil ve milliyetlere bağlılığını ifade eden kimselerin de mevcut olduğunu belirterek, hem dil ve kültürüyle hem de ekonomik yaşamları bakımından bu toplulukların araştırılarak Türkiye’nin milli birlik ve ruhunun bunlara aşılması gerektiğini açıklamıştır.¹⁹⁰ Rejimin vatandaşların duygu ve düşüncesinden güç alması sağlanırken diğer taraftan da rejimin devam etmesi amaçlanmıştır. Rejim ile vatandaşın birbiri üzerindeki etkileri hakkında Zeki Mesut Bey, şu ifadeleri kullanmıştır: “Eğer rejim vatandaşı, telakki ve itiyatlarını değiştirerek kazanmazsa, vatandaş onu kendine uydurmaya ve neticede kendi eski telakki ve itiyatlarını yaşatmaya çalışır.” Bu yüzden yeni bir rejim için yeni bir vatandaş tipi oluşturmanın zaruri olduğunu vurgulamıştır.¹⁹¹ 1930’ların başlarından itibaren Atatürk’ün tarih ve dil çalışmalarına hız vermesinin gerekçelerinden biri de bu olmalıdır. Anlaşılmıştı ki vakit geçmeden Cumhuriyet

¹⁸⁷Zeki Mesut, “Batıl İtikatlar”, **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Şubat 1931, s. 1.

¹⁸⁸Zeki Mesud, “Ananepereşlik, Milliyetperverlik”, **Hayat**, C. 1, S. 6, Ankara 1927, s. 113.

¹⁸⁹Zeki Mesut, “Batıl İtikatlar”, **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Şubat 1931, s. 1.

¹⁹⁰Zeki Mesut, “Milli Tecanüs”, **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Kânunusani 1931, s. 1.

¹⁹¹Zeki Mesut, “Yeni Vatandaş”, **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Birinci Kanun 1932, s. 1.

kendi yurttaşını yaratmalı ve bu siyasal aktör kendisini geleneklere, dine, cemaatlara, aşiret vb. yapılara olduğundan daha çok rejime bağlı hissetmelidir.¹⁹² Bu yeni vatandaş tipi bütün ferdi ve içtimai rolünde ancak vatanperver olacaktı. Zeki Mesut Bey de bu görüşü benimseyen aydınlardandı. Vatandaşlık ve vatanperverlik mefhumlarının aynı duygu ve düşüncüyü ifade etmesinin gerektiğini belirten Zeki Mesut Bey, artık vatanperverliğin olağanüstü zamanlara has bir duygu olmaktan ziyade vatandaşların birbiriyle olan ilişkilerinde, devlet ve kurumlarıyla olan münasebetlerinde hâkim ve rehber olan doğal bir davranış biçimi haline gelmesini ifade etmiştir. Türk milletinin gelişmesi için birlik ve beraberlik içerisinde aynı hedefe doğru hareket etmesi lazımdır.¹⁹³

Zeki Mesut Bey harf inkılâbını bir fikir inkılâbı olmakla beraber aynı zamanda da bir metot inkılâbı olarak değerlendirmiştir. “*Yakın zamanlara gelinceye kadar münevver dediğimiz zümre Kurunuvustai (ortaçağ) bir ilim ve metodu temsil*” ederek, “*okuma yazma ve skolâstik bilgi heyeti içtimaiyeyi istismar için kullanılan bir vesile idi.*” “*Sarık ve memuriyet*” adı geçen ilmin en önemli göstergesiydi. Harf inkılâbı bu zararlı düşünceleri yıkarak pozitif ilmin “*saltanatını*” kurmuştur.¹⁹⁴ 1934 yılında bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun ile dini kıyafetlerin sadece din adamlarına hasredilmesi, ayrıcalıklı bir sınıf oluşturmaya yol açmak gibi bir mahzuru içinde barındırırken, öte yandan halkın bu kisve ile yanlış yönlendirilmesinin önüne geçilmek gibi bir olumlu yanı vardı. Bu aşamada Atatürk, millete önder olacak tek kurumun milletin temsilcilerinden oluşan meclis ve onun hükümeti olduğunu ısrarla vurgulamıştır.¹⁹⁵

Yeni harflerin kabulünü Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “*eski harflerin demir çerçeve içinde bulunduğunu*”¹⁹⁶ belirten sözlerine atıf yaparak bu inkılâbı düşünce hürriyetinin tezahürü olarak yorumlayan Zeki Mesut Bey, bir milletin büyüklüğünü asrın ilim ve medeniyetinin en yeni vasıtalarıyla donanmış olmasında görmüştür. Serbest düşünen ve hayat mücadelesi üzerine kafa yoran bir milletin

¹⁹²Cengiz Akseki, “Atatürk Devriminde Yöntem I: Ortam ve Lider”, **Belgi Dergisi**, S. 3, Denizli 2012, s. 269-270.

¹⁹³Zeki Mesut, “Vatanperverlik, Vatandaşlık”, **Hayat**, C. 1, S. 7, Ankara 1927, s. 135.

¹⁹⁴Zeki Mesut, “Harf İnkılâbı ve İdare Nizamı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Kânunuevvel 1928, s. 1.

¹⁹⁵Cezmi Eraslan, “Türk İnkılâbından Yöntem ve Anlayış”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 2, 2013, s. 151.

¹⁹⁶Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 272.

evrensel rol oynayacağını da belirtmiştir.¹⁹⁷ Nitekim Başvekil İsmet Paşa, 7 Kasım 1928 tarihli TBMM'deki konuşmasında yeni Türk harflerini halka öğretmek amacıyla “*Millet Mektepleri*” adı altında bir eğitim kurumu açılarak, vatandaşın işlerini aksatmadan okuryazar duruma getirileceğini ifade etmiştir. Mekteplerin eğitim öğretim süreleri iki, dört ve altı ay olarak düzenleneceği, okul bulunmayan yerlerde, gezici Millet Mektepleri'nin oluşturulacağı açıklanmıştır. Mekteplerde gerekirse bütün memurların görevlendirileceği ve bu suretle yılda bir kaç yüz bin kişinin okuryazar olması hedeflenmiştir.¹⁹⁸ Zeki Mesut Bey de Millet Mektepleri'nin faaliyete geçmesini kadın, erkek, genç, ihtiyar bütün vatandaşlara hem devlet işlerine ait görev ve sorumluluklarını öğretmek ve hem de mesleki bilgilerini arttırmak amacı taşımasını bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁹ Ayrıca “*Türk milletini medeniyet saflarında layık olduğu mertebeye çıkarmak davasını güden CHF*”, halkevleri teşkilatı sayesinde de inkılâbın ve medeni hayatın gerekli gördüğü özellikler ile vatandaşları donatmayı amaçlamaktadır.²⁰⁰

Zeki Mesut Bey'e göre inkılâbın yetiştirmek istediği vatandaş modeli, oluşturmak istediği düzen ancak yeni bir eğitim ile mümkündür. Bundan dolayı maarif teşkilatının temel noktası inkılâp ideolojisi. Türk eğitim sistemi, ancak inkılâp Türkiye'si'nin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan ve Türkiye'nin hayat şartları içinde başarılı olabilecek vatandaşlar hazırlayan milli bir sistem olmalıdır.²⁰¹

“Şu halde terbiye mefkûrelerini araştırırken ancak milli ve içtimai mefkûreleri nazarı itibara almak icap edecektir.... Cemiyet hayatının cari olduğu sahaların mahiyetine göre her millet için mefkûreler iktisadi, içtimai ve siyasi diye üç büyük zümreye cem edilebilir.” “Yeni Türkiye'nin iktisadi mefkûreleri” kapitülasyonların iktisadi engellerinden kurtularak, bu alanda “zengin bir toprak üzerinde serbest” olmaktır ki bunu başarmıştır. “Fakat yalnız serbesti kâfi değil. Asırların ihmalini telafi için müthiş bir teşkilat ve faaliyet lazım. Türkiye'nin siyasi müstakil bir vahdet olduğu kadar iktisaden de müstakil ve kendi kendine idareye kâfi bir vahdet teşkil etmesi en büyük gayemiz olmalıdır. ...Memleketimizin ziraat ve ticaret gibi iktisat âleminin başlıca sahalarında hangi gayeleri istihdaf ettiği ve hedeflere vusul için

¹⁹⁷Zeki Mesut, “Yazı ve Kafa”, *Hâkimiyeti Milliye*, 13 Ağustos 1929, s. 1.

¹⁹⁸Fahri Kılıç, “Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Ankara 2017, s. 211.

¹⁹⁹Zeki Mesut, “İrfan Nuruna Doğru”, *Milliyet*, 6 Kânunusani 1929, s. 1.

²⁰⁰Zeki Mesut, “Halkevleri”, *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Birinci Kanun 1931, s. 3.

²⁰¹Zeki Mesut, “İnkılâp Maarifi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 27 İkinci Kanun 1933, s. 1.

hangi yollardan yürümesi lazım geldiğini bir defa anlaşıldıktan sonra yeni neslin o nokta-i nazardan yetiştirilmesi mevzuu bahis olur. Burada iktisat ve maarif sahaları birleşir. ... İşte ilk safhada iktisadi mefkûrelerimizden mülhem talim terbiye gayelerimiz, köylü çocuğundan asri bir çiftçi kasaba çocuğundan kendine ve memleketine faydalı bir sanat sahibi yapmak olmalıdır.”²⁰²

Köy çocuklarını eğitmek amacıyla kurulan Köy Enstitüleri aynı zamanda tamamıyla bir köy seferberliği başlatmak amacını da taşımıştır. Bu okullarda mesleki eğitim de verilmiştir. Mesela ziraat, hayvancılık ve teknik işlerle ilgili verilen eğitimle köyün kalkınması hedeflenmiştir. Bu noktada eğitim-öğretim programı köy koşulları ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenlenmiştir.²⁰³

1942 yılında TBMM’de Köy okulları ve enstitüleri teşkilât kanunu münasebetiyle Zeki Mesut Bey şu açıklamaları yapmıştır:

“Köylerde tatbiki düşünülen bu terbiye ve tahsil sisteminin köylerimizin ve dolayısıyla yurdumuzun kalkınması ve yükselmesi bakımından hakikaten çok güzel düşünülmüş ve çok esaslı bir terbiye ve tahsil sistemi olduğuna şüphe yoktur. Onun için köy okulları ve köy enstitülerini en verimli bir şekilde faaliyete sevk etmek maksadıyla onları teşkilâtlandıran bu kanun lâyihasını şükranla karşılar ve bunu hazırlayıp yüksek Heyetinize tevdi eden Maarif vekâletimizi tebrik etmeği ilk vazife telâkki ederim. Ve hatta bu vesileden istifade ederek iş esasına ve iş disiplinine müstenit terbiye ve tahsil sisteminin, tabii kendi hayat şartları göz önünde tutulmak şartıyla, şehirli çocuklarına da teşmilini temenni etmekten kendimi alamam. Yüksek Heyetinizin malûmudur ki Devlet hayatının çok muğlak bir şekil aldığı bu devirde terbiye ve tahsil mefhumu eski basitliğini kaybetmiştir. İyi vatandaş, vatandaşlık hak ve vazifelerini bilen ve bir istihsal kudretiyle memlekete faydalı olan ve içinde yaşadığı içtimai bünyenin ideallerine uygun olarak hizmet ve hareket eden insandır. İşte terbiye ve tahsil sisteminin ilk gayesi bu üç vasfı birleştiren vatandaş yetiştirmektir. Bu bakımdan okumak yazmak bir gaye değildir. Okuyup yazma nihayet bir vasıtaadır. Eskiden olduğu gibi kendisiyle iktifa edilecek bir gaye değildir ve hatta kanaatime göre bir memleket içinde okuryazar işsizlerin, mefkûresizlerin çoğalması o memleketin içtimai nizamını, ahlâki nizamını bozması bakımından zararlıdır bile. Bu sebepten bu tahsil sisteminin kendi hayat şartları göz önünde tutulmak şartıyla, diğer okullarımıza da teşmili zaruri olduğu kanaatindeyim. Bundan

²⁰² Detaylı bilgi için bkz.: Zeki Mesud, “Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tedkikler ve Düşünceler”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 8, 1 Temmuz 1926, Ankara, s. 74-86.

²⁰³ Feyzullah Ezer, “Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Belgi Dergisi**, C. 2, S. 19, 2020, s. 1797.

başka tahsil ve terbiyenin esaslı bir gayesi de hiç şüphesiz memleket iş ahenk ve muvazenesini düzenlemektir. Bu mutlaka mevcut sınıfları çerçeveleyerek birinden diğerine geçilmeyecek surette sınırlandırmak manasına gelmez. Tahsil ve terbiyede şehirli ve köylü farkı ancak iş bölümü noktasından göz önünde tutulabilir. Benim kanaatime göre nasıl ziraat aleyhinde köylerimizin boşalmasına meydan vermemek lâzım ise köy çocukları arasında yetişecek müstesna ve zeki şahsiyetlerin de ileride memleketin idare ve fikir faaliyetlerine iştirak edebilmelerini temin edecek imkânları hazırlamak bizim halkçı rejimimizin ruhi icaplarındanıdır.”²⁰⁴

Eğitimde “Türkiye’nin içtimai mefkûreleri”nden birincisi Avrupa’nın “ilim ve tekniği”ne sahip olmak, ikincisi de “Avrupalı gibi düşünmek.” Ancak bunun için de Türk vatandaşlarının büyük bir kısmına okuma-yazma öğretilmelidir. Zeki Mesut Bey bu mefkûrelerle, muhtemelen Türk toplumunun kendi değerlerinden kopmadan o günün şartlarında “muasır medeniyet” olan Avrupa medeniyetine erişebilmesi için öncelikle onun ilim ve tekniğine sahip olması gerektiğini düşünmüş ve problem çözme konusunda maharetli, tahlil ve sentez yapabilen özetle “Avrupalı gibi” düşünen bir Türk toplumu inşa etmeyi hedeflemiştir.

Eğitimde “Türkiye’nin siyasi mefkûreleri” ise Milletler Cemiyeti’nin kuvvetli bir üyesi olmaktır. “Şüphesiz kuvvetli bir devletin esası kuvvetli bir millettir. Milletın kuvvetini tesis eden muhtelif amiller arasında en ziyade haiz-i ehemmiyet olan efradı ı milletın vatanperverliğidir.” Bu husus sadece olağanüstü zamanlara has değil, her

²⁰⁴ Ayrıca Zeki Mesut Bey konuşmasının devamında köylerin kalkınması için Dâhiliye Vekâleti, Sıhhat Vekâleti ve Ziraat Vekâleti’nin özellikle bu konuda önemli roller oynayabileceğine dikkat çekmiştir. Maarif Vekâletiyle bu vekâletler arasında bir iş birliğinin temin edilmesi gereklidir. **TBMMZC**, D. 6, İ. 68, (3. 6. 1942), C. 1. s. 52-53.

Köy okulları ve enstitüleri teşkilat kanunu birinci bölüm 2. maddesine atfen Zeki Mesut Bey: “«Bunlar, ziraat işlerinin gelişmesi için Ziraat vekâleti mütehassıslarıyla valilik ziraat müdürleri ve ziraat muallimleriyle iş birliği yaparlar.» Yaparlar, ne şekilde yaparlar? Bu şekilde yaparlar. Bizde yalnız iş birliği yapar demek hakikaten vekâletlerin arasında öteden beri iş birliği ve koordinasyon bakımından görülen noksanlar, zaafiyetler nazarı itibara alınınca bunun da nazari sahada kalmasından hakikaten endişe edilebilir. Bu gibi meselelerde iş birliği yapacak olanlara bu iş birliğinin mahiyeti, şekli sarahaten tespit edilmelidir ki vazifeler ve mesuliyetler de sarahaten anlaşılın ve o şekilde iş birliği yapılsın.

Şimdi acaba encümen muvafakat eder mi bilmiyorum, bu hususta, bu fikranın sonuna hiç olmazsa şu şekilde bir şey ilâve etsek: «Bu iş birliğinin mahiyet ve şekli Maarif vekâletiyle Ziraat vekâleti arasında kararlaştırılıp ilgililere bildirilir.»

Bununla hiç olmazsa Maarif vekâleti ile Ziraat vekâleti bir talimatname hazırlayarak bu, iş birliği yapacak elemanlarının teknik bir şekilde nasıl iş birliği yapacakları tespit edilir ve bu daha müessirdir, pratiktir. Bu suretle kanunun ruhuna da hizmet etmiş olur.” **TBMMZC**, D. 6, İ. 68, (3. 6. 1942), C. 1. s. 59.

Bu teklif TBMM reisi tarafından oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. **TBMMZC**, D. 6, İ. 68, (3. 6. 1942), C. 1. s. 60.

zaman geçerli olmalıdır. “Kastettiğimiz şovenizm ve fırkacılık değildir. ... Vatanperverliğin en feyizli memba milliyetçiliktir.” “Vatanperverlik terbiyesine matuf tedrisatta en mühim vazife tarih dersine isabet eder. Tarih, gencin mazi hakkındaki hayat telakkilerine bir şekli mahsus verebilecek başlıca derstir.” Vatanperverlik terbiyesinde diğer bir önemli nokta da disiplin meselesidir. “Vatanperverlik, vatanın, milletin büyüklerinin takdir ve takip edilmesini icap eder büyük rehberlerin emir ve işareti kendi ve vicdanımızın hükmü gibi telakki edilmesidir.”²⁰⁵

Milli bir eğitime taraftar olan Zeki Mesut Bey’in bu düşüncesi 1950’de muhtemelen Millet Partisi’ni tercih etmesinde önemli bir etkindir. Çünkü MP, eğitim ve öğretim kurumlarında milli şuurun kuvvetlenmesine elverişli bir programın uygulanmasını milli bir görev kabul etmekle okul dışında da gençliğin bu düşünceyle yetişmesini amaçlamaktadır. Gençliğin demokratik ve milliyetçi bir ruh ile yüksek ahlâki özellikte ve şahsiyet sahibi birer vatandaş olarak yetiştirilmesi amacı MP’nin milliyetçiliğini diğer partilerden ayıran en önemli özelliktir.²⁰⁶

İnkılâpları sadece mekteplerdeki eğitim yoluyla yeni nesile aşlamaya çalışmak yeterli değildir. Bu yüzden inkılâp eğitiminin otoritesi mektep dışında sosyal hayatın fikir ve neşriyat alanına da yayılması gerekmektedir.²⁰⁷ Zeki Mesut Bey, gençliğin ruh ve seciyesi üzerinde aile, içtimai muhit ve muasır hayatın da etkili olduğunu düşünmekteydi. Aile ve içtimai muhit gençlik konusunda ilgisiz kaldığından ona iyi bir örnek oluşturmamıştır. Gençliği maddi ve manevi hayata yönlendirecek teşkilat noksanlığı da gençliğin adeta sahipsiz yetişmesine neden olmuştur.²⁰⁸

Muharriri bir öğretmen olarak gören Zeki Mesut Bey, matbuatı da millet mektebi olarak değerlendirmiştir.²⁰⁹ Ancak neşriyat âleminin hayali, mistik ve şehvani yazılar ile inkılâp aleyhinde tesirler uyandırdığını aktaran Zeki Mesut Bey,²¹⁰

²⁰⁵Bkz.: Zeki Mesud, a. g. m., s. 74-86.

²⁰⁶“Profesör Zeki Mesut Alsan’ın Millet Partisi Adına Radyo Konuşması”, **Kudret**, 5 Mayıs 1950, s. 1-4.

²⁰⁷Zeki Mesut, “İnkılâp Terbiyesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Şubat 1933, s. 1.

²⁰⁸Zeki Mesud, “Gençlik Meselesi”, **Türk Yurdu**, C. 21-7, S. 195-1, Ankara 1928, s. 7.

²⁰⁹Zeki Mesut, “Gazetecilikte Samimiyet”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1929, s. 1.

²¹⁰Zeki Mesut, “Yazı ile Tenvir”, **Hâkimiyeti Milliye**, 13 Şubat 1931, s. 1.

bunda neşriyat âlemine hâkim olan aydın sınıfını sorumlu tutmuştur.²¹¹ Aydın sınıfı fikri temsil ettiği için bu sınıfın halka yakınlık derecesine göre fikir ile hayat birbirine yakınlaşmakta veya uzaklaşmaktadır. Türkiye’de bu sınıf dil, düşünce ve alışkanlıklarıyla halktan çok uzak kaldığından fikir ve hayat zıt bir istikamette yer almıştır.²¹² Bu durumu da iki taraflı bir etkileşim olarak değerlendiren Zeki Mesut Bey, “*hoca bir dereceye kadar talebesinin seviyesine inebilir*” ki bu da amaca ulaşabilmek için kullanılan bir araç olarak görüldüğünden asıl gaye “*talebenin hoca seviyesine çıkmasıdır*” şeklinde açıklamıştır.²¹³ Mustafa Kemal Paşa bu konudaki görüşünü 1918’de Karlsbad’da iken şu şekilde ifade etmiştir: “*Neden ben bu kadar senelik tahsil-i âli gördükten, hayat-ı medeniye ve içtimaiyeyi tedkik ve hürriyeti tezevvük için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra avam mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarayım, ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar.*”²¹⁴ Zeki Mesut Bey’in bu konuda da Atatürk ile aynı görüşte olduğu yazılarından anlaşılmaktadır.

Memur-halk münasebetine de dikkat çeken Zeki Mesut Bey, “*saltanat rejiminin keyfi idare sistemi*” memurla halkı karşı karşıya getirmiş olmasına rağmen Cumhuriyet rejimi sayesinde eski sistem ve o sistemin memurlarının tasfiye edildiğini belirtmiştir. İnkılâpların hayata uygulanabilmesi için halk ile temasta

²¹¹Zeki Mesut, “Tenvir Vazifesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 12 Şubat 1931, s. 1. Zeki Mesut Bey neşriyat âlemi ve aydın sınıf hakkında 1927 yılındaki yazısında düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“*Halkımız bugün terakkiye, irfana susamış bir haldedir. Halk, cinayet ve şehvet neşriyattan başka bir şey okumuyor demek doğru değildir. Hatta böyle olsa bile ona mutlaka bur şey okutmuş olmak için kaba ve ... hislerini tahrik eden ve bütün hayatının merkezi sıkletini o cepheye çeviren levsiyatı (kirli şeyler) sunmak katiyen caiz olamaz. Sonra halk için, gençlik için ne yazıldı ki okunmadığından şikâyet edilsin! Eli kalem tutan ve halka yazılarını okutmak iktidarında bulunan bazı münevverlerimiz onun bin bir derdini teşrih (açmak) edecek onun sek bir bilgi ihtiyacını tatmin eyleyecek yerde Avrupa’da apaşların (serseri) ve anormalliklerin edebiyatını – tabiri caizse – teşkil eden yazılarla meşgul olmaları memleket için büyük bir günahdır. Bu günaha kendiliğinden nihayet verilmediği takdirde devletin hakk-ı nezaret ve takdirinin müdahalesine zaruret hâsıl olur. ... Devlet vatandaşların içtimai terbiyeleri ile, içtimai hayat şekilleriyle hiç şüphe yok yakından alakadar olacaktır. Cemiyetin bünyesini zayıflatacak ve onun terakkisine engel olacak sebeplere karşı lakayt kalamaz. Bu gibi meselelerde fertlerin ve zümrelerin hususi arzuları, menfaatleri umumi menfaat muvacehesinde eğilmeğe, silinmeğe mahkûmdur. Herhangi bir suretle olursa olsun bozulmasına tahammül edemez. İnkılâbın korumak istediği içtimai nizam yalnız siyasi cepheden değil, içtimai cepheden de müdafaa edilmeğe muhtaçtır.*” Zeki Mesud, “Muzır Neşriyat”, **Hayat**, C. 1, S. 9, Ankara 1927, s. 174-175.

²¹²Zeki Mesut, “Fikir ve Hayat”, **Milliyet**, 8 Kânunuevvel 1930, s. 1.

²¹³Zeki Mesut, “Halk Sevgisi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Temmuz 1932, s. 1.

²¹⁴Ayşe Afetinan, **M. Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 43. Ayrıca bkz.:Cezmi Eraslan, a. g. m., s. 149.

bulunan memurların inkılâp düşüncesini taşıması zorunludur. Dolayısıyla memurların halka sevgi ve saygı ile muamele etmesi gerektiğini belirten Zeki Mesut Bey, Dâhiliye Vekâletinin bu konudaki tamimini önemli bir adım olarak görmüştür.²¹⁵ Gerek Halk Fırkası ve gerekse Türk Ocağı gibi kuruluşlar inkılâp fikirlerinin tatbiki ve bunların sosyal hayattaki etkilerini kontrol etmiştir.²¹⁶ “*İnkılâpların bekçiliği*” gibi önemli bir vazifeyi üstelenen Türk Ocakları, bu vazifesine ilaveten inkılâpları halka yayma ve benimsetme gibi bir vazifeyi de üstlenmiştir. Hem Ankara’da ve hem de taşra şubelerinde yapılan konferanslarda inkılâpların anlatılmasına önem vermişlerdir.²¹⁷

2.2.İnkılâp Prensipleri

1927 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkeleri benimsenmekle beraber 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHF Üçüncü Büyük Kongresi’nde Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri de eklenmiştir. Altı Ok olarak tanımlanan bu prensipler 1935 yılındaki CHP Kurultayı’nda ise Kemalizm olarak adlandırıldı. Aynı zamanda bu ilkeler 13 Şubat 1937 tarihinde Anayasa’ya girdi.²¹⁸ Zeki Mesut Bey de yazılarında bu ilkelerle ilgili görüşlerini açıklamıştır. Ancak yazılarında özellikle Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik ve Devletçilik ilkeleri vurgulanırken, Cumhuriyetçilik ve İnkılâpçılık hakkında yazısı bulunmamaktadır.

²¹⁵Zeki Mesut, “Karşılıklı Hürmet”, **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Kânunusani 1929, s. 1.

²¹⁶Zeki Mesut, “İnkılâp Hayatı”, **Milliyet**, 18 Teşrinievvel 1929, s. 1.

²¹⁷Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 302, 304. Ancak 1930 yılında meydana gelen olaylar özellikle iktisadi kriz, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen hadisesi, gerçekleştirilen inkılâpların halk arasında tam anlamıyla benimsenmediğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenlerini siyasi, iktisadi ve içtimai sorunları çözmek amacıyla yeni bir politikaya yöneltmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın siyasi ve ideolojik olarak yeniden yapılanması üzerine Türk Ocakları 10 Nisan 1931 tarihinde olağanüstü kurultayında kendini feshederek, bütün malvarlığı ile birlikte CHF’ye katılma kararı almıştır. Bu karar CHF’nin 10-18 Mayıs 1931 tarihinde gerçekleşen üçüncü kongresinde de kabul edilmiş ve Türk Ocakları’nın fırkaya ilhakı tamamlanmıştır. Yusuf Sarımay, **a. g. e.**, s. 320-329. Bu süreç hakkında Zeki Mesut Bey gerek basında gerekse de TBMM’de herhangi bir açıklama yapmamıştır.

²¹⁸Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi**, C. 4, Cem Yayınevi [t.y], s. 113, 116.

2.2.1.Laiklik

Zeki Mesut Bey'e göre Türk inkılâbının temel prensiplerinden olan lâiklik, Türkiye'de "lâdinilik" şeklinde hatalı bir çeviri sonucunda yanlış bir anlam ile değerlendirilmiştir. Buradaki hatanın halkı aydınlatmakla sorumlu olan aydın sınıfına ait olduğunu belirten Zeki Mesut Bey, tam manasıyla anlaşılmayan kavramların halkın duygu ve düşüncesine göre şekillendiğini ifade etmiştir. Bu nedenle inkılâp ilkelerinin sürekli olarak neşredilmesini, anlatılmasını, ruh ve düşüncelere hâkim olması gerektiğini beyan etmiştir.²¹⁹

CHF programında laiklik hakkında "*din telâkkisi vicdanî olduğundan, dini fikirlerin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasının milletin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili*" olduğu belirtilmiştir. Fırka "*devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.*"²²⁰ Fırka programına vurgu yapan Zeki Mesut Bey, hayatın bütün safhalarını bilimin oluşturduğu biçim ve esas ile düzenlemeyi arzulamaktadır. Bu nedenle halk bilgilendirildikçe "*batıl itikat tacirleri de modası geçmiş ve müşterisi kalmamış mal satan dükkâncılar gibi bir gün iflas edip ortadan kaybolmağa mahkûm kalırlar. Din elden gidiyor diye bağırانlar, içlerinden ekmek elden gidiyor diye mırıldanıyor*" demektedir. Devlet, serbest bıraktığı vicdanlara dünyevi bir amaçla müdahale etmekte ısrar eden bu tür kimselerin faaliyetine, milletin yüce menfaatleri adına set çekmek zorundadır.²²¹ Cumhuriyet rejiminin şer'i mahkemeleri kaldırıp Medeni Kanun ile adli birliği tesis etmesi, medreseleri ilga ederek de tedrisat birliğini sağlaması; "*cemiyetin yetiştirici ve yaşatıcı şartları arasından dinin tesirini kaldırması demektir. ... Bir cemiyetin üstünlüğü ve medeniliği için birinci şart olan vicdan hürriyeti, her ferdi manevi hususlarda kendi idrak ve imanına bırakarak ferdi inanışla devletin ve cemiyetin umumi yürüyüşünü köstekleyici bütün bağları koparıp atmıştır.*"²²² Bu ülkede vatandaşlar arasında neşredilecek tarikatın ancak medeniyet tarikatı olduğunu belirten Zeki Mesut Bey de

²¹⁹Zeki Mesut, "Bizde Lâiklik Meselesi", **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Mart 1931, s. 1.

²²⁰C. H. F. Nizamnamesi ve Programı, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1931, s. 31.

²²¹Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²²²Cumhuriyet Halk Partisi-On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara 1938, s. 12-13.

devletin, laiklik ile vicdan hürriyetini ve “*insanlık şerefini*” başka kuruluşların tecavüzünden korumakla sorumlu olduğunu ifade etmiştir.²²³

Bununla beraber Zeki Mesut Bey, hilâfet kurumu hakkında da İslâm dininin temel akidelerinde yer almadığını, zaman ve mekâna göre özelliği değiştiğinden Müslümanlarca daha çok siyasi düşünce konusu olduğunu belirtmiştir. İslâm’da hilâfete gerek olmadığı düşüncesi Müslüman toplumlarında “*onun kök salan bir müessese halinde belirmediği*” için ilgasından beri hiçbir tarafta yeniden oluşturulmasına lüzum görülmemesiyle sabittir. I. Dünya Savaşında halifenin cihat ilan etmesine rağmen bir kısım Müslümanların İngiltere ve Fransa safında Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmış olması da bu kurumun manevi bir anlamının olmadığını göstermiştir.²²⁴

2.2.2.Devletçilik

Zeki Mesut Bey’e göre devletçilik, milli yaşamı oluşturan siyasi, iktisadi ve içtimai faaliyet alanlarının hepsinde devletin aşama aşama düzen verici, idare edici, yapıcı ve yaratıcı bir güç olarak müdahalesini destekleyen bir anlayış biçimidir. Ülkelerin siyasi, iktisadi ve içtimai özelliklerinden doğan ve her devlette farklı özellikleri olan bu anlayış biçimi, Türk milletinin kendi bünyesinden, hayat koşullarından ve medeni ihtiyaçlarından ortaya çıkmıştır.²²⁵

“*Egemenliği kayıtsız, şartsız millete veren*” Türk inkılâbı, millet ile devleti birbirine düşman edecek anlayış ve durumlardan kaçınarak bir vücut haline getirmiştir. Bu yüzden Zeki Mesut Bey, devlet otoritesini milletin hâkimiyeti olarak ifade etmiştir. Fırka programında da yer alan “*Bütün inkılâp neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve milli nizam ve inzibatı dâhili ve adli teşkilat ve kanunları ile koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.*”²²⁶ maddesine vurgu yapan Zeki

²²³Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²²⁴Zeki Mesud Alsan, **Yeni Devletler Hukuku**, C. 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1950, s. 239-240.

²²⁵Zeki Mesut, “İdarede Devletçilik”, **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Birinci Kânun 1931, s. 1.

²²⁶**C. H. F. Nizamnamesi ve Programı**, s. 38.

Mesut Bey, hükümet otoritesi ve yönetim mekanizmasını kolaylaştıracak önlemler almayı idarede devletçilik olarak adlandırmıştır.²²⁷

İktisadi alanda devletçilik ise başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinde genellikle sosyalizmin diğer bir ifadesi olarak anılmıştır. Ancak Türk devletçiliği, liberalizm düşüncesine karşı çıkan bir anlayışa sahip değildir.²²⁸ Türkiye'nin iktisadi devletçiliğinin milli yaşam ve istiklâl endişesinden kaynaklandığını belirten Zeki Mesut Bey, ülkede menfaatleri bakımından sınıf mücadelesi olmadığını CHF'nın da yaşamın her alanında buna dikkat ederek sınıflaşmayı engellediğini vurgulamıştır.²²⁹

CHF'nın programında yer alan devletçilik maddesi şu şekildedir: “*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.*”²³⁰ Çünkü:

“*Asırlarca yabancı milletler tarafından istismar edilen Türk milletinin ekonomik istiklalini temin edecek, milleti ecnebi fabrika mahsullerine müşteri olmaktan kurtaracak, yurdun iptidai maddelerini yok pahasına satıp onların ecnebi mamullerini çok pahalı bir fiyat ile satın almaktan çıkaracak yol, ancak Devletçilik prensiplerini kabul ve tatbik ile mümkün olabilirdi.*”²³¹

2.2.3.Halkçılık

Zeki Mesut Bey'e göre Türk inkılâbının temel özelliklerinden biri de halkçılıktır. CHF, halkçılığı millet iradesinin tezahürü olarak değerlendirmiş ve adına bu kelimeyi eklemesiyle kimliğinin ana karakteri olarak içtimai ve siyasi faaliyetlerine büyük bir amaç yüklemiştir.²³² CHF'nın halkçılıktaki ana kuralı şudur: “*İrade ve hâkimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hâkimiyetin devletin vatandaşla*

²²⁷Zeki Mesut, “İdarede Devletçilik”, **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Birinci Kânun 1931, s. 1.

²²⁸Zeki Mesut, “Bizim Devletçiliğimiz”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Temmuz 1932, s. 1.

²²⁹Zeki Mesut, “İktisatta Devletçilik”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Birinci Kânun 1931, s. 1.

²³⁰C. H. F. Nizamnamesi ve Programı, s. 31.

²³¹Cumhuriyet Halk Partisi-On Beşinci Yıl Kitabı, s. 12.

²³²Zeki Mesut, “Türk Halkçılığı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Birinci Kânun 1931, s. 1.

ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkıyla ifasını tanzim yolunda kullanılması fırkaca büyük bir esastır.”²³³

Ayrıca fırka programında kanuni eşitlik halkçılık ilkesinin en önemli yapısını oluşturmakta ve açık bir şekilde ifade edilmektedir: “Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.”²³⁴ Bu sayede devlet, her türlü faaliyet alanında bireylerin kanuni eşitliğini bozabilecek durumlara fırsat vermemek suretiyle halkçılık ruhuna uygun hareket etmektedir.

Zeki Mesut Bey, CHF’nin halkçılık ilkesini hayatın her safhasına uygulamayı hedeflediğini ve Türk milletini milli, içtimai ve iktisadi olarak halkçı yetiştirmeyi planladığını ifade etmiştir.²³⁵ Fırka programında da “Türkiye Cumhuriyeti halkı ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir cemaat saymak...” temel ilkelerden kabul edilmiştir.²³⁶ Sınıf anlayışları farklı olan grup veya zümrelerin kuruluşlarına fırsat vermeyince ne kanuni ne de fiili olarak sınıf imtiyazlarının oluşması mümkün değildir.

2.2.4. Milliyetçilik

Zeki Mesut Bey’e göre Türk inkılâbı, Türk milletinin istiklâl davasıyla başlamış ve Türk milliyetçiliği de o günden beri devlet hayatının en önemli güç kaynağını oluşturmuştur.²³⁷ Bu bağlamda fırka programında “Millet; dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet” olarak tanımlanmaktadır.²³⁸ Milliyetçilik ise “terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.”²³⁹ şeklinde açıklanmaktadır.

²³³ C. H. F. Nizamnamesi ve Programı, s. 31.

²³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi-On Beşinci Yıl Kitabı, s. 10.

²³⁵ Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²³⁶ A. e., s. 10.

²³⁷ Zeki Mesut, “Türk Milliyetçiliği”, Hâkimiyeti Milliye, 16 Birinci Kânun 1931, s. 1.

²³⁸ C. H. F. Nizamnamesi ve Programı, s. 30.

²³⁹ A.e., s. 31.

Bu tanımlamalar dikkatle incelendiğinde 1931 yılında Zeki Mesut Bey, Türk milliyetçiliğinin iki farklı özelliğinin olduğunu belirtmiştir. Birincisi Türk milliyetçiliği emperyalist değildir. İkincisi de Türk milliyetçiliği “şovenist” değildir. Birçok ülkede milliyet ilkesi siyasi ve emperyalist amaçların hizmetinde kullanılan bir araç olmaktadır. Oysaki milliyet prensibi milletlerin hürriyetinin karşılıklı tanınması suretiyle hoş geçinmeyi amaçlamaktadır. Türk milliyetçiliği de yapısı bakımından faaliyetlerini devletler hukukunun tanıdığı alana tahsis etmekle “*içtimai ve siyasi gayeleri için yalnız Türk milletinin bugünkü vatanını ittihaz etmiştir.*”²⁴⁰ Türk milliyetçiliği böyle bir anlayış ile uluslararası hayatta yalnızlık politikasından uzak durmakta ve gerek politikaları gerekse de insaniyet severliğiyle diğer milletlere daha fazla yaklaşmakla dünya barışına hizmet etmektedir.

Ancak 1926 yılında Zeki Mesut Bey, Türkiye Cumhuriyeti toprakları dışında yaşayan Türklerle ilgili olarak ise şu açıklamayı yapmıştır: “*Biz siyasi Turancılığı şimdiki halde bir tarafa bırakıyoruz fakat içtimai ve harsi Turancılığa imanımız ve bunun lüzumuna kanaatimiz vardır. Zaten birinci ancak ikincinin ihzarından (hazır etme) sonra mevzuu bahis olabilir.*” ifadeleriyle Zeki Mesut Bey bu Türklerle siyasi, sosyal ve kültürel olarak ilgilenilmesinin milli ve manevi bir vazife olduğu görüşündedir.²⁴¹

Zeki Mesut Bey, 1931’deki yaklaşımında çekingen bir tavır ortaya koyarken, 1926’da daha idealist ve atılgan bir tavır sergilemiştir. Bundaki etken ise muhtemelen 1926’da Milli Talim ve Terbiye Heyeti içerisinde yer alması konu ve olaylara idealist bir yaklaşım sergilemesine neden olmuştur. 1931’de ise Zeki Mesut Bey, muhtemelen hem milletvekili olması ve hem de *Hâkimiyet-i Milliye*’de yazması münasebetiyle daha sakin bir tavır takınmıştır.

2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1930 yılında ülkedeki iktisadi durumun dünya buhranının da etkisiyle giderek kötüleşmesi Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’i harekete geçirmiş ve İzmir’den Antalya’ya doğru bir gezi gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal’in bu gezide gördüğü

²⁴⁰Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²⁴¹Zeki Mesud, “Tetkikler ve Müşahedeler: Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tetkikler ve Düşünceler”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, S. 8, İstanbul 1926, s. 80.

manzaralar karşısındaki düşüncelerini Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak; “...büyük bir ıstırap içerisinde bunalıldığını”, “her gittiği yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinlediğini”, “Her tarafın derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde” bulunduğunu ve “...maatteessüf memleketin hakiki durumunun bu...” olduğu şeklinde nakletmiştir.²⁴² Böyle bir ortamda çıkış olarak Gazi Mustafa Kemal, “Memleketi, çağdaş memleketler seviyesine yükseltmek için yapılan devrimler aleyhinde, tartışmalara meydan vermemek...” ve “İnkılâp esasları dışındaki meselelerimizi imkân nispetinde en iyi ve verimli” hale getirmek için mecliste “serbest tenkit ve münakaşa cihazı yaratmaya bakmalıyız.” demiştir.²⁴³

Gazi’nin “serbest tenkit ve münakaşa cihazı” düşüncesi ancak kendisine bağlı olan arkadaşları ve aynı zamanda eski bir başbakan olan Türkiye’nin Fransa Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey’in yıllık iznini geçirmek üzere Temmuz 1930’da ülkeye dönmesi ile gerçekleşti.²⁴⁴ Ali Fethi Bey’in, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile Yalova’da baş başa görüşmelerinde Gazi, Ali Fethi Bey’e bir siyasi parti kurmasını teklif etti.²⁴⁵ Bu teklifi kabul eden Ali Fethi Bey parti kurma hazırlıklarına başladı. 9 Ağustos 1930 tarihinde Cumhurbaşkanına hitaben yazdığı mektubunda hariçten dünya piyasalarındaki buhranın Türkiye üzerindeki mali ve iktisadi etkisini anlatmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın iktisadi politikalarının yetersiz kaldığını düşünen Fethi Bey, TBMM’nin tek firkadan oluşmasından dolayı üyelerin kendi kabinelerini eleştirmekten kaçınmak suretiyle mecliste serbest münakaşanın azaldığını ve hükümetin sorumsuz hale geldiğini ifade etmiştir. Bu olumsuz vaziyeti düzeltebilmek için “Cumhuriyet Halk Fırkası’nın mali ve iktisadi ve dahilî ve haricî...” politikalarının birçok noktasına karşı çıkan Fethi Bey, cumhuriyetçi ve laik temele dayanan bir muhalif fırkanın siyaset sahnesine çıkması durumunda Cumhurbaşkanının tavrının ne olacağını sormuştu.²⁴⁶

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal 11 Ağustos 1930’da cevabi mektubunda, Ali Fethi Bey’in mektubunu hem Cumhurbaşkanı ve hem de CHF’nin

²⁴²Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 389.

²⁴³Hasan Rıza Soyak, **a. g. e.**, s. 391-392.

²⁴⁴Cem Emrence, **99 Günlük Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 77.

²⁴⁵Cezmi Eraslan, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmi Araştırmalar**, S. 9, İstanbul 2000, s. 79-80.

²⁴⁶Ali Fethi Okyar’ın mektubu için bkz: Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 701.

Genel Başkanı sıfatlarıyla iki şekilde cevaplamıştır. Cumhurbaşkanlığı görev süresi bittikten sonra parti genel başkanlığına döneceğini belirten Gazi, Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunduğu için parti genel başkanlığı görevini fiili olarak yerine getiremediğini, resmi başkanlığın İsmet Paşa tarafından yapıldığını dolayısıyla hükümet işleriyle alakalı soruların cevaplarını vermenin de hükümete ait olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber Gazi, mecliste “*millet işlerinin özgür bir biçimde tartışılması ve iyi düşünce sahibi kişilerin ve partilerin görüşlerini ortaya koyarak, milletin yüksek yararlarını aramaları gençliğinden beri âşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.*” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Laik cumhuriyet esasında aynı düşünceleri taşımaktan mutluluk duyan Gazi, muhalif partinin kuruluşunu cumhuriyetin esaslarından saymıştır. Bu yüzden Cumhurbaşkanlığı görevi boyunca laik Cumhuriyet esası içinde muhalif partinin hiçbir engelle uğramayacağını taahhüt ediyordu.²⁴⁷

Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucularından Ahmet Ağaoğlu ise fırkanın kuruluşunu suni olarak değerlendirmiştir. Çünkü İsmet Paşa’nın başında olduğu CHF’nin devletin bütün kuvvet ve cihazlarına hâkim bir vaziyette bulunduğunu belirtmiş, Gazi Mustafa Kemal’in şöhret ve prestijinin de CHF’nin yanında yer almasına karşılık Ali Fethi Bey’in her türlü vasıttan mahrum kaldığını ifade etmiştir.²⁴⁸ Gazi’nin yeni fırka için daha fazla mebus temin etme sözüne mukabil Ahmet Ağaoğlu,

“Paşam, af buyurunuz! Başkalarını siz tavsiye ediyorsunuz! Çünkü onlar sizin fırkanızdandır ve yine fırkanıza mensup müntehibi saniler de onları seçiyorlar. Şimdi Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan olmayan Fethi Bey’i siz nasıl tavsiye edeceksiniz? Halk Fırkası’nın müntehibi sanileri başka bir fırka kurmak için birisini nasıl seçerler?” şeklinde eleştirilerini sıralamıştır.²⁴⁹

Ağaoğlu yeni fırkanın isminin bile CHF ileri gelenleri tarafından kararlaştırıldığını belirtmiştir.²⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir de SCF’nin kuruluşunu aynı şekilde değerlendirmektedir. Çünkü bu fırka, mecliste ve halk içinde, toplum

²⁴⁷ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Haz.: Ali Sevim-İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 605-606.

²⁴⁸ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 35.

²⁴⁹ Ahmet Ağaoğlu, **a. g. e.**, s. 39.

²⁵⁰ Ahmet Ağaoğlu, **a. g. e.**, s. 41.

içerisinde gelen normal bir gelişmenin ve buna dayanan siyasi bir gruplaşmanın eseri değildi. Bu yüzden kurulma şartları bakımından suni ve temelsiz bir kuruluştur. “Gazi’nin düşünce ve girişiminden doğdu. Gazi istedi ve ortaya birkaç şahsiyetle birkaç figüran atarak, fırkayı o kurdu.” şeklinde değerlendirmiştir.²⁵¹

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulması ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in desteği sayesinde gelişmesi Başbakan İsmet İnönü ve parti içindeki ekibini rahatsız etmiştir. İnönü bu durumu 30 Ağustos’ta Sivas’ta yaptığı konuşmasında açıklamıştır. Burada, “*iktidar heveslisi olmadığını, nefes alma fırsatı çıkarsa sevineceğini*” bildirmiş ve “*iktidarda geçmişteki başarılarına dayanarak değil geleceğe yönelik fikirlerinin kuvveti ile durduğunu*” ifade etmiştir.²⁵²

CHF Umumi Kâtibi Saffet (Arıkan) Bey’in 22 Ağustos’ta hazırladığı ve 2 Eylül’de Parti Müfettişlerine gönderdiği bir genelgede, yeni fırkanın Cumhuriyetçilik ve Lâiklik prensiplerinde kendileriyle aynı düşünceye sahip olduklarını belirttikten sonra CHF teşkilâtını ve müfettişleri, bu prensipleri temelde kabul etmemiş “*ruhen mürteci*” olan kişilerin de yeni fırkaya üye olabileceğini ve amaçları doğrultusunda hareket edebilecekleri noktasında uyarmıştır: “*... bizzat teşkilâtımız bu gibi kara ruhluların taazzuvuna karşı şiddetle mücadele mecburiyetinde olduğundan Serbest Cumhuriyet Fırkasına bu gibi insanlar kaydedildikleri takdirde zatıalileri vasıtasıyla derhal makamı acizinin haberdar edilmesi hususunun münasip bir tarzda teşkilâtımız kademelerine iblağını ...*” istemişti.²⁵³

Zeki Mesut Bey de fırka üyeliği hakkında şahsi menfaatlerini milli menfaatlerin üzerinde tutan kimselerin üyelikten çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Yeni girilen fırka hayatında “*İmanı ve disiplini tam bir zümre, dağınık ve mütebellir fikirleri olmayan büyük fikirlere daima hâkim*” olmuştur.²⁵⁴ Fırkalar üyelerini belirlerken kendi ilkelerine bağlı kalmak şartıyla, ahlâklık ve manevi yönden güçlü karakterlere önem vermeli ve bununla beraber özellikle fırka görevlerini bir

²⁵¹Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. 3, Remzi Kitabevi, 16. Baskı, İstanbul 1992, s. 382.

²⁵²Cezmi Eraslan, a. g. m., s. 81-82.

²⁵³Derviş Kılınçkaya, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S. 15, 2012, s. 11-12.

²⁵⁴Zeki Mesut, “Fırka Disiplini”, **Milliyet**, 15 Teşrinisani 1930, s. 1.

kazanç veya nüfuz sahibi olmak suretiyle halkı sömürmek isteyenlere de dikkat etmelidir.²⁵⁵

Ayrıca fırkacılığın ayrılık veya anlaşmazlık anlamına gelmediğini belirten Zeki Mesut Bey, fırkaların belirli hedeflerin gerçekleşmesi için kurulduğunu, kişilerin de sadece bu hedeflerin hizmetkârı olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁶ Demokrasilerde devlet işlerinin halk tarafından münakaşa edildiği ve işlerin daha iyi yürütülmesi amacıyla yetki sahiplerinin seçime girdiğini belirten Zeki Mesut Bey, millet hayatının dayandığı ilkelerde hemfikir olan bir halk için seçimler olumlu manada cereyan ederse gerçek bir gelişme faktörü olarak değerlendirmiştir. Aksi takdirde ayrıntılardaki fikir ayrılıklarının bile yıkıcı bir mahiyette olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁷ Gazi Mustafa Kemal meclisteki bir konuşmasında bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir: “*Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişafı ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husulüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir.*”²⁵⁸ Zeki Mesut Bey, Gazi Mustafa Kemal’in bu sözünü alıntı yaparak münevver zümreye şu uyarıyı yapmıştır: “*Halkın ihtiraslarını tahrik edenler, tenvir vazifesini yapmadıktan maada bir gün onların kuvvetli cereyanına da kaptırabilir. ... Türk milletine çok pahalıya mal olmuş olunan milli birliği koruyalım ve icabında halk arasında husumetin değil yalnız muhabbetin cari olmasına hizmet edelim.*”²⁵⁹

Gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası²⁶⁰ gerekse de Serbest Cumhuriyet Fırkası²⁶¹ tecrübeleriyle ilgili Zeki Mesut Bey, bu iki fırkanın da inkılâp ilkelerine bağlı olarak kurulmasına rağmen sosyal hayata temas ettikten sonra inkılâpçı bir fırkanın karşısında ihtiras duyguları ile inkılâp ilkeleri dışında kendilerine kuvvet aramalarından dolayı kapatıldığını belirtmiştir.²⁶²

SCF’nin gensoru önergesi hakkında Zeki Mesut Bey, seçimlerden zaferle çıkan CHF’nin hakikatin ortaya çıkması ve kamuoyunun aydınlatılması için bu

²⁵⁵Zeki Mesut, “Fırkalarda Kemiyet ve Keyfiyet”, **Milliyet**, 13 Teşrinisani 1930, s. 1.

²⁵⁶Zeki Mesut, “Fırka Ahlâkı”, **Milliyet**, 14 Teşrinisani 1930, s. 1.

²⁵⁷Zeki Mesut, “Milli Birlik”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Teşrinisani 1930, s. 1.

²⁵⁸**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, s. 384. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²⁵⁹Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²⁶⁰Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programı için bkz.: Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çev.: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 185-190.

²⁶¹Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın programı için bkz.: Cezmi Eraslan, a. g. m., s. 80-81.

²⁶²Zeki Mesut, “Tek Fırkalı Murakabe”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Kânunuevvel 1930, s. 1.

önergeyi kabul ettiğini belirtmiştir. Seçimlerdeki faaliyetlerin demokrasi ilkelerine aykırı bir eylem olmadığını ifade ederek bunun CHF için bir övünç olduğunu vurgulamıştır. Seçimlerde CHF'nin faaliyetleriyle ilgili olarak görüşü şöyledir: *“hakkından ve hizmetinden emin olanlara mahsus sükûn ve ağırbaşlılık, diğeri de devlet otoritesinin ve vatandaşlar hürriyet ve emniyetinin muhafazasına ait dikkat ve hassasiyet.”*

Zeki Mesut Bey'e göre, seçimlerde meşru olmayan araçlara başvurarak vatandaşın reyini kazanmak ve vatandaşlar arasında düşman olacak şekilde anlaşmazlık meydana getirmek inkılâpçı fırkaların usulü değildir. Bu yüzden *“Türk milletinin akliseli mi ona bu imtihanda layık olduğu dereceyi vermiştir.”* ifadesiyle CHF'nin iktidarını kutlamıştır.²⁶³ TBMM'nin 15 Kasım 1930 tarihli oturumunda söz alan Ali Fethi Bey, belediye seçimlerinde memurların halkın vatani görevini engellediğini, seçmenlerin önemli bir kısmına listede isminin olmadığı söylenerek mani olduğunu ve haksızlık yapıldığını belirtmiştir.²⁶⁴ Dolayısıyla Ali Fethi Bey kanunsuz ve baskıcı işlemler yapıldı iddiasıyla iktidarı sorumlu tutmuştur. CHF da muhalefeti ülkede irticâyı hortlatmakla suçlamıştır.²⁶⁵ CHF belgelerine yansıyan Balıkesir ve Eskişehir'deki hadiseler bu görüşü desteklemektedir.²⁶⁶

Ayrıca Gazi'nin, 9 Eylül 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi tarafından kaleme alınan şahsına yönelik açık mektupla²⁶⁷ ilgili olarak İzmir'de meydana gelen olaylar karşısında şahsını CHF'ndan başka fırkaların kendisine mal etmelerine cevaben;

“...Ben, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanıyım. Cumhuriyet Halk Partisi Anadolu'ya ayak bastığım andan itibaren kurulup, benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yeni oluşumudur.

²⁶³Zeki Mesut, “İstizah Münasebetiyle”, **Hâkimiyeti Milliye**, 18 Teşrinisani 1930, s. 1.

²⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Barış Ertem, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y. 17, S. 2, 2013, s. 355-356

²⁶⁵Cezmi Eraslan, a. g. m., s. 83.

²⁶⁶Cemil Koçak, a. g. e., s. 278-287.

²⁶⁷Bu mektupta İzmir'de *Cumhuriyet* gazetesi matbaasına ve CHF binasına saldırılması üzerine *“ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini”* yeni fırkanın kendine mal etmesi nedeniyle Yunus Nadi, Cumhuriyetin korunması hususunda kendilerinin muktedir olduğunu belirtmiş ve mektubunu Gazi Mustafa Kemal'e saygısını sunarak sonlandırmıştır. Yunus Nadi, “Açık Mektup: Reiscumhur Gazi M. Kemal Hz.ne”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930, s. 1.

*Bu kuruluşa tarihen bağılıyım. Bu bağı çözmek için bir sebep ve gerek yoktur ve olamaz...”*²⁶⁸

İzmir ve Balıkesir hadiseleri ile ilgili olarak CHF’de bazı kimseler SCF’yi “Gazi’nin şahsına karşı bir fırka” olarak değerlendirdiğinden bu durum karşısında Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde Dâhiliye Vekâletine gönderdiği yazıda, fırkasının gelecekte Gazi Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelebileceğinden SCF’nin feshine karar verilmiştir.²⁶⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın feshedilmesinden sonra Zeki Mesut Bey, devlet işlerinde tenkit ve murakabe açısından yeni bir fırka oluşturmanın gerekli olduğu anlayışını “abartılı” bulmuştur. Özellikle tenkit ve murakabe için kurulan yeni bir fırkanın, fırka hayatında doğal bir durum olmadığını ve bu amaçla oluşturulan bir fırkanın da sağlam temeller üzerine kurulmadığını ifade ederek faşist sistemi örnek göstermiştir. Çünkü bu sistem tenkit ve murakabe görevini kendi içerisinde yapmaktadır dolayısıyla bu tür sistemi benimseyen ülkelerde bile tenkit ve murakabeye engel bir durum yoktur.²⁷⁰ Onun için Zeki Mesut Bey, “politikacılarımız, samimi bir tenkit ve murakabenin mutlaka bir fırkaya istinat ederek değil, fırkasız da yapılabileceğini düşünürlerse memleket ve inkılâba daha ziyade hizmet edilmiş olur.” demiştir.²⁷¹ Bununla beraber Zeki Mesut Bey, vatandaşların devlet işlerinde kendi siyasi sorumluluğunu düşünmeksizin başkasına sorumluluk yükleme isteğini eleştirmiş ve bu durumu Türk toplumunun zararlı bir alışkanlığı olarak değerlendirmiştir.²⁷² Çünkü siyasi haklara sahip olan her birey yasaların kendisine verdiği yetki çerçevesinde, kamu hizmetlerinin iyi bir şekilde yapılıp yapılmadığı konusunda görüş ve düşüncelerini serbestçe ifade etmek hakkına sahiptir.²⁷³

Ülkenin muhalefet açısından “bir hayal sukutuna” uğradığını belirten Zeki Mesut Bey, “müspet fikirler ve büyük hakikatler hükümet ve hükümete zahir olanlar tarafında” olduğunu vurgulamıştır. Devlet yönetiminde eksikliklerin, kusurların

²⁶⁸ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 606.

²⁶⁹ Cezmi, Eraslan, a. g. m., s. 87-88.

²⁷⁰ Zeki Mesut Alsan, “Tek Fırkalı Murakabe”, **Milliyet**, 4 Kânunuevvel 1930, s. 1.

²⁷¹ Zeki Mesut, “Çok Fırkalı Murakabe”, **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Kânunuevvel 1930, s. 1.

²⁷² Zeki Mesut, “Siyasi Terbiye”, **Milliyet**, 14 Nisan 1930, s. 1.

²⁷³ Zeki Mesut, “Tenkit ve Murakabe”, **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Kânunuevvel 1930, s. 1.

olabileceğini de ifade eden Zeki Mesut Bey, bu eksiklik ve kusurları yine “*herkesten evvel İsmet Paşa görür ve söyler*” demiştir.²⁷⁴ Ayrıca Zeki Mesut Bey, kaygısını CHF’nin iktidardan düşmesi olarak değil de inkılâp davası şeklinde ifade etmiştir: “*Mesele hayat ve inkılâp gibi en esaslı bir davadır. Bu davaya şahit mi istersiniz? İşte Menemen hadisesi!*” Bugün için Türk inkılâbının ve Türk varlığının, istiklâl ve şerefının sorumluluğunu üstlenen tek kuruluşun CHF olduğunu vurgulayan Zeki Mesut Bey, “*Türkiye’de inkılâbı aynı aşk ve kudretle emanet alabilecek, koruyabilecek diğer bir teşekkül olmadıkça Halk Fırkası’na çekil!*” demeye kimsenin hakkı olmadığını ifade etmiştir.²⁷⁵

Sonuç itibarıyla Atatürk tarafından devlet işlerinin daha iyi yürütülmesi için tenkit ve murakabe amacıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, halkın yoğun bir desteği ile karşılaşmıştır. SCF’nin iktidar alternatifi olması ihtimali CHF’lileri endişelendirmiştir. Bu endişe CHF milletvekili olan Zeki Mesut Bey’in açıklamalarına da yansımış ve tek fırkalı sistemi öven açıklamalarıyla Türk inkılâbının geleceği açısından CHF’nin önemine dikkat çekmiştir.

²⁷⁴Zeki Mesut, “Söz ve İş”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Kânunuevvel 1930, s. 1.

²⁷⁵Zeki Mesut, “Davanın Esası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Kânunusani 1931, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'İN ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BAKIŞI

3.1. Cumhuriyet Sonrası Türk Dış Politikasının Ana Unsurları

Milli Mücadelenin başarıya ulaşması sonucunda uluslararası hayatta 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması²⁷⁶ ile Türkiye, bugünkü sınırları içerisindeki bütün topraklarda egemenliğini yeniden kurmuştur. Antlaşma ile birlikte iktisadi bağımsızlığı engelleyen kapitülasyonlar da kaldırılmıştır. Böylece Türkiye, I. Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri arasında yer almasına rağmen bu yenilgiden ayağa kalkmayı başarmış ve kendisine dikte edilen barışı reddederek kendi şartlarının kabulünü sağlamıştır. Bu yüzden Bernard Lewis Lozan Antlaşmasını “*Türk Milli Misakı'nda ifade edilmiş isteklerin uluslararası tanınması*” olarak değerlendirmektedir.²⁷⁷

Zeki Mesut Bey de 1947 yılında Lozan Antlaşması ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalar içerisinde sadece Lozan, zafer ile sonuçlanan İstiklâl Savaşı'nın sağladığı ve Türk milletinin siyasi amaçlarını gerçekleştirdiği bir antlaşmadır. Zeki Mesut Bey aynı zamanda Lozan Antlaşması'nın Türkiye açısından sağlam bir barış ile uluslararası iş birliği için önemli bir ortam hazırladığını vurgularken Versailles, Saint Germain, Trianon ve Neuilly gibi antlaşmaların da barışı tesis etmekten ziyade “*müstakbel bir harbin tohumlarını*” attığını belirtmiştir.²⁷⁸

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ise Lozan Antlaşması ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

“Lausanne Sulh Muahedenamesinin ihtiva ettiği esasatı, diğer sulh teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu muahedename, Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevres Muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastin inhidamını

²⁷⁶ Lozan Antlaşması ile ilgili detaylı bilgi edinmek için bkz.: İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000, s.

²⁷⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kırıatlı, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1993, s. 254.

²⁷⁸ Zeki Mesud Alsan, **Devletler Hukuku Dersleri**, Siyasal Bilgiler Okulu Yayınları, Ankara 1947, s. 334-335.

ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali na-mesbuk bir siyasi zafer eseridir!”²⁷⁹

Gazi yeni Türkiye’nin takip edeceği politikaları da açıklamıştır:

“Bizim siyasetimiz, mutlaka milletin kabiliyet ve ihtiyacıyla mütenasip olacaktır. Bizim için ne ittihad-ı İslâm, ne Turanizm mantıkî bir mesleki siyaset yolu olamaz. Artık yeni Türkiye’nin devlet siyaseti, hududu millisi dahilinde, hakimiyetine istinaden müstakil yaşamaktır. Düsturu hareketimiz budur!”²⁸⁰

1 Mart 1924 tarihinde TBMM’deki konuşmasında ise dış siyaset hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: *“Cumhuriyetin harici siyasette veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhun ve muahedatın muhafazasına müteveccihdir. Münasebatı tevsi, mütekabilen hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette mütekabiliyet hattı hareketimizdir.”*²⁸¹ Sağlam ve samimi bir sulhun taraftarı olan Türkiye, aynı zamanda ilişkilerin genişlemesine karşılık devletler hukukuna riyeti önemsemektedir.

Bu açıklamalar ışığında Zeki Mesut Bey Türk dış politikasının iki şekilde geliştiğini belirtmiştir. Birincisi medeni devletler karşısında hukuki eşitliğin sağlanması ile Milletler Cemiyeti konferanslarına katılması, diğeri de Türkiye’nin dâhili ve harici politikada milli bir siyaset takip etmesidir. Özellikle harici siyasetteki başlıca politikaları şunlardır:²⁸²

- 1- Sulh ve silahsızlandırmanın en samimi destekçisidir.
- 2- Türkiye, uluslararası hayatta milli ve müstakil bir politika takip etmektedir.
- 3- Türkiye, uluslararası hayatta aktif bir rol oynamaktadır.

*“Hariciyede dürüst ve açık olan siyasetimiz bilhassa sulh fikrine müstenittir. Beynelmilel herhangi bir meselemizi sulh vasıtaları ile halletmeyi aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uygun bir yoldur.”*²⁸³ Gazi Mustafa Kemal’in bu sözlerine

²⁷⁹Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 767.

²⁸⁰Mahmut Soydan, “Gazi ve İnkılâp”, Tefrika 11, **Milliyet**, No. 1372, 7 Kânunuevvel 1929, s. 1.

²⁸¹**Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine ait 100 Belge) 1923-1938**, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 42.

²⁸²Zeki Mesud, “Harici Siyasetimiz”, **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Nisan 1928, s. 1.

²⁸³**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, s. 379.

atfen Zeki Mesut Bey de “En büyük insaniyet mefkûrelerinin zaferi için” Türkiye “kendisi için olduğu gibi, diğer milletler arasında da sulhun devamını arzu eder.” açıklamasını yapmış ve Gazi Mustafa Kemal ile aynı düşünceyi paylaşmıştır.²⁸⁴

Uluslararası siyasi ve iktisadi krizler hakkında Gazi Mustafa Kemal Atatürk şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Bizim kanaatimizce beynelmilel siyasi emniyetin inkişafı için ilk ve en mühim şart milletlerin hiç olmazsa sulhu muhafaza fikrinde samimi olarak birleşmeleridir. Biz iktisadi genişliğin temelini de ancak her milletin refahla yaşamaya ve ilerlemeye hakkı olduğunu teslim eden bir zihniyetle, bütün milletlerin birlikte çalışmaları yolunun bulunmasında görüyoruz.”*²⁸⁵

Zeki Mesut Bey de milletlerarası hayat nizamında artık yeni bir zihniyete ihtiyaç duyulduğunu, yeni durumun ihtiyaçlarını eski anlayış ve düşüncelerle karşılamının mümkün olmadığını açıkça belirtmiştir.²⁸⁶ Her devletin kendi menfaatleri doğrultusundaki tedbirleri uluslararası anlaşma çareleri olarak sunamayacağını ifade eden Zeki Mesut Bey, uluslararası iş birliğinin ilk şartı olarak “her milletin refahla yaşamaya ve ilerlemeye hakkı olduğunu teslim eden bir zihniyetin” hâkim olmasında görmüştür.²⁸⁷

Zeki Mesut Bey ayrıca uluslararası hayatta bir düzen oluşturmak isteyen ülkelerin öncelikle kendi ülkelerinde sulh ve sükûnu sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde uluslararası hayatta istenilen sulh ve istikrar ortamının meydana gelmesini “hayalperestlik” olarak nitelemiştir. Örneğin İsviçre ve Almanya’da kanlı bir sınıf mücadelesi olmuş, Fransa’da ise sınıf kavgaları memurlara kadar sirayet etmiştir.²⁸⁸

Avrupa’daki sınıf mücadeleleri karşısında Türkiye, iç siyasetinde fert ya da sınıf tanımayarak bütün vatandaşların refah ve saadetini temine çalışan bir program takip etmiştir. Dış politikasında ise kendi menfaatini uluslararası hayatın menfaatleri ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Savaş sonrası düzende oluşan yeni siyasi blokların

²⁸⁴Zeki Mesut, “Türkiye’nin Sulh Siyaseti”, **Milliyet**, 8 Teşrinisani 1929, s. 1.

²⁸⁵Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 389-390.

²⁸⁶Zeki Mesut, “Yeni Zihniyet”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 İkinci Teşrin 1932, s. 1.

²⁸⁷Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

²⁸⁸Zeki Mesut, “Sınıf Kavgaları”, **Hâkimiyeti Milliye**, 26 İkinci Teşrin 1932, s. 1.

karşısındaki durumu dünya sulhunun muhafazası noktasında şekillenmiştir.²⁸⁹ Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras da Türkiye'nin dış politikada hareket tarzını şöyle ifade etmiştir: “... *Harici politikada inkişaf için uğraşan milletler için komşu milletlerle ve dünya milletleriyle iyi münasebette bulunmaya ehemmiyet vermek ve bir yabancı politikaya alet olmamak ve sulhu sevmek lazımdır...*” Zeki Mesut Bey de Hariciye Vekili'nin dış politika hakkındaki açıklamalarını desteklemiştir.²⁹⁰

3.1.1. SSCB ile İlişkiler (1925-1929)

Lozan'dan sonra Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerde ilk önemli adım, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'dır.²⁹¹ Bu antlaşma uluslararası hayatta yaşanan olayların bir ürünüdür. Türkiye açısından böyle bir antlaşmanın imzalanmasındaki belirleyici etken, Musul meselesinin 16 Aralık 1925'te aleyhine sonuçlanmasıdır. Bu süreçte çıkan Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye'nin içeride ve dışarıda zor bir durumda kalmasına yol açmıştır. Musul anlaşmazlığı esnasında İngiltere'nin ve Milletler Cemiyeti'nin tavrı Türkiye'yi Sovyetlere yaklaştırmıştır. Sovyetler Birliği açısından da benzer bir durum söz konusuydu. I. Dünya Savaşının galipleri ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmak için 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Almanya batı sınırları için güvence verirken doğu sınırları hakkında garanti vermemiştir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği bunu, kendisine karşı bir blok olarak değerlendirmekteydi.²⁹² Sonuç itibarıyla Türkiye ile Sovyetler arasında üç yıl için imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması Sovyet dışişleri bakan yardımcısı Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında, 17 Kânunuevvel 1929 tarihli bir protokol ile iki yıl daha uzatılmış ve bu sayede Türk-Rus dostluğu daha fazla bir değer kazanmıştır. Zeki Mesut Bey, hem Türkiye ve hem de Rusya milli sınırlar içerisinde emniyet ve gelişme siyaseti takip ettiğini ancak bu siyasetin başarılı olabilmesi için de uluslararası hayatta çarpışan fikirlere karşı gerekli tedbirlerin alınmasıyla

²⁸⁹Zeki Mesut, “Doğru Yol”, **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Haziran 1933, s. 1.

²⁹⁰Zeki Mesut, “Dış Politikamız”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Şubat 1934, s. 1.

²⁹¹ Antlaşma maddeleriyle ilgilibilgi edinmek için bkz.: İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 272-280

²⁹² Bilgihan Çolak, “Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 103.

mümkün olacağını belirtmiştir. Dolayısıyla Türk-Rus dostluğunun dünya barışına önemli bir katkı yapacağını vurgulamıştır.²⁹³

Bu antlaşmaya rağmen Sovyetler güvenlik endişesinden dolayı sınırlarını sulh yoluyla korumak için barış ve silahsızlanma konularına büyük bir önem vermiştir. 1928 yılında savaşın milli siyaset aleti olma ihtimalinden vazgeçilmesini konu edinen Kellog Paktı'nın yürürlüğe girmesinden sonra Sovyetler aynı amacı taşıyan Litvinov Protokolü'nü de Şubat 1929 tarihinde Moskova'da Polonya, Litvanya, Dantzig serbest şehri, Lehistan, Estonya, Romanya, Türkiye ve İran ile imzalamıştır. Zeki Mesut Bey de Türkiye'nin bu protokol içerisinde yer almasını desteklemiştir. Türkiye'nin sulh düşüncesinin Türk inkılabının yüksek mefkûrelerinden doğduğunu, adil ve genel bir sulh istediğini belirten Zeki Mesut Bey, büyük devletlerin kendi menfaatlerine göre bir sulh istemesin ide eleştirmiştir.²⁹⁴

3.1.2. Fransa ile İlişkiler (1921-1937)

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri etkileyen ilk önemli sorun Fransız mandası altında bulunan Suriye²⁹⁵ ile sınırın saptanması meselesidir. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nın 8. maddesiyle Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiş ancak İskenderun ve Antakya bölgesi misak-ı milli sınırları içerisinde yer almasına rağmen Suriye'de kalmıştır. 7. madde ile, bu bölgede özel bir yönetim kurulması kabul edildiği gibi Türk varlığı ve kültürünün korunması için de düzenlemeler yapılmıştır. Bu sınırı saptamak amacıyla da karma bir komisyonun çalışmalarına başlamasına karar verilmiştir.²⁹⁶ Lozan Antlaşması da bu hükümleri teyit etmiş fakat karma komisyon 1925 yılında kurulabilmiştir. Mesele bu komisyonda da halledilemediği için problemin çözümlenmesi ancak 1926 yılında temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelen Fransız temsilcisi ile yapılan görüşmeler sonucunda mümkün olmuştur. 18 Şubat

²⁹³Zeki Mesut, "Türk-Rus Dostluğu", **Milliyet**, 24 Kânunuevvel 1929, s. 1.

²⁹⁴Zeki Mesut, "Şarki Avrupa Sulhu", **Milliyet**, 9 Mart 1929, s. 1.

²⁹⁵ Detaylı bilgi edinmek için bkz: Murat Aydoğdu, "Atatürk Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri", **Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938**, Ed.: Cezmi Eraslan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 239-279.

²⁹⁶ 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması için bkz.: İsmail Soysal, **a. g. e.**, s. 50-60.

1926 tarihinde görüşmeler bitmiş ve bir sözleşme, 5 protokol ile antlaşma yapılmıştır.²⁹⁷

Ancak bu antlaşma Fransa tarafından hemen imzalanmamıştır. Bunun sebebi ise Türk-İngiliz ilişkilerindeki Musul anlaşmazlıdır. Bu anlaşmazlığın halledilmesiyle Fransa, 30 Mayıs 1926'da Mandatarn bir devlet olarak Suriye ve Lübnan adına Ankara'da "Dostluk ve İyi Niyet Sözleşmesi" imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra da Suriye sınır meselesi çözüme kavuşmamıştır.²⁹⁸

Fransa ile yaşanan bir diğer sorun ise Bozkurt-Lotus davasıdır. 2 Ağustos 1926 tarihinde Midilli açıklarında Adalar Denizi'nde Türk Vapuru Bozkurt ile Lotus isimli Fransız ticaret gemisi çarpışmış ve bunun sonucunda Türk vapuru Bozkurt batmış, 8 Türk mürettebatı da ölmüştür. Sağ kalan Türk mürettebat ve yolcuları alan Lotus ertesi gün İstanbul'a ulaşmıştır. Ancak Türk yargısı tarafından tedbirsizlik ve ihmal yüzünden ölüme sebebiyet verme suçuyla hem Bozkurt gemi kaptanı Hasan Bey'i hem de çarpışma esnasında Lotus'da nöbetçi kaptan olan Monsieur Jan Deamons'u tutuklamıştır.²⁹⁹

Fransız hükümeti, *"suçun açık denizde Fransız gemisi üzerinde ve Fransız seyrüsefer nizamlarına aykırı olarak işlendiğini"* iddia ederek Türk hükümetinin takibe yetkisi olmadığını belirtmiştir. Fransa'ya göre Türk hükümeti devletler hukukuna aykırı bir eylemde bulunmaktadır. Türk hükümeti, bunu kabul etmediğinden anlaşmazlığın çözümü için konu Lahey Adalet Divanına havale edilmiştir. Adalet Divanı da *"devletin yabancı memleketlerde işlenen suçlardan dolayı takibata girişmek salahiyeti"*ni kabul etmiştir.³⁰⁰

Zeki Mesut Bey Fransa ile yaşanan meselelerden ilki hakkında görüşlerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Ona göre, mevcut problemin dostane bir şekilde çözülebilmesi için tarihi dostluğa atıf yaparak, hem düşünce ve lisanıyla hem de kültür ve sanatıyla Türklerin Fransa'yı örnek aldığını belirtmiştir. Milli mücadele sonrasında Lozan ile takip edilen açık, samimi ve realist politika ile de hakkını

²⁹⁷Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1974, s. 124.

²⁹⁸Hüseyin Bulut, "Atatürk Devri Türk-Fransız İlişkileri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 62, Erzurum2018, s. 541.

²⁹⁹Hüseyin Bulut, a. g. m., s. 541.

³⁰⁰Zeki Mesud Alsan, **Yeni Devletler Hukuku**, C. 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1950, s.504.

koruma hususunda Türkiye'nin muktedir olduğunu ve dış politikada da barışçı bir politika takip ettiğini belirterek Fransa'nın da bu düşünce ile hareket etmesi halinde sınır probleminin çözülebileceğini ifade etmiştir.³⁰¹ Benzer şekilde Fransa ile yaşanan Bozkurt-Lotus davasında da Devletler Umumî Hukuku Profesörü olarak Zeki Mesut Bey Türkiye'nin Fransız kaptan ile ilgili takibatının devletler hukukuna aykırı olmadığı görüşündedir.³⁰² Nitekim Alsan'ın düşüncülerine uygun şekilde 1930 yılında Türkiye ve Fransa, hem dostluğu yeniden tesis etmek ve hem de sorunların çözümü için tekrar görüşmelere başlamıştır. 3 Şubat 1930 tarihli "Türk-Fransız Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması" ile sınır hattı tespit edilmiştir. Ancak bu antlaşma Hatay sorunu nedeniyle Türk Hükümeti'nin 29 Aralık 1937 tarihindeki notası ile tek taraflı olarak bozulmuştur.³⁰³

1930 yılından itibaren Türkiye ile Fransa arasında başlayan olumlu siyasi gelişmeler ile 1932 yılında Fransız Mebusan Meclisi, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi münasebetiyle tebrik kararı almıştır. O sırada TBMM'de Diyarbakır mebusu olarak bulunan Zeki Mesut Bey bu kararın "*Fransız milletinin dostluğuna olduğu kadar, Türkiye Cumhuriyeti'nin sulh ve müsalemet siyasetindeki muvaffakiyetlerine*"de bir işaret olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Fransız Mebusan Meclisinin kararına cevaben Zeki Mesut Bey mebus arkadaşlarıyla birlikte teşekkür ve temennilerini içeren kararı teklif etmiştir ki bu teklif TBMM'nde alkışlar eşliğinde kabul edilmiştir.³⁰⁴

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılmak suretiyle aktif bir şekilde uluslararası iş birliğine yönelmiştir. İlişkilerinde devletler hukukuna bağlılığı, anti revizyonist bir politika takip etmesi ve 1930'lu yıllarda ortaya çıkan İtalyan ve Alman tehlikesinin yarattığı konjonktür içinde Türkiye ile Batılı ülkeler arasında ilişkiler giderek gelişmiştir. Özellikle Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle Fransa, Türkiye'yi kendisine yakın tutmak istemiştir. Bu çerçevede Fransa Balkan Paketi'nı desteklemiş, 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ile birlikte Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarına katılmıştır. Bu olumlu konjonktür

³⁰¹Zeki Mesud, "Türkiye ve Fransa", **Hâkimiyeti Milliye**, 13 Mayıs 1928, s. 1.

³⁰²Zeki Mesud Alsan, **a. g. e.**, s. 504.

³⁰³Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", **Belleten**, C. 82, S. 295, 2018, s. 1163.

³⁰⁴**TBMMZC**, D. 4, İ. 2, (7. 11. 1932), C. 2, s. 11-12.

içinde İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Türkiye, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Boğazlarda kesin hâkimiyetini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni ilgili devletlere kabul ettirmiştir.³⁰⁵

Siyasi konjonktürün uygun olduğu böyle bir ortamda Atatürk, Montreux Sözleşmesi'nin imza günü Türkiye'ye dönen Afet İnan'a “*Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var*” demiştir.³⁰⁶

Fransa, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında Suriye ve onun bir parçası konumunda olan Lübnan'a bağımsızlık tanıyacağını ve mandater devlet olarak Suriye üzerindeki tüm haklarını Suriye Hükümeti'ne devredeceğini açıklamıştır.³⁰⁷ Bu karar sonrasında Türk Hükümeti, İskenderun Sancağı'nda çoğunluğu Türk nüfus oluşturduğundan dolayı bu bölgenin bağımsızlığı için harekete geçmiştir. Fransa ile Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığı ile 10 Ekim 1936'da Fransa Dışişleri Bakanlığına resmî bir nota verilmiştir. Buna göre; Fransa tarafından Suriye'ye tanınan hakkın Sancak halkına da tanınması talep edildi. Bu esnada Atatürk 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada;

“...milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler” diyerek Türkiye'nin Sancak meselesindeki kararlılığını göstermiştir.³⁰⁸

Ancak Fransız Hükümetinin 10 Kasım 1936 tarihli cevabında; “*Suriye'nin bir parçası olan*” Sancak'la ayrı bir anlaşma imzalamanın Suriye'nin parçalanması anlamına geleceğini belirtmiş ve “*bu durum Fransa'nın uluslararası sözleşmelerde*

³⁰⁵Hamit Pehlivanlı-Yusuf Sarııay-Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 46.

³⁰⁶Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Yayınları, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1998, s. 135.

³⁰⁷Figen Atabey, “Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler”, **Belgi Dergisi**, C. 2, S. 20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Denizli 2020, s. 2582.

³⁰⁸Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 410.

yer alan ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasını öngören yükümlülüklerine aykırı" olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹

İki ülke arasındaki karşılıklı notalardan da bir sonuç alınamamıştır. Türkiye'nin Sancak konusunda böyle bir tepkisini beklemeyen Fransa, Avrupa'daki gerginleşen durum karşısında Türkiye'yi karşısına almaktan ve Suriye'nin bütünlüğü konusunda onu tedirgin etmekten çekindiğinden dolayı sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmek suretiyle Türkiye ile uzlaşma yollarını aramaya çalışmıştır. Türkiye de bölgede meydana gelen olayları dikkate alarak Fransa'nın teklifini kabul etmiştir. Nitekim Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 8 Aralık 1936 tarihinde başvurarak, Sancak konusundaki Türk-Fransız anlaşmazlığının ve hürriyet ve canları tehdit altında bulunan Sancak halkının güvenliği hakkında alınacak tedbirlerin 14 Aralık'ta olağanüstü bir toplantıda görüşülmesini talep etmiştir.³¹⁰

Milletler Cemiyeti Konseyi 14-16 Aralık 1936 tarihlerinde olağanüstü toplanarak Türk ve Fransız tezleri üzerinde sorunu görüşmüştür ki bu görüşmelerden sonra Milletler Cemiyeti Konseyi, Sandler'i Sancak'la ilgili raporu hazırlamakla görevlendirmiştir. Böylelikle iki ülke de ihtilafa uluslararası örgütün kuralları içinde bir çözüm bulunmasını kabul etmiş oluyordu.³¹¹ Nitekim 27 Ocak 1937 tarihinde Sandler Raporu ile kabul edilen maddeler şunlardır; "*Sancak içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, ayrı bir varlık*" olarak kabul edilmiştir. Bölgede resmi dil Türkçedir. Sancak'ın ordusu olmayacak yalnızca yerel bir polis teşkilatı kurulacaktır.³¹²

Milletler Cemiyeti Konseyinin kararı uyarınca, 20 Şubat 1937 tarihinde Sancak'ın statü ve anayasasını hazırlamak üzere beş kişilik bir uzmanlar komitesi kuruldu. Uzmanlar komitesi daha önce Hatay'a gönderilmiş olan gözlemci heyetiyle birlikte çalışmaya başlamış ve 15 Mayıs 1937 tarihinde Sandler Raporu'nun esasları çerçevesinde Hatay'ın statüsü, anayasası ve sınırlarını kapsayan bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilmesiyle aynı gün, Cenevre'de Türkiye ile Fransa Dışişleri

³⁰⁹Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 112.

³¹⁰Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası -1- (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 12, S. 34, Ankara 1996, s. 12-13.

³¹¹Serhan Ada, **a. g. e.**, s. 120-122.

³¹²Serhan Ada, **a. g. e.**, s. 127-128.

Bakanları arasında iki ayrı antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla Sancak'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırı iki devlet tarafından güvence altına alınmıştır.³¹³

1937 yılında Hatay'ın mülkî tamamiyetine ve Türkiye-Suriye hududunun teminine dair antlaşmaların tasdiki hakkındaki kanun münasebeti ile ilgili olarak Zeki Mesut Bey, TBMM'de görüşlerini şöyle ifade etmiştir:³¹⁴

“... Atatürk'ün ve İsmet İnönü Hükümetinin ele aldığı hiçbir dava yoktur ki şerefle, zaferle, halledilmesin çünkü bütün dünya da anlamıştı, inkılâp Türkiyesi'nin davaları, ancak hakka ve hakkın kuvvetine dayanan ve insanlığa yarayan davalardır.

Hatay davası, Türk milliyetçiliğinin bir davası ise bunun mahiyetini anlamak için, Türk milliyetçiliği üzerinde bir dakika durmak lâzım gelir. Büyük Türk inkılâbının bütün umdeleri gibi Türk milliyetçiliğinde, ancak insanlığı yükselten, insanlığa hizmet eden yüksek bir ülkünün ifadesidir. Olgun Türk milleti, kendi hakkı kadar, başkalarının da hakkına riayet eden ve edilmesini isteyen bir milliyetçiliği, ilk olarak ortaya atan tek ve asil millettir. Onun için, Hatay davası Türk davası olduğu kadar da, insaniyet davası idi. Bütün doğru düşünen, iyi duyan insanlığın ona zahir olması lâzımdı. Arkadaşlar; müjde tahakkuk etti. Türk milletinin umduğu oldu. Hatay istiklâli, beynelmilel büyük realiteler arasında şerefli mevkiini aldı. Şimdi sevinerek bayram yaparak kazanılan zaferi kardeş Hatay istiklâlini tesis ediyoruz ve biz Milletvekilleri, büyük müjde ile başlayan içtima yılını, şimdi onun tahakkukunu ifade eden ve bir zafer abidesi gibi yükselen Hatay istiklâline ait, vesikaların müzakere ve kabulü ile bitiriyoruz. O gün de, bu gün de, Atatürk Türkiye'sinin yüksek seciyelerini tebarüz ettiren büyük ve tarihi günlerimiz arasına girdi. Kardeş Hatay'a istiklâli kutlu olsun ve Türk milletiyle beraber, bütün insanlık âlemi, Atatürk'ün ancak hakka, hakikate ve gerçek sulha hizmet eden bu yeni eseriyle övünsün ve Hatay'da yükselen, hak ve hakikat abidesinden, şimdi bizim kadar, düşünen bütün insanlıkta sevin sin.”

3.1.3. İngiltere ile İlişkiler (1922-1938)

Lozan Konferansından itibaren İngiltere ile ilişkilerde en önemli konu 1926 yılına kadar devam eden Musul meselesi olmuştur. Bu mesele, ilk kez 26 Kasım 1922'de İsmet Paşa ile Lord Curzon arasındaki görüşmede ifade edilmiş ve sulh içinde çözülmesi konusunda anlaşmışlardır. İkinci görüşmede Türkiye, Musul petrolünden pay istemiş ancak bu talep İngilizler tarafından reddedilmiştir. İkili

³¹³Figen Atabey, a. g. m., s. 2583.

³¹⁴TBMMZC, D. 5, İ. 76, (14. 06. 1937), C. 1, s. 305.

görüşmelerden bir netice çıkmayınca Musul meselesi 23 Ocak 1923 tarihinde Lozan komisyonuna getirilmiştir.³¹⁵

Bu komisyonda Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa, tarihi, siyasi, kültürel, coğrafi, ekonomik ve askeri açıdan Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğunu, bölgedeki nüfus çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiğini, onları Kürtlerin takip ettiğini belirterek, Kürtlerin de Turanî kökenli olduklarını ve Türklerle aynı soydan geldiklerini Encyclopedia Britannica'ya dayanarak açıklamıştır. Ayrıca Kürtlerin de mukadderatını Türklerle birleştirmekten yana olduklarını vurgulayan İsmet Paşa, bölgede plebisit yapılmasını istemiştir.³¹⁶ Türk heyetinin tezlerine karşı bir tezle cevap veren Lord Curzon, nüfus ile ilgili istatistiklerin gerçeği yansıtmadığını belirtmiş ve Musul'un Irak mandasından dolayı İngiliz hâkimiyetinde kalmasını arzu etmiştir. Görüşmeler boyunca Türk ve İngiliz heyetinin birleştikleri ortak nokta, Musul meselesinin bir petrol sorunundan ziyade bir ülke sorunu olduğu düşüncesidir. Halbuki Musul'un mukadderatında petrol faktörü büyük bir rol oynamıştır.³¹⁷

İkili görüşmelerle Musul meselesinin halledilemeyeceği anlaşıncı Lord Curzon, Türk heyetinin kuvvetli delillere sahip olduğunu ve bu meselede kazançlı çıkabileceğini düşünerek konuyu konferans gündeminden çıkarmaya çalışarak, Milletler Cemiyeti'ne taşımayı önermiştir. Böylelikle meselenin İngiltere lehinde bir karara bağlanacağını düşünüyordu. Ancak Türkiye bu kuruluşu üye olmadığından meselenin İngiliz hâkimiyetindeki bir kuruluşu götürülmesini istemiyordu. Sonuç itibarıyla konferans bir karara bağlanmadan dağılmıştır.³¹⁸

İngiltere, Türk hükümetiyle 19 Mayıs 1924'te Haliç'te Musul hakkında görüşmelere başlamıştır. Türk heyetinin başında Fethi Okyar vardır ve o da İsmet Paşanın tezlerini savunmuş, sadece tek bir yenilik olarak Süleymaniye, Kerkük ve Musul Türkiye'ye bırakıldığı takdirde buradaki petrolden İngilizlere ortaklık vermeyi

³¹⁵Sezen Kılıç, "Musul Sorunu ve Lozan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 24, S. 71, Ankara 2008, s. 324.

³¹⁶Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 67. Detaylı bilgi için bkz.: Durmuş Yılmaz, *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 1. Basım, Konya 2003, s. 95-107

³¹⁷Zekeriya Türkmen, *a. g. e.*, s. 68. Ayrıca Lozan görüşmeleri için bkz.: *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Çev.: Seha L. Meray, Takım 1, C. 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018, s. 343-377.

³¹⁸Zekeriya Türkmen, *a. g. e.*, s. 69.

teklif etmiştir. Buna karşın İngiliz heyetinin başında bulunan Cokes ise Musul'dan başka Hakkari'nin Nesturilere verilmesini istemiştir. Böylece İngilizler, meseleyi çıkmaza sokmak suretiyle Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi amaçlamışlardır. 5 Haziran 1924'te görüşmelerin sona ermesinin ardından İngiliz tahriki sonucu 7 Ağustos 1924'te Hakkari civarında Nesturi ayaklanması başlamıştır.³¹⁹

Haliç Konferansı'ndan bir sonuç çıkmayınca İngilizler, Lozan Anlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrası uyarınca meseleyi Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. 20 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanan Musul meselesi hakkında tarafsız temsilcilerden oluşacak bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. 13 Kasım 1924 tarihinde çalışmalarına başlayan komisyon, raporunu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyetine teslim etti. Komisyon bu raporda *“söz konusu ahalinin menfaati açısından, ihtilaflı arazinin taksim edilmemesinde yarar vardır. İktisadi sebeplerle bu karar alınmıştır. Dolayısıyla, Brüksel Hattı'nın güneyindeki arazinin Irak'a ilhakını uygun bulmuştur.”*³²⁰

Bu karara itiraz eden Türkiye, Milletler Arası Adalet Divanına başvurmuş ama karar değişmemiştir. Bunun üzerine Türkiye, kararı protesto etmiştir. Ayrıca 1925 yılında çıkan Şeyh Sait ayaklanması Türkiye'nin tezini zayıflatmış ve bu yüzden de Milletler Cemiyeti kararını esas alarak İngiltere ile anlaşmayı tercih etmiştir.³²¹

Zeki Mesut Bey de Musul meselesini dönemin imkân ve şartlarına bakarak değerlendirmiş ve Türk-İngiliz anlaşmasını desteklemiştir. Türkiye'nin hem inkılâp hem de imar faaliyetlerine girişip serbest ve rahat bir yükselme dönemi açabilmesi için istikrar ve güvenliğe ihtiyacı vardı, bu yüzden de uzun bir savaş dönemi geçiren Türkiye'nin yeni bir savaşı göze alması mümkün değildir.³²²

Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalanarak, Musul İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakılmıştır. Bu antlaşmaya göre: Musul halkı Irak vatandaşı sayılmış, ancak, 18 yaşını bitirmiş olanlara iki ay içinde isterlerse kendi vatandaşlıklarını seçebilme hakkı tanınmış ve Musul

³¹⁹Sezen Kılıç, a. g. m., s. 330. Detaylı bilgi için bkz.: Mim Kemâl Öke, **Musul Komplosu (1918-1926)**, İrfan Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul 2012, s. 301-305, 312-314.

³²⁰Komisyon raporu için bkz.: Mim Kemâl Öke, **a. g. e.**, s. 340-350.

³²¹Zekeriya Türkmen, **a. g. e.**, s. 96-97.

³²²Zeki Mesud Alsan, **Yeni Devletler Hukuku**, C. 2, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1951, s. 353.

bölgesinden elde edilen petrol gelirlerinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.³²³

Lozan konferansında İngiltere'nin olumsuz bir tavır takınması ve 1926 yılında Musul meselesinin Türkiye aleyhine sonuçlanması, iki devlet arasındaki ilişkileri bir süre olumsuz etkilemesine rağmen 1930'lu yıllarda meydana gelen gelişmeler iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.

Gerek iktisadi krizler nedeniyle gerekse de silahları sınırlandırmak amacıyla toplanan konferansların olumlu bir sonuç vermemesi devletlerde bir tedirginliğe neden olmuştur. Bu durum karşısında Zeki Mesut Bey de boğazlar³²⁴ ile ilgili olarak Türk dış politikası hakkında şu açıklamayı yapmıştır: *“biz şimdiye kadar siyasi ve iktisadi sahalarda elde ettiğimiz muvaffakiyetler için hiçbir devlete borçlu vaziyette kalmamışızdır. Kendi işimizi daima kendimiz gördük. Kuvvetimiz daha ziyade hakkımızdan doğmuştur.”*³²⁵ Bu bakımdan 1933 yılında silahsızlanma konferansında Türkiye'nin boğazların askeri durumuyla ilgili hak ve müsavat ilkelerine uygun talebini Zeki Mesut Bey, Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan boğazların ticaret serbestliğini sağlayabilmek için bu boğazlara sahip olan ülkenin, herhangi bir tecavüze karşı müdafaa edebilecek imkâna sahip olması gerektiğini savunmuştur.³²⁶ Fakat bu istek, olumlu karşılanmamıştır. Boğazların bugünkü durumu Türkiye kadar, uluslararası hayatın emniyetini de tehdit eden unsurlar arasında yer almıştır. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Almanya'nın askerden arındırılmış Ren bölgesini silahlandırması ve Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması, bu devletlerin tehditkâr ve saldırgan davranışları, Boğazların güvenliğinden de sorumlu olan Milletler Cemiyeti'ne olan güveni ortadan kaldırmıştır. Türkiye de 11 Nisan 1936'da, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olan devletlere birer nota vererek Boğazlar ile ilgili hükümlerin yeniden görüşülmesini talep etmiştir. Türkiye talebinin gerekçesini uluslararası hukuk açısından *“rebus sic stantibus”* Latince de koşullar

³²³Cemal Kemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 10, S. 40, 2007, s. 680.

³²⁴Boğazlar ile ilgili detaylı bilgi edinmek için bkz: Abdurrahman Bozkurt, “Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 37, S. 1, 2017, s. 1- 28.

³²⁵Zeki Mesut, “Kuvvetimiz Hakkımızdır”, **Hâkimiyeti Milliye**, 14 Haziran 1933, s. 1.

³²⁶Zeki Mesut, “Boğazların Müdafası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 15 Haziran 1933, s. 1.

değiştii takdirde anlamına gelen ilkeye dayandırmıştır.³²⁷Bunun üzerine 22 Haziran 1936 tarihinde Boğazlar Sözleşmesini tadil edecek konferans İsviçre'nin Montreux kentinde toplandı ve 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti tam olarak sağlandı. Sözleşme Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliğı, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır. İtalya, Montreux Sözleşmesine 2 Mayıs 1938 tarihinde katılmıştır.³²⁸

Ayrıca Türk-İngiliz ilişkilerinde ekonomik iş birliğine de önem verilmiştir. 1938 yılında İngiltere Hükûmeti ile imza edilen kliring³²⁹ vb. anlaşmalar ile ilgili olarak TBMM'de Zeki Mesut Bey, milletlerin birbirleri ile ekonomik mücadelelere giriştiğı bir zamanda, iki devletin birbirine itibar etmek suretiyle karşılıklı menfaatler üzerine bir iş birliğı meydana getirdiğini ifade etmiştir. Bu antlaşmanın, maddi olduğu kadar manevi anlamına da dikkat çeken Zeki Mesut Bey, dünya sulhunun korunması için iş birliğı yapılan dostluklar, sadece bu iki millet için değil bütün dünya için faydalı görüldüğünü belirtmiştir.³³⁰

3.1.4. Yunanistan ile İlişkiler (1923-1930)

Lozan Antlaşması'yla "Nüfus Mübadelesi" sorunu tam olarak çözülemediğı için 1930 yılına kadar Türk-Yunan ilişkileri olumsuz bir hava içerisinde geçmiştir. Lozan Barış Konferansı esnasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanların mübadele edilecekleri ve İstanbul Rum

³²⁷Hakan Uzun, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 61, 2017, s. 397-398.

³²⁸Hakan Uzun, a. g. m., 398-399.

³²⁹Kliring olarak ifade edilen bu terim takas anlamında kullanılmaktadır. Lûgatte "*takas ve mahsup etmek, sayışmak, vereceğini alacağına tutmak suretiyle ödeşmek demektir.*" Uluslararası ticaret işlemlerinde takas, iki veya daha fazla ülke arasında mal değiş tokuşundan doğan alacak ve vereceklerin para veya senet olarak karşılıklı alıp verilmesine fırsat vermeksizin mecburi bir şekilde hesaba geçirme usulüdür. Özetle alışverişin karşılıklı olarak malla ödenmesidir. Detaylı bilgi için bkz.: **Türk Hukuk Lûgatı**, Türk Hukuk Kurumu Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 203, 317-318.

³³⁰TBMMZC, D. 5, İ. 82, (28.06. 1938), C. 1, s. 432.

halkı ile Batı Trakya Müslüman halkının bu mübadele dışında tutularak “*yerleşik (etabli)*” sayılacağı kararlaştırılmıştı.³³¹

Ancak sözleşmenin ikinci maddesinde yer alan “*établis*” kelimesinin Nisan 1925 tarihinde Türk ve Yunan komisyon üyelerince farklı yorumlanması iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren “*etabli sorunu*” da denilen anlaşmazlığa yol açmıştır. Sözleşmenin anlaşmazlık konusu olan 2. maddesinde *etabli* (yerleşik) tanımı şu şekildedir.³³²

“1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçiminde, İstanbul Şehremaneti daireleri (belediye sınırları) içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar İstanbul Rumu ve 1913 tarihli Bükreş Antlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgelere yerleşmiş bulunan Müslümanlar, Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacak.”

Türk tarafına göre, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul’a gelen Rumların Türk resmi belgelerine göre belirlenmesi gerekirken, Yunan tarafına göre de söz konusu maddenin, herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın antlaşmanın ruhuna uygun olarak yorumlanması, başka bir ifadeyle İstanbul’a gelmiş olan Rumlarda yerleşmek niyetinin olup olmamasının esas alınması gerektiğini ileri sürüyordu.³³³

Sorun karma komisyon ve Milletler Cemiyeti ile Uluslararası Adalet Divanı’na taşınmış ama çözülemeyince, iki ülke arasında önemli bir gerginlik yaşanmıştı. Yunan Hükümeti, Batı Trakya’da yaşayan Müslümanların mallarına el koydu. Buna karşılık olarak Türkiye de, İstanbul’da bulunan Ortodoksların mallarına el koydu. Sorun iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu.³³⁴

Ancak Yunanistan’da Venizelos, hükümet kurduktan sonra Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi temel dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Nitekim 30 Ağustos 1928 tarihinde Başbakan İsmet Paşa’ya özel bir mektup³³⁵ göndermek

³³¹ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 15, 2006, s. 243.

³³² Esra Sarıkoyuncu Değerli, a. g. m., s. 244.

³³³ Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed.: Baskın Oran, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 339.

³³⁴ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 161.

³³⁵ Venizelos’un 30 Ağustos 1928 tarihli İsmet Paşa’ya olan mektubu için bkz.: Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 153-154.

suretiyle Türkiye'nin Yunanistan'dan herhangi bir toprak isteği bulunmadığına inandıklarını, kendilerinin de Türkiye'den herhangi bir toprak isteği olmadığını belirtmiş ve ilişkilerde mevcut sorunların çözümü konusunda samimi bir istek duyduklarını bildirmiştir. Bu mektup Ankara'da olumlu bir hava meydana getirmiştir. İsmet Paşa 27 Eylül'de Venizelos'a gönderdiği cevabi mektupta,³³⁶ Yunan başbakanının yollamış olduğu mektubun Türk-Yunan ilişkileri tarihinde yeni ve samimi bir dostluk döneminin başlangıcını oluşturduğunun altını çizmiştir. Aralık 1928'de iki ülke arasında nüfus mübadelesine ilişkin sorunlarla ilgili görüşmeler yeniden başladı.³³⁷

Zeki Mesut Bey, Venizelos'un Türkiye ile ilgili mektubu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "... *dostluk teminatını biz, diplomatların sözlerinden ziyade hudutlarımız üzerinde veya onların öte tarafındaki ırkdaşlarımıza karşı yapılan muamelelerle hükmederiz.*" Çünkü bir yandan dostluk derken diğer taraftan zarar vermek, siyaset âleminde "iki yüzlülük" olarak nitelendirilmiştir. Zeki Mesut Bey de "Garbi Trakya Türkleri elem ve ıstırap içinde kıvrılırken Venizelos'un dostluk mektuplarına ehemmiyet verecek bir Türk tasavvur olunamaz." açıklamasıyla tepkisini dile getirmiştir.³³⁸ Dolayısıyla mübadele konusunda Lozan Antlaşması ile devamındaki antlaşmalar hem "tebaamızın" ve hem de Batı Trakya'daki ekalliyetlerin hukukunu düzenleyen vesikalardır. Bu antlaşmayı içeren şartlardan biri ise "statüko esası üzerine cereyan etmesi ve miktarı tayin edilecek miktarın Yunanistan tarafından tediyesi idi." Yunan hükümeti "statüko esasından hariç bir talep dermeyen" ederek yeni bir müzakere teklif etmiştir. Konu hakkında Zeki Mesut Bey de bir bütün halinde oluşturulan antlaşmaların sadece bir noktası üzerinde herhangi bir tarafın yeni iddialar ortaya atarak antlaşma maddelerinin değiştirilmesi talebinin kabul edilmediğini belirtmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti mukavele ve itilafatın tatbik olunmaması mesuliyetini ve bunun külfetlerini hakem huzurunda aramaya Yunan Hükümetini davet" etmiş ve bu hakemin uluslararası antlaşmaları bilen karma mübadele komisyonunun tarafsız bir üyesi olmasını istemiştir.³³⁹ Zeki Mesut Bey

³³⁶İsmet Paşa'nın 27 Eylül 1928 tarihli Venizelos'a olan mektubu için bkz.: Damla Demirözü, **a. g. e.**, s. 155-156.

³³⁷ Melek Fırat, **a. g. m.**, s. 345.

³³⁸Zeki Mesut, "İki Yüzlü Siyaset", **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Kânunuevvel 1928, s. 1.

³³⁹Zeki Mesut, "Yunanistan'a Cevabımız", **Milliyet**, 16 Ağustos 1929, s. 1.

Yunanistan'ın tutumuyla ilgili olarak uzlaşmanın mümkün olmadığını, Yunan matbuatının Türkiye hakkındaki haberlerine Yunan hükümetinin göz yumduğunu belirtmiştir. “*Türkiye hakkını istedikçe derhal kendisine harpçılık isnat ediliyor.*” sözleriyle Yunan siyasetini eleştiren Zeki Mesut Bey, akabinde “*Yunan siyaseti ne gibi bir gaye takip ediyor*” sözleriyle de Yunan dış politikasını anlamaya ve sorgulamaya çalışmıştır.³⁴⁰ İki ülke arasındaki bu olumsuz ilişkiler ancak 1930 yılında yumuşamaya başlamıştır.

1930 yılında Türk-Yunan ilişkilerinde yumuşama ve yakınlaşma döneminin başlamasında Bulgaristan'ın Balkanlardaki revizyonist tutumu etkili olmuştur. Bu ülke, Yunanistan ile Makedonya ve Batı Trakya sorununu gündeme getirmiştir. Bulgaristan'ın bu yıllarda revizyonist davranış içine girmesi Yunanistan'ı Türkiye'ye yaklaştırmıştır.³⁴¹

Yakınlaşma neticesinde Venizelos, Yunan meclisinde “*bugünkü siyasi statükodan memnun olduğunu*” ve “*Türkiye'nin de Yunan topraklarında gözü olmadığını*” ifade etmiştir. Zeki Mesut Bey de Venizelos'un bu ifadeleri karşısında “*Vaktiyle Yunan Megali İdeasını körüklemekte çok maharet gösteren Venizelos şimdi realist bir devlet adamı olduğunu ispat etmektedir.*” sözleriyle düşüncelerini açıklamıştır.³⁴²

10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ankara Sözleşmesi ile iki ülke arasındaki siyasi ve iktisadi sorunlar çözüme kavuşmuştur. Bu anlaşma ile İstanbul'daki bütün Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklere “*établis*” sıfatı verilmiştir. Yunanistan'dan gelen Müslümanların, Yunanistan'da bıraktıkları taşınabilir ve taşınamaz malların mülkiyet hakkı bütünüyle Yunan Hükümeti'ne bırakılmıştır. Rumlardan kalan malların mülkiyet hakkı da Türkiye'nin olmuştur. Yunan Hükümeti, mal sahiplerini tatmin için 450.000 İngiliz Lirası ayırmıştır. Bu paranın 150.000 lirası mübadele bölgesi içinde bulunan mallarına karşılık Batı Trakya Türklerine verilirken, 125.000 lirası mübadele edilmiş olan Türklerin orada

³⁴⁰Zeki Mesut, “Yunan Siyaseti”, **Hâkimiyeti Milliye**, 10 Eylül 1929, s. 1.

³⁴¹Hakan Uzun, “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 2, 2004, s. 43.

³⁴²Zeki Mesut, “M. Venizelos'un Beyanatı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Şubat 1930, s. 1.

bıraktıklarına karşılık olarak ödenecek, 150.000 lirası da “*établis*” sayılanlara dağıtılacaktır.³⁴³

Nüfus mübadelesi sorununun çözümlenmesiyle Türk-Yunan antlaşmasının her iki meclis tarafından kabul edilmiş olmasını Venizelos, iki milletin kati ve nihai barışmasına bir delil oluşturduğunu belirtmektedir. Zeki Mesut Bey de bu açıklamayı destekleyerek, gelişmenin ancak istikbale yönelmekle mümkün olacağını ifade etmiştir.³⁴⁴ Zeki Mesut Bey ayrıca Türk-Yunan ilişkilerinin mübadele işlerinden dolayı zaman zaman sekteye uğramasına rağmen “*hakiki devlet adamlarının*” olumlu bir tavır takınmasının bu ilişkilerin kuvvetlenmesine neden olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁵

27-31 Ekim 1930 tarihleri arasında Venizelos Türkiye’yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında 30 Ekim’de “Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması” imzalanmıştır.³⁴⁶ Venizelos’un ziyareti hakkında Zeki Mesut Bey, “*fertler arasında olduğu gibi milletler arasında da açık ve samimi görüşmenin fikirler ve hisler üzerinde*” önemli bir etkisi olduğunu belirtmiş ve bu antlaşmayı Yunan kamuoyunun “*yaşasın Türk-Yunan dostluğu*” tezahüratı ile desteklediğini aktarmıştır.³⁴⁷

3.2. Balkanlar

Balkanlar’ın siyasî tarih açısından en önemli özelliği Avrupa’nın büyük devletleri arasındaki menfaat çatışmasına sürekli sahne olmasıdır. Bu yüzden bölgenin Avrupa nazarında hem bir “*korkuluk*” hem de bir “*entrika ocağı*” olarak görüldüğünü belirten Zeki Mesut Bey, Osmanlı Devleti’nin topraklarına hâkim olmak isteyen kuvvetlerin statükoyu değiştirmek için ihtiraslı faaliyetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı “*öldürmekten, yıkmaktan ve yakmaktan*

³⁴³Kemal Arı, **a. g. e.**, s. 162.

³⁴⁴Zeki Mesut, “Barışma”, **Milliyet**, 3 Temmuz 1930, s. 1.

³⁴⁵Zeki Mesut, “Türk-Yunan Dostluğu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Teşrinievvel 1930, s. 1.

³⁴⁶Esra Sarıkoyuncu Değerli, **a. g. m.**, s. 250.

³⁴⁷Zeki Mesut, “Dostluk Tezahürleri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Teşrinisani 1930, s. 1.

çekinmeyen bu kanlı enerji için” Avrupa, Balkanları endişe, entrika ve ihtirasın merkezi olarak adlandırmıştır.³⁴⁸

Balkanların 1913 yılındaki siyasi nizamı sonuç itibarıyla dünya savaşını hazırlamıştır. Büyük Avrupa devletlerinin emperyalist planlarının uygulama sahası olan Balkanlar hakkında Zeki Mesut Bey, yakın tarihin Balkan milletlerine öğrettiği şu gerçekleri dikkate almak gerektiğini belirtmiştir:³⁴⁹

1-Balkan ülkelerinden herhangi birini dışarıda bırakan bir antlaşmanın Balkan barışı için gerçek bir değeri yoktur.

2-Herhangi büyük bir devlete dayanarak komşularına “*kafa tutmaktan*” ziyade Balkan milletlerinin kendi aralarında uzlaşması daha faydalıdır.

3-“*Balkanlar Balkan milletlerininindir*” formülünün en büyük yaptırımı, hariçteki siyasi bloklar ile değil balkan milletleri arasındaki hoş geçinme ve beraber çalışmadır.

1930 yılından itibaren Türk-Yunan ilişkilerinde bir yakınlaşma ve iş birliği döneminin açılması, şüphesiz bu iki ülke liderinin tavır ve niyetleri ile alakalıdır. Atatürk, yeni bir Balkan politikasında ilk adımın Yunanistan’la birlikte atılması gerektiğini düşünüyordu. Yunanistan’da ise 1928 yılından itibaren Venizelos Yunan politikasına yön veren lider konumundaydı ve temel hedefi, iktisadi ve içtimai güçlükler yaşayan Yunanistan’ı bütün komşuları ile iyi ilişkilere kavuşturmaktı. Bu nedenle Türk-Yunan yakınlaşması Balkan Misakına önemli bir dayanak olmuştur.³⁵⁰

Ancak Balkanlardaki diğer önemli bir husus da Bulgar ve Sırlar arasındaki Makedonya meselesidir. Bu konuyu Yugoslav ve Bulgar hükümetlerinin iradesi dışında gelişen tarihi ve ırki bir muamma olarak gören Zeki Mesut Bey, Balkanların henüz tarihi “*tekâmülünü*” tamamlamadığını, bu yüzden de bölgedeki ilişkilerin gelişmesinde gelecek nesillere büyük sorumluluklar düştüğünü ifade etmiştir.³⁵¹ Balkan birliği için öncelikle tarihi ve coğrafi farklılıkların yok edilmesi gerektiğini belirten Zeki Mesut Bey, aksi takdirde bunun mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Çünkü birlik, anlaşmazlıkları tek başına ortadan kaldıran bir yapı olmadığı için

³⁴⁸Zeki Mesut, “Balkanlaşan Avrupa”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Kânunuevvel 1928, s. 1.

³⁴⁹Zeki Mesut, “Balkan Sulhu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Mart 1929, s. 1.

³⁵⁰Mehmet Uysal, “1930-1938 Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 53.

³⁵¹Zeki Mesut, “Balkanlarda”, **Milliyet**, 20 Şubat 1930, s. 1.

anlaşmazlıklar giderildikten sonra birliğin meydana geleceğini açıklamıştır. Bu yüzden Balkan birliğini bir sonucun ürünü olarak görmüştür.³⁵²

Bununla beraber büyük devletlerin I. Dünya Savaşından sonra revizyonist ve anti-revizyonist olarak iki gruba ayrılması ve dünya sulhunun giderek tekrar tehlikeye düşmesi, Balkan devletlerini de bir blok oluşturmaya yöneltmiştir. Balkan Paktı oluşturma fikri ilk kez Uluslararası Barış Örgütünün, 6-12 Ekim 1929 tarihleri arasında düzenlediği Evrensel Barış Kongresinde ortaya atılmış ve kongrede, Balkan devletleri arasında bir konferans toplanmasına karar verilmiştir.³⁵³

3.2.1. Balkan Konferansları

Milletlerarası Barış örgütü tarafından atanan ve Balkan konferansını organize etmekle görevlendirilen komite, 30 Eylül 1930 tarihinde Atina'da toplanmıştır. M. Papanastasiou bu toplantıda Balkan Misakı'nın amacı ve prensipleri hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. Buna göre:³⁵⁴

-Balkan Misakı, devletlerin hükümdarlık haklarına riayet edecek ve ırklara ait örgütleri himaye edecekti.

-Balkan Konferansının amacı, katılacak devletlerarasında kesin olarak harbi kaldırmaktı.

-Misakın faaliyeti Cemiyeti Akvamın kadrosu içinde ve onun düşüncelerine paralel olacaktı.

-Balkan Misakı, katılacak devletlerarasındaki uluslararası itilaflara riayet edecek ve ortak bir ekonomik teşkilat oluşturmaya çalışacaktı.

-Misakın bir hedefi de fikirler konusunda ortak bir karar oluşmasını sağlamaktı.

5 Ekim 1930 tarihinde Atina'da toplanması kararlaştırılan konferans için temsilciler de Atina'ya gelmeye başlamışlardı. Konferansta Türkiye'yi temsil etmek

³⁵²Zeki Mesut, "Balkan Birliği", **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Haziran 1930, s. 1.

³⁵³ Ömer Metin, "Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 72.

³⁵⁴Figen Feriha Akman, "İki Dünya Savaşı Arasında Balkan Konferansları", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 58.

üzere Atina'ya giden heyette bulunanlar:³⁵⁵ Trabzon mebusu ve TBMM ikinci reisi Hasan (Saka), Edirne mebusu Zeki Mesut, Afyonkarahisar mebusu Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi, Reşit Saffet, Yakup Kadri, Ali Münif ve Ticaret odası adına Mithat Bey'di. Ayrıca Hukuk Fakültesi Reisi Tahir Bey'de konferansa katılmak üzere 3 Ekim 1930 günü Atina'ya hareket edecekti.

3 Ekim 1930 günü Atina'ya ulaşan Türk heyeti Pire'de halkın alkışları arasında bir törenle karşılanmıştır. Heyet içerisinde yer alan Zeki Mesut Bey Yunanistan'ın bu konferansa büyük bir önem verdiğini hissetmiş ve Yunanlılar açısından, Balkanların bugünkü siyasi ve iktisadi durumunun Balkan birliği düşüncesini “*yavaş yavaş hayal sahasından hakikat sahasına sevk ettiğini*” ifade etmiştir.³⁵⁶

Bu amaçla Birinci Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930 tarihinde, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın katılımıyla Atina'da, Yunan Parlamentosu'nun Genel Kurul Salonu'nda, Yunanistan eski başvekili Papanastasiou'nun başkanlığında toplanmıştır. Konferansta, Türkiye ve Yunanistan, heyetlerindeki delegelerin niteliği bakımından lider durumdaydı. Diğer Balkan devletleri, siyasi anlamda üst düzey seviyede temsilciler seçmemişlerdi. Ayrıca konferansa uluslararası daimi sulh bürosu gözlemcisi sıfatıyla Lafontainede iştirak etmiştir.³⁵⁷

Ancak Zeki Mesut Bey, konferansa katılan devletlerarasında Balkan birliği hakkında farklı görüşler bulunduğunu belirtmiştir ki Balkanlar'da da revizyonist ve anti-revizyonist şeklinde iki grup yer almaktaydı. Revizyonist grup içerisinde bulunmasına rağmen konferansa katılan Bulgaristan, kendilerini zor duruma sokan barış antlaşması maddelerinin düzeltilmesine çalışmış ve ekalliyetler meselesi ile ilgili olarak diğer balkan devletlerinin murahasalarıyla bir münakaşaya girmiştir. Bu nedenle Bulgarlara göre uzlaşmanın ilk koşulu milli mevcudiyetin tamamına ait olan şikâyetlerin giderilmesidir.³⁵⁸

³⁵⁵Mehmet Uysal, **a. g. t.**, s. 55-56.

³⁵⁶Zeki Mesut, “Balkan Konferansı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 10 Teşrinievvel 1930, s. 1.

³⁵⁷Figen Feriha Akman, **a. g. t.**, s. 60-61. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, “Nutuklar Günü”, **Hâkimiyeti Milliye**, 12 Teşrinievvel 1930, s. 1.

³⁵⁸Zeki Mesut, “Balkan Konferansında Bulgarlar”, **Hâkimiyeti Milliye**, 15 Teşrinievvel 1930, s. 1.

Arnavutluk'un konferanstaki tutumu milli sınırları dışında kalan ırktaşlarıdır. Bu yüzden konferansta Bulgaristan gibi Arnavutluk da ekalliyetler meselesi nedeniyle Yugoslavya'ya karşı bir cephe almıştır. Çünkü 900.000 civarında Arnavut, Yugoslavya sınırları içerisinde Sırlar tarafından kötü muameleyle karşılaşmıştır. Yunanistan sınırlarında da 60.000 civarında Arnavut'un bulunmasına rağmen Arnavutluk bunu ikinci gündem maddesi olarak değerlendirmiştir. Öncelikli politikası Yugoslavya ile olan sorunu çözmektir.³⁵⁹

Balkan siyasetine etki eden önemli bir olay ise İtalya-Arnavutluk ittifakıdır. Bu durum Yugoslavya'da tedirginliğe neden olmuş ve konferansta Yugoslav temsilcisi, Arnavutluğun bağımsızlığının ancak Balkan devletleri ile yakın ilişki kurması durumunda garanti altında olacağını belirterek, Arnavut-İtalyan yakınlaşmasından duydukları endişeyi ifade etmiştir.³⁶⁰

Yunanistan ise konferansta uzlaştırmacı birrol oynamıştır. Zeki Mesut Bey bu durumu bugünkü Balkan politikasının bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Nitekim M. Venizelos, Yunanistan'ın şu anda hiçbir Balkan devletine karşı gizli bir emel beslemediğini ve elindekini korumaya çalıştığını belirtmiştir. Bu politikayı da Balkan birliği gibi araçlarla diğer devletlerin garantisi altına almak Yunan siyasetinin en önemli amacıdır.³⁶¹

Türkiye dış politikada barış ve uzlaşma düşüncesiyle hareket ettiğinden milletlerin eşit, haklarını tanıyan, barış ve dostluk içerisinde karşılıklı saadet ve refahını sağlayacak bir kuruluşun vücuda gelmesini desteklemiştir. Atina konferansında Türkiye, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bırakmış olduğu sosyal ve kültürel izler neticesinde yüksek bir prestije sahip olmuştur. Türklerin Balkanlarda çeşitli milletlerin bekçiliğini yapmak suretiyle onlar arasındaki dengeyi koruduğunu belirten Zeki Mesut Bey, bağımsızlıklarını kazanan bu milletlerin aralarında yeni bir denge oluşturabilmek için gözlerini yine Türklere çevirdiğini beyan etmiştir. Bu yüzden Balkan devletlerinin teveccüh ve güvenini kazanan Türkiye'nin, Balkan

³⁵⁹Zeki Mesut, "Balkan Konferansında Arnavutluk", **Hâkimiyeti Milliye**, 18 Teşrinievvel 1930, s. 1.

³⁶⁰Ömer Metin, **a. g. t.**, s. 73- 74. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, **a. g. m.**, s. 1.

³⁶¹Zeki Mesut, "Balkan Konferansında Yunanistan", **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Teşrinievvel 1930, s. 1.

birliği meselesinde en büyük rolü oynamaya aday bir ÷lke konumunda olduğunu belirtmiştir.³⁶²

Zeki Mesut Bey, Romanya'nın konferanstaki tutumu hakkında “*kendisini bir Balkan devleti değil, Balkanlarda menfaati olan bir devlet*” saydığını belirterek barış antlaşmalarıyla meydana gelen bug÷nk÷ siyasi stat÷koyu koruyacak ve bir Balkan lokarnosu ile karşılıklı emniyet meselesini halledecek bir Balkan birliğine taraftar olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda bu birliğin, Romanya'nın diğer sahalardaki hareket serbestliğini de kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Romanya ve Yugoslavya için önemli olan askeri ve merkezi olarak Avrupa işleri birinci sırada yer aldığından konferansta Romanya aktif bir rol oynamaktan ziyade meydana gelen m÷nakaşalarda tarafsız kalmıştır.³⁶³

Sonuç olarak geçmişte yaşanılan kanlı m÷cadelelere rağmen toplanan Balkan konferansını başlı başına bir başarı olarak ifade eden Zeki Mesut Bey, büyük devletlerin m÷dahalesi olmadan Balkan devletlerinin kendi g÷r÷şlerini açıkladığı ve tam manası ile konferansın amacına ulaşamasa bile ilerisi için büyük bir adım olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Zeki Mesut Bey, bug÷nk÷ iktisadi buhranı önleyebilmek için uzlaşma ve iş birliğini önemli görmüştür.³⁶⁴

Balkan konferansı sonunda alınan kararlardan bazıları şunlardır:³⁶⁵

- Katılımcı Balkan Devletler dışışleri bakanları düzeyinde her yıl bir toplantı yapacaklar,
- Devletler arasında yaşanacak sorunların barışçıl ç÷z÷m÷, dışarıdan gelecek saldırı durumlarında karşılıklı yardımlaşmanın sağlanabilmesi gibi maddeleri kapsayan bir Balkan Paktı hazırlanacak,

³⁶²Zeki Mesut, “Balkan Konferansında Türkiye”, **Hâkimiyeti Milliye**, 21 Teşrinievvel 1930, s. 1. Gerek inkılâplar gerekse de dış politika üzerine baktığımızda Zeki Mesut Bey Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz bir tavır almış ve Cumhuriyet rejimini desteklemiştir. Ancak metin içerisinde Türkiye'nin Atina'daki Balkan Konferansı'nda elde ettiği mevki, Cumhuriyet rejiminin takip ettiği barışçı, hak ve hukuka riayet eden politikalarla ziyade Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da oynadığı bekçi rolü üzerinden değerlendirmiştir. Bu açıdan Zeki Mesut Bey'in açıklamaları Cumhuriyet rejiminin yaklaşımını yansıtmamaktadır.

³⁶³Zeki Mesut, “Balkan Konferansında Romanya”, **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Teşrinievvel 1930, s. 1.

³⁶⁴Zeki Mesut, “Balkan Konferansının Bilançosu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Teşrinievvel 1930, s. 1.

³⁶⁵Erdi İnan, “Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi: 1928-1945”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit÷s÷, 2019, s. 79.

- Balkan milletleri arasında ticari, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda yakınlaşmayı arttıracak bir Balkan Birliği'nin kurulması amacını taşıyacak bir örgüt oluşturulacaktır.

Ancak Avrupa'nın siyasi ve iktisadi hayatına hâkim olan endişe ve kararsızlık Balkanlar'da da hissedilmekteydi. Zeki Mesut Bey de "*Balkanlar balkanlılarındır*" formülü ifade edilse bile siyasi ve iktisadi koşullar Balkanların, Avrupa'nın etkisinden kolay bir şekilde kurtulamayacağını açıklamıştır. Balkanların bugünkü statükosu Avrupa nizamının temel unsurlarından olduğundan büyük devletler arasındaki statüko anlaşmazlıkları doğal olarak Balkanlara da sirayet etmiştir ki böyle olunca da Zeki Mesut Bey, siyasi ortamın daha muğlak bir hale geldiğini vurgulamıştır.³⁶⁶

20-26 Ekim 1931 tarihinde İstanbul'da toplanan ikinci Balkan konferansı sonrasında Zeki Mesut Bey, murahhasların eski politika yerine artık yeni fikirlerle açık, samimi bir dayanışma, karşılıklı itimat ve yardım gibi düşünceler ile hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁶⁷ Bu konferansta daha çok ekonomik, teknik ve kültürel konularda iş birliği için bazı kararlar alınmıştır. Azınlık konularına da değinilmiş ve uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla saldırmazlık paktı üzerinde durulmuştur. Ayrıca konferansta Türkiye ve Yunanistan, Balkanlar'da statükonun korunması için çaba harcamışlar ve Balkan Birliğinin gerçekleşmesinden yana tavır koyarak, bu hareketin öncüleri olmuşlardır.³⁶⁸

Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te altı ülke temsilcilerinin bir araya gelmesiyle toplandı.³⁶⁹ Türk heyeti Balkan konferanslarında takip edilecek metodun samimi bir siyasi anlaşma olduğunu açıklamıştır. Zeki Mesut Bey bu anlaşma ile siyasi, iktisadi ve içtimai alanlardaki birçok anlaşmazlığın da yavaş yavaş şiddetini kaybedeceğini düşünmekteydi. Bulgar heyeti ise bu metodu doğru bulmamakla beraber onlara göre metot şu şekildedir:³⁷⁰ Öncelikli olarak ekalliyetler meselesi gibi önemli anlaşmazlıklar halledildikten sonra Balkan

³⁶⁶Zeki Mesut, "Balkanlarda Kararsızlık", *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kânunuevvel 1930, s. 1.

³⁶⁷Zeki Mesut, "Beynelmilel Samimiyet", *Hâkimiyeti Milliye*, 31 Teşrinievvel 1931, s. 1.

³⁶⁸Mehmet Savcı, "Balkan Konferansları Bağlamında Türkiye Bulgaristan İlişkileri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 40.

³⁶⁹Erdi İnan, *a. g. t.*, s. 80.

³⁷⁰Zeki Mesut, "Siyasi Anlaşma", *Hâkimiyeti Milliye*, 18 İkinci Teşrin 1933, s. 1.

misakının yapılmasıdır. Bundan dolayı Bükreş'te toplanan üçüncü Balkan konferansında kabul edilen Balkan misakı projesine Bulgarlar genel içtimadan çekilerek, rey vermedi.³⁷¹

Ancak 1 yıl sonra Selanik'te 5-11 Kasım 1933 tarihinde yapılan Dördüncü Balkan Konferansında Bulgaristan iki kayıt ile misak projesini kabul etmiştir. Birincisi Bulgaristan'ın diğer Balkan devletleri ile hukuki olarak eşit haklara sahip olduğunun tanınması, ikincisi de antlaşmalar ile tespit edilen ekalliyetler hukukunun tanınması ve uygulanmasına ait konulardır. Daha önce ekalliyetler meselesinin hallinden sonra misaka dâhil olabileceğini savunan Bulgaristan, şimdi misaka ekalliyetler meselesinin halli kaydıyla katılmıştır. Hukuki eşitlik konusunda ise Bulgaristan Neully Antlaşması'ndaki maddeleri kastetmekteydi. Bu durum Balkan konferansının ruznamesinde bulunmadığından onun ne müzakeresine ne de bir karara bağlanmasına imkân vermiştir. İçtimai ve iktisadi sahalarda kararlar alınmasına rağmen Zeki Mesut Bey, Balkan anlaşma ve uzlaşmasının “*anahtarı*” olarak siyasi sahayı vurgulamış ve bununda gerçekleşeceğini ümit etmiştir.³⁷²

11 Kasım 1933'te son görüşmelerin yapılmasıyla Dördüncü Balkan Konferansı tamamlanmıştır. Balkan Paktına giden yolda gerçekleştirilen bu son konferansta, ilgili devletler Balkan birliğinin bölge barışı ve kalkınması için hayati derecede önemli olduğunun bir daha altını çizmişler ve daha önceki konferanslarda alınan kararları da onaylamışlardır. Bundan başka konferansın kapanışında bir sonuç bildirisi yayınlanmıştır. Buna göre Atina, İstanbul, Bükreş ve Selanik'te toplanan konferansların değerlendirmesi yapılmış, Balkan devletlerinin ikili görüşmelerle aralarındaki problemleri kısa sürede çözerek Balkan Paktının bir antlaşma ile resmîyet kazanması temennisinde bulunmuşlardır.³⁷³ Balkan uzlaşmasının temelini siyasi sahada gören Zeki Mesut Bey, bununla beraber misakların da kendi başlarına bir değer ifade etmediğini belirtmiştir. Onları mevcut durumun ilanı olarak gören Zeki Mesut Bey, balkanlardaki uzlaşma isteğinin önemli olduğunu

³⁷¹Mehmet Özalper, “Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Bitlis, Bitlis Eren Üniversitesi/Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 134.

³⁷²Zeki Mesut, “Bir Adım Daha!”, **Hâkimiyeti Milliye**, 19 İkinci Teşrin 1933, s. 1.

³⁷³Ömer Metin, **a. g. t.**, s. 79.

vurgulamıştır.³⁷⁴ Komitacılığı sanat haline getiren küçük bir sınıf ayrı tutulursa Balkan halkı buhran nedeniyle bozulan durumlarını düzeltmeyi ve bu konuda barış içerisinde çalışmayı arzu etmektedir. Daha önceden çeşitli nedenlerle Balkan milletleri arasındaki kin ve düşmanlık, büyük buhranın yol açtığı müşterek güçlük ve darlık karşısında kaybolmuş ve Balkan milletlerini birbirine yaklaştırmıştır.³⁷⁵ Zeki Mesut Bey bu durumu şöyle açıklamıştır: Balkan birliğinin hayal olduğunu düşünen bazı Balkan devletleri yavaş yavaş aralarındaki problemleri çözmek suretiyle bunun bir hayal olmadığını anlamıştır.³⁷⁶

Balkan devletleri arasındaki konferanslar ve iş birliği hakkındaki tutumları nedeniyle uluslararası sulh bürosunun temsilcisi de bu durumu şöyle özetlemektedir:

“Düne kadar Balkanlar Avrupa’nın en karışık ve en tehlikeli muntakası sayılırdı. Avrupa sulhu en çok buradaki vaziyetten korkardı. Halbuki iş şimdi değişmiştir. Balkanlar her gün biraz daha uzlaşma ve anlaşma yolunda ilerlerken Avrupa’nın diğer taraflarında yeni yeni ihtilaf sebepleri doğmaktadır. Bugün Balkanlılar sulh ve tesanüt sahasında Avrupalılara örnek olabilirler.” Rollerin değiştiğini belirten Zeki Mesut Bey de *“Balkanlar bundan sonra Balkanlara yabancı olanların siyasetlerine alet ittihaz edilemez”* diyerek Balkanlar’ın, Avrupa’nın emperyalist politikasına uymayacağını vurgulamıştır.³⁷⁷

Nitekim Türkiye’nin çabaları sonucunda Balkanlar’da statükonun korunmasını amaçlayan Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934’te Atina’da Balkan Paktı imzalanmıştır. Türkiye, bu pakt ile hem İtalyan tehlikesini ve hem de Bulgaristan ve Arnavutluk’un revizyonist tavrını engellemek istemiştir.³⁷⁸

Zeki Mesut Bey, Bulgaristan ve Arnavutluk’un pakta dâhil olmaması ve paktın bu devletlere karşı yapılması hakkında bir açıklama yapmamıştır. Aynı zamanda Zeki Mesut Bey’in yazılarına yansımayan bir başka husus da Sovyet Rusya’nın pakta yaklaşımıdır. SSCB’nin Besarabya bölgesindeki gizli emelleri ve paktın Romanya’yı kuvvetlendireceği düşüncesiyle Sovyet Rusya pakta karşı

³⁷⁴Zeki Mesut, “Balkan Misakı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 23 İkinci Kânun 1934, s. 1.

³⁷⁵Zeki Mesut, “Halk ve Balkan Birliği”, *Hâkimiyeti Milliye*, 15 İkinci Teşrin 1933, s. 1.

³⁷⁶Zeki Mesut, “Dördüncü Balkan Konferansı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 12 İkinci Teşrin 1933, s. 1.

³⁷⁷Zeki Mesut, “Avrupa ve Balkanlar”, *Hâkimiyeti Milliye*, 16 İkinci Teşrin 1933, s. 1.

³⁷⁸Esra S. Değerli, “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, 2008, s. 127-128.

çıkmiştir. Sovyetlerin muhalefeti karşısında Atatürk 7 Şubat 1934'te Başbakan İsmet İnönü'ye bir telgraf göndermiştir. Özellikle, Paktın Balkan devletlerinin ortak sınırları üzerinde karşılıklı sorumlulukları içerdiğini belirtmiş ve Sovyetlerin muhalefeti nedeniyle Paktan çekilme hususunun Türkiye'nin bugün ve geleceği aleyhinde bir damga olacağını ifade etmiştir.³⁷⁹ Böylelikle Türkiye Balkan Paktı'na dâhil olmuştur.

³⁷⁹ Cezmi Eraslan, “Türk Basınında Balkan Paktı Değerlendirmeleri”, **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1996, s. 68.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZEKİ MESUT BEY'E GÖRE DÜNYADAKİ GELİŞMELER

4.1. Uluslararası Hayat (1918-1935)

1948'de Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hayatla ilgili bir değerlendirme yapan Zeki Mesut Bey, bu açıklamalarıyla bir nevi II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'in ³⁸⁰ kuruluşuyla ilgili olarak aynı hataların tekrarlanmaması için uyarıda bulunmuştur. Zeki Mesut Bey'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası hayatta iki problemle karşılaşmıştır. Birincisi yeni bir savaşı önleyecek şekilde sulh tesis etmek, ikincisi de bu sulhun devamlı olmasını sağlayacak teminattır.³⁸¹ Uluslararası hayattaki problemleri çözmek amacıyla ABD Başkanı Wilson tarafından 18 Ocak 1918 tarihinde on dört maddelik bir ilke yayınlanmış ve savaş sonunda yapılacak sulhun taslağı çizildikten sonra da sulhun teminatı için Milletler Cemiyeti teşkilatının kurulması arzu edilmiştir.³⁸² İngiltere ve Fransa da konu hakkında açıklamada bulunmuştur. İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne üye olan devletlerin savaşa başvurmaksızın anlaşmazlıkları hakem usulü ile çözmeyi taahhüt etmelerini ve cemiyet misakını bozacak olanlara karşı da iktisadi müeyyidelerin tatbikini yeterli görmekteydi. Fransa ise Milletler Cemiyeti'nin bir askeri kuvvetinin bulunmasını ve cemiyet kararlarına uymayacak olanlar hakkında askeri müeyyidelerin tatbikini gerekli görmekteydi. Amerikan Senatosunun bir misak kararı nedeniyle diğer devletler ile savaşa girişmeyi onaylamayacağını bilen Wilson, Fransa'nın askeri müeyyide önerisine dâhil olmayarak Milletlerarası bir Adalet divanı oluşturulması ve sulh antlaşmalarının incelenmesi imkânını kabul ederek bir anlaşma yolu izlemiştir.³⁸³ Amerikan Senatosu'nun Milletler Cemiyeti'ni reddetmesi üzerine Amerika bu kuruluşa katılmamıştır. Bu düşünceler ışığında Zeki Mesut Bey Milletler Cemiyeti'ni, samimi ve müşterek bir amacın gerçekleştirilmesinden ziyade

³⁸⁰ Birleşmiş Milletler ile ilgili bilgi edinmek için bkz.: Zeki Mesud Alsan, "Birleşmiş Milletler Teşkilatı", **İnsan Hakları**, S. 25, Ankara 1949, s. 3-11.

³⁸¹ Zeki Mesud Alsan, "Milletler Cemiyeti Düzeni", **İnsan Hakları**, S. 24, Ankara 1948, s. 3. Ayrıca bkz.: Zeki Mesud Alsan, **Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1949, s. 73.

³⁸² Zeki Mesud Alsan, **a. g. e.**, s. 74.

³⁸³ Zeki Mesud Alsan, **a. g. e.**, s. 74-75.

“politika ihtiraslarını tatmin etmek arzusundan doğan bir pazarlık zihniyeti” olarak değerlendirmiştir. Nitekim Milletler Cemiyeti misakı mağlup devletlere zorla kabul ettirilen sulh antlaşmaları ile beraber sunulmuştur. Bu antlaşmaların teminatı ve bekçisi rolü biçilen Milletler Cemiyeti’nin hakkında Zeki Mesut Bey, bu kurumun “daha doğuşunda itibar ve prestijinin sarsıldığını” ifade etmiştir.³⁸⁴ Barışı korumak amacıyla tesis edilen statükonun bazı milletlerin arzularına zıt bir şekilde meydana geldiğini vurgulayan Zeki Mesut Bey³⁸⁵ bu statükonun dayandığı esasları şu şekilde açıklamıştır:³⁸⁶

- 1-Milletlerin kendi kendini idare etmek hakkı,
- 2-Tarihi hak,
- 3-Askeri menfaat ve zaruretlar,
- 4-İktisadi menfaatler,

Bu esaslar galip devletlerin menfaatine göre uygulandığından doğu ve orta Avrupa milliyet prensibine göre kati şeklini bulamamıştır.³⁸⁷ Mağlup devletlerin de “hak ve adalet talebi galipler için ihtilal veya harp anlamına geldiğinden” dolayı Zeki Mesut Bey, bu nizamdan memnun olan devletleri “sulh diktatörleri” olarak isimlendirmiş ve “her diktatörlük gibi bu diktatörlüğünde yıkılacağını” vurgulamıştır.³⁸⁸ I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış anlaşmalarıyla kurulan yeni düzenin lideri konumunda Fransa yer almıştır. Amerika’nın savaş sonrasında yalnızlık politikasına dönmesi, İngiltere’nin de Fransa’ya Almanya karşısında askeri garanti vermemesi, Sovyet Rusya’nın ise ideolojik farklılığı nedeniyle yeni düzende istenmemesi Fransa’yı savaşın galipleri arasında yeni düzenin kurulmasında yalnız bırakmıştır. Böylece Fransa yeni düzende, 1871’deki Prusya mağlubiyetinin intikamını Versailles Barış Antlaşması’na yansıtmıştır. 1919’dan sonra Fransız dış politikasının temelini, muhtemel Alman saldırısına karşı güvenlik meselesi oluşturmuştur. Bu tarihten itibaren Fransa’nın, Almanya’ya karşı aldığı tedbirler ve siyasi tercihler uluslararası hayatta istikrarsızlığın ilk belirtileridir.³⁸⁹ Savaşın

³⁸⁴Zeki Mesud Alsan, a. g. m., s. 4.

³⁸⁵Zeki Mesut, “Sulh Yolları”, **Hâkimiyeti Milliye**, 21 Kânunuevvel 1928, s. 1.

³⁸⁶Zeki Mesut, “Yeni Avrupa’nın Esasları”, **Milliyet**, 23 Kânunusani 1930, s. 1.

³⁸⁷Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

³⁸⁸Zeki Mesut, “Sulh Diktatörleri”, **Milliyet**, 6 Şubat 1930, s. 1.

³⁸⁹Ahmet Nazmi Üste, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Güç Dengesi ve Hitler’in Güç Dengesi Politikası”, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, 2018, s. 72.

galiplerini “sulh diktatörü” olarak nitelendirmesine rağmen Zeki Mesut Bey’in, 1932’de Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olmasıyla ilgili Fransa’nın tebrik kararı almasına karşı TBMM’de teşekkür edilmesine dair teklifi ve bu konudaki sözleri şu şekildedir:³⁹⁰

“Fransız Mebusan Meclisinin, memleketimizin Milletler Cemiyetine girmesi münasebetiyle ittihaz ettiği bu nazik ve kıymetli tebrik kararı fransız milletin dostluğuna olduğu kadar, Türkiye Cumhuriyeti’nin sulh ve müsalemet siyasetindeki muvaffakiyetlerine de güzel bir işaret teşkil eder. Beynelmilel hayata yeni bir nizam aranılmakta olduğu şu buhranlı devirde Gazi Türkiyesi diğer milletlerin dikkat ve takdirini celbeden bir azim ve yüksek bir mefkûre ile sulh için çalışmaktadır. Bu mesainin elbet bütün cihan tarafından lâyük olduğu ehemmiyetle karşılanacağı şüphesizdir. Cenevre’de Milletler Cemiyeti’nin içtimalarında memleketimize karşı gösterilen takdir umumî olmuştur. Orada Fransız delegesinin söylediği cemilekâr sözleri teyit eden ve şimdi okunan karar hiç şüphesiz iki millet arasındaki dostluk hislerini daha ziyade kuvvetlendirmeğe yardım etmiştir. ...”

1938’de de aynı şekilde galip devletlerden biri olan İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan kliring anlaşmaları münasebetiyle Zeki Mesut Bey, TBMM’de ikili ilişkilerin ve iş birliğinin önemine dünya sulhunun korunması açısından dikkat çekmiştir.³⁹¹ Zeki Mesut Bey’in çelişen bu açıklamaları, muhtemelen olaylara Türkiye açısından bakması ve değişen koşulları dikkate alması olarak yorumlanabilir.

I. Dünya Savaşı sonrasında siyasi, içtimai ve iktisadi krizler nedeniyle Zeki Mesut Bey, Avrupa’nın yaşadığı üç büyük sorunu açıklamıştır. Bunlar:³⁹²

- 1- Kapitalizm ile mücadelede girişen en büyük kuvvet komünizmdir dolayısıyla savaş sonrasında kapitalizmin devam edebilmesi için yeni koşullara uyarlanması gerekmektedir. Bu bağlamda 1933 Londra iktisat konferansının bir sonuca bağlanmadan dağılması üzerine Zeki Mesut Bey şu açıklamayı yapmıştır: *“Büyük buhrana müşterek ve beynelmilel tedbirler bulamayınca milli çarelerle korunmaya çalışmak zaruridir. ... Türk inkılâbı bize yeni hayat şartlarını ve kıymetlerini öğretmiştir. Bizim*

³⁹⁰TBMMZC, D. 4, İ. 2, (7.11.1932), C. 2, 11-12.

³⁹¹TBMMZC, D. 5, İ. 82, (28.06.1938), C. 1, s. 432.

³⁹²Zeki Mesut, “Avrupa’nın Dertleri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 3 Birinci Kânun 1933, s. 1.

için en büyük hakikat Türk milletinin yaşaması ve yükselmesidir.”³⁹³ Hem ekonomik buhran ve hem de iktisadi bağımsızlık nedeniyle Zeki Mesut Bey, Türkiye’de iktisadi alana devletin müdahalesini desteklemiştir.

2- Demokrasi rejimi krizler nedeniyle yerini Faşizm, Hitlerizm, Sosyalizm veya diktatörlüğe bıraktı.

3- Enternasyonalizm cihana karşı şiddetli bir mücadeleye girişen koyu milliyetçilik.

Bu sorunlar nedeniyle Milletler Cemiyeti politikalarının iflası Avrupa’da yeni politikaların tesisine sebep olmuştur. Bu politikalar silahlanma ve ittifaklar sistemidir. Aslında silahlanma ve ittifaklar sistemi I. Dünya Savaşı öncesi politikalarının devamı niteliğindedir.³⁹⁴ 1935 yılı itibarıyla bu politikaların temelinde “*toprak ve pazar*” mücadelesi olduğunu belirten Zeki Mesut Bey, “*toprak kavgasının alanını Asya ve Afrika*”, “*pazar kavgasının alanını da bütün dünya*” olarak açıklamıştır.³⁹⁵

4.1.1. İngiltere (1929-1935)

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiliz siyasi hayatını etkileyen iki olgudan bahsedilebilir: savaş ve imparatorluğun dağılması.³⁹⁶ Savaş öncesinde İngiliz siyasi ve iktisadi hayatına muhafazakâr ve liberal fırkalar hâkimdir ki doğal olarak iktisadi sahada da himaye ve serbest iktisadi prensipleri ön plandadır. Ancak savaş sonrasında işçi sınıfının kuvvetlenmesi önceki siyasi düzeni bozmakla beraber muhafazakâr ve liberal fırkaların iktisadi sistemlerle ilgili fikirlerini de esaslı bir şekilde değiştirmeye çalışmıştır.³⁹⁷

21 Şubat 1929’da Zeki Mesut Bey Liberal fırkanın programıyla ilgili olarak adalet, eşitlik, hürriyet gibi siyasi vatandaşlık hukukuna ait konuların içtimai

³⁹³ Zeki Mesut, “İktisadi Kalkınma”, **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Ağustos 1933, s. 1.

³⁹⁴ Zeki Mesut, “Siyasi Tertipler”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Temmuz 1934, s. 1.

³⁹⁵ Zeki Mesud Alsan, “Avrupa ve Asya”, **Ulus**, 3 Nisan 1935, s. 1.

³⁹⁶ Jeremy Black, **İngiltere Tarihi**, Çev.: Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, 2. Basım, Ankara 2020, s. 433.

³⁹⁷ Zeki Mesud, “İngiliz Buhranı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Ağustos 1928, s. 1. Ayrıca bkz.: Rezzan Ayhan Türkbay, “İngiliz İşçi Partisinin İdeolojik Dönüşümü”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 1, 2015, s. 137.

sınıfların iktisadi talepleri karşısında ikinci planda yer aldığını ve bu yüzden de “*Liberal fırkanın yeniden yaşamasına tasavvur edilmediğini*” belirtmiştir.³⁹⁸

30 Mayıs 1929 tarihindeki seçimlerde fırkaların program ve stratejileri hakkında Zeki Mesut Bey, özellikle dış politikada İngiltere-Fransa ve İngiltere-Amerika ilişkilerinin yer aldığını ifade etmiştir. İngiliz-Amerikan ilişkileri olumlu bir havaya mı sahip olacak yoksa iki devlet bir gün savaşa mı girecek düşünceleri İngiliz harici siyasetini etkilemiştir. “*İşçi ve Liberal fırkaları emperyalist Fransa ile fazla taahhütlere girilerek Amerika’yı kuşkulandırmanın*” başarı sağlamayacağını belirtmiş, muhafazakârlar da “*Amerika filosuna karşı yeni istinat noktaları bulmanın*” gerekli olduğunu savunmuştur.³⁹⁹

Dâhili programda ise her üç fırka da iktisadi yaşamda “*İngilizlerin alıştığı refah ve servet hayatını bozmayacak tedbirleri bulduklarını iddia ederek*” mücadeleye atıldığını belirten Zeki Mesut Bey⁴⁰⁰ bilhassa Amele fırkasının programına değinmiştir. Sınıf politikasını takip etmekle beraber Amele fırkası, İngiliz içtimai hayatını temellerinden değiştirmek amacını taşımamıştır. İşsizlik sorununa tedbir olarak Mac Donald maden kömürü sanayinin millileştirilmesini vaat etmiştir. Mecburi eğitim yaşını da 16’ya çıkartarak, işsizliği düşürmeyi hedeflemekteydi. Zeki Mesut Bey, Amele fırkasının “*burjuvazi sınıfının ideallerinin dışına çıkmayan programı, işçilerden başkalarının da tasvibine mazhar olabilecek*” bir özellik taşıdığını ifade etmiştir. Dış politikada ise silahların sınırlandırılması ve ihtilafli konuların hakem usulü ile halledilmesi benimsenmiştir. Bunun için de Amele fırkası Milletler Cemiyeti siyasetine önem vermiştir.⁴⁰¹

Seçimlerden 288 mebus ile birinci çıkmasına rağmen Amele fırkası çoğunluğa sahip olmadığı için hükümet görevini serbestçe yerine getirememiştir. Avam Kamarası’ndaki vekil sayısı; Amele Fırkası 288, Muhafazakârlar 254, Liberaller 57, Müstakiller 8 şeklindedir. Bu durum karşısında Amele fırkası diğer bir fırkanın desteğine muhtaçtır. Raymond Mac Donald Sosyalist bir program takip ederse çoğunluğu oluşturan burjuvazi sınıfı iktidarı devirebilecek kuvvettedir. Sağcı bir politika takip ederse de işçi sınıfının kendisinden yüz çevirmesi ihtimali vardır.

³⁹⁸Zeki Mesut, “İngiliz Fırka Hayatı”, **Milliyet**, 21 Şubat 1929, s. 1.

³⁹⁹Zeki Mesut, “İngiliz İntihabatı”, **Milliyet**, 28 Mart 1929, s. 1.

⁴⁰⁰Zeki Mesut, a. g. m., s. 1.

⁴⁰¹Zeki Mesut, “İngiliz Amele Fırkasının Programı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Mayıs 1929, s. 1.

Bu yüzden Zeki Mesut Bey, “*manevi bir prestijle iktidar makamına geçen*” Mac Donald’ın “*karşılaşacağı müşkülât ile kendisini ve fırkasını çabuk yıpratacağını*” belirtmiş ve ilerleyen süreçte yeniden seçimlere gidileceğini vurgulamıştır.⁴⁰²

Avrupa’nın siyasi hayatına hâkim olan Versailles politikası Avrupa’yı galip ve mağlup olarak iki gruba ayırmış ve kara Avrupa’sının iki büyük devleti Fransa ile Almanya bu antlaşma etrafında mücadele etmiştir. Fransa savaştan elde ettiği menfaatleri ve üstünlüğü korumak amacıyla Almanya’ya karşı fiziki garantiler ve ittifaklar sistemi adı altında tedbirler almıştır. Fiziki garantiler politikasına Amerika’nın karşı çıkması üzerine Fransa Versailles nizamını kendi askeri kuvveti ile müttefiklerine dayandırmıştır. Ramsay Mac Donald’ın başvekil olduktan sonra “*Alsas meselesinin mevcut olduğunu*” belirtmesi üzerine Zeki Mesut Bey bunu Versailles politikasını sarsan önemli etkenlerden biri olarak görmüş, Young Planı’nın kabul ve Ren bölgesinin boşaltılmasını da “*Avrupa siyasi muvazesine yeni bir şekil verecek istidadı haiz*” olduğunu belirtmiştir.⁴⁰³

Amerika’nın etkisi altında dünya siyaseti yeni bir seyir takip etmekteydi. Denizlerdeki hâkimiyetine rağmen Amerika ile çatışmayı göze alamayan Mac Donald İngiltere’si Amerika ile uzlaşmaya çalışmıştır.⁴⁰⁴ Çünkü olası bir mağlubiyette İngiltere’nin prestijini kaybedeceğini düşünen Mac Donald, siyasi tedbirlerle harici emniyeti sağladığı takdirde İngiliz savunma sanayi harcamalarını tasarruf etmek suretiyle işsizliği önleyeceğini planlamıştır.⁴⁰⁵ Ayrıca Amerika’nın Milletler Cemiyeti dışında yer alması, bu kurumun sorumluluğunu üstlenen İngiltere’nin bir savaşa girmesi ve Amerika’nın tarafsız kalması durumunda abluka ve denizlerin serbestliği hakkında ciddi tartışmaların doğacağını düşünmekteydi.⁴⁰⁶ İki ülke arasında kuvvetlerin eşitliği esasının kabulüyle İngiltere, Amerika ile denizler hâkimiyetini siyaseten paylaşmayı daha uygun bir yol olarak görmüştür.⁴⁰⁷

Bununla beraber Milletler Cemiyeti’nin onuncu genel toplantısında İngiliz Başvekili Mac Donald dünya sulhu için öncelikle silahların sınırlandırılması

⁴⁰²Zeki Mesut, “İşçi Fırkasının Zaferi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Haziran 1929, s. 1.

⁴⁰³Zeki Mesut, “Avrupalılık Tesanüdü”, **Hâkimiyeti Milliye**, 2 Temmuz 1929, s. 1.

⁴⁰⁴Zeki Mesut, “Yeni Bir Muvazeneye Doğru”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Temmuz 1929, s. 1.

⁴⁰⁵Zeki Mesut, “Harici Politikanın Ehemmiyeti”, **Milliyet**, 21 Teşrinievvel 1929, s. 1.

⁴⁰⁶Zeki Mesut, “Denizlerin Serbestisi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Teşrinievvel 1929, s. 1.

⁴⁰⁷Zeki Mesut, “İngiliz Siyaseti”, **Milliyet**, 26 Kânunusani 1930, s. 1.

gerektiğini savunmuş ve Almanya tarafından da desteklenmiştir. Ancak Fransa silahların sınırlandırılmasından önce sulhun tesisi için emniyetin tesis edilmesi gerektiğini, bu amaçla bir emniyet teşkilatının kurulmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Zeki Mesut Bey de “*siyasi vasıtalarla birtakım milletlere teslihatın tahdidini empoze etmek sulha hadim olmaz. Devletlerarasındaki münasebetlerde adalet ve müsavat fikirleri hâkim olmadıkça, bugün kaldırılan bir silahın yerine yarın diğer bir şekilde başka bir silahın kaim olmayacağını kimse iddia edemez.*” demektedir.⁴⁰⁸ Silahların sınırlandırılması ve barış projelerine dikkat çeken Zeki Mesut Bey, “*herkesin olduğu yerde durması ve elde mevcut şeylerden rahat rahat istifade edebilmesi*” Mac Donald’ın “*en büyük gayesi*” olarak değerlendirmiştir. Çünkü “*Hiçbir milletin kuvvetlenmesine imkân kalmadığı müddetçe en kuvvetli kalacak yine İngiltere’dir.*” ifadeleriyle Zeki Mesut Bey, bu projelerin arka planını anlatmıştır.⁴⁰⁹

Dış siyasette İşçi Fırkasının başlıca hedeflerinden olan İngiliz-Rus uzlaşması, siyasi münasebetlerin iadesi nedeniyle mümkün değildir. İngiltere bu ilişkileri yeniden kurmak için öncelikle ihtilafı konuların halledilmesiyle müzakerelere girişilmesini istemiş, Rusya ise siyasi ilişkilerin tesisiyle müzakereleri talep etmiştir. Her iki taraf da fikirlerini birbirine empoze etmek istediği için uzlaşma gerçekleşmemiştir.⁴¹⁰

Öte yandan 1929 yılında başlayan dünya ekonomik krizinden önemli ölçüde etkilenen hükümet, tasarruf önlemleri ve kesintiler konusunda ikiye ayrılmıştır.

*“Hükümetin bir kanadı, Avrupa bankalarının içinde bulunduğu bu kriz ortamında sterline olan güveni tesis etmek için bütçe dengesinin sağlanmasının zorunlu olduğunu ve bu nedenle de başta işsizlik ödeneği olmak üzere çeşitli kalemlerde kesintiye gidilmesi gerektiğine inanıyordu. Özellikle işsizlik maaşında kesintiye sıcak bakmayan diğer kanadın tepkisiyle, İşçi Partisi hükümeti 23 Ağustos 1931’de istifa etti.”*⁴¹¹

Zeki Mesut Bey, Mac Donald hükümetinin karşılaştığı problemlerin çözümü konusunda gösterdiği acizliğin temelini “*pazarlık ve mütekabil müsaadekârlık*

⁴⁰⁸Zeki Mesut, “Mac Donald’ın Nutku”, **Hâkimiyeti Milliye**, 16 Eylül 1929, s. 1.

⁴⁰⁹Zeki Mesut, “İhracat Fikirleri”, **Milliyet**, 12 Temmuz 1929, s. 1.

⁴¹⁰Zeki Mesut, “İngiltere ve Rusya”, **Hâkimiyeti Milliye**, 10 Ağustos 1929, s. 1.

⁴¹¹Jeremy Black, **a. g. e.**, s. 479.

hükümeti” olmasında görmüş ve “*zayıf bir hükümet*” olarak nitelemiştir.⁴¹² Mali ve iktisadi buhran karşısında İngiliz lirasının değer kaybını önleyebilmek amacıyla yapılan toplantı ve komisyonların bir sonuç vermemesi kabinenin istifasına neden olmuştur. “*İngiliz lirasının selameti namına milli bir hükümet teşkiline*” çalışıldığını açıklayan Zeki Mesut Bey, İngiliz lirasının önemine binaen “*Para piyasasının hâkimiyetini elden kaçırmak, İngilizler için denizler hâkimiyetini kaybetmekten daha ağır ve korkunç*” olacağını ve yerini dolara bırakabileceğini ifade etmiştir.⁴¹³

1931 yılındaki seçimler milli hükümet adı altında meydana geldiği için yeni hükümet, Mac Donald’ın başkanlığında çoğunluk muhafazakârların olması şartıyla, İşçi Partili ve liberal milletvekillerinden oluşmaktaydı. Seçimler sonucunda da parlamentodaki çoğunluğu ile İngiltere’nin geleceği muhafazakârların eline geçmiştir.⁴¹⁴ Artık sosyalizm ilkelerinin yerine milli iktisat sistemi, beynelmilelcilik yerine de koyu milliyetçilik vücut bulmaktaydı. Himaye sistemi de serbest mübadele usulünün yerini almıştır. Bundan dolayı İngiltere’de gümrük tarifelerinin yükseleceğini vurgulayan Zeki Mesut Bey, muhafazakâr zihniyetin diğer ülkelerde de özellikle Fransa’da kuvvetlenmesine neden olacağını düşünmektedir.⁴¹⁵

Milli hükümetin kurulmasıyla İngiltere, harici siyasette aktif bir rol oynamak istemiştir. İşçi fırkası döneminde Avrupa işlerinden uzaklaşarak, Amerika ile uzlaşmaya çalışan İngiltere bu politikanın zararlı olduğunu hissetmiş ve geleceğinin Avrupa’da olduğunu anlamıştır. Fransa da büyük devletler arasında yalnız kaldığından İngiltere’nin bu yeni politikası ile eski dostluğu yeniden canlandırmak için uğraşmıştır.⁴¹⁶

Zeki Mesut Bey, 1935 yılı itibarıyla uluslararası hayatta İngiltere’nin revizyonist-antirevizyonist taraftan hangisini tercih edeceğinin belli olmadığını ifade etmiştir. Bu politika hakkında Zeki Mesut Bey, İngiltere’nin “*eski tarihsel rolünü*

⁴¹²Zeki Mesut, “İngiliz Siyasi Hayatı”, **Milliyet**, 4 Temmuz 1930, s. 1.

⁴¹³Zeki Mesut, “İngiliz Lirası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 2.

⁴¹⁴Zeki Mesut, “İngiliz İntihabatının Neticeleri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 12 Teşrinisani 1931, s. 1.

⁴¹⁵Zeki Mesut, “İngiliz İntihabatının Beynelmilel Tesirleri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 13 Teşrinisani 1931, s. 1.

⁴¹⁶Zeki Mesut, “İngiltere-Fransa”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1932, s. 1.

tekrar oynamaya başlamış” olduğunu ve “Avrupa barışının anahtarlarını kendi eline aldığı” belirtmiştir.⁴¹⁷

4.1.1.1. Dominyonlar⁴¹⁸ (1926-1931)

I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasi, iktisadi ve içtimai krizler nedeniyle İngiltere, harici siyasete ait önemli konularda Avustralya, Kanada, Güney Afrika gibi dominyon başvekillerinin fikir ve düşüncelerini almak ihtiyacını hissetmiştir. Çünkü Londra kabinesi eskisi gibi hareket özgürlüğüne sahip değildir. Çeşitli ırk, din ve lisan olarak 450 milyon nüfuslu “*Common Wealth of Nations*” ifadesiyle İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda’dan meydana gelmek suretiyle Büyük Britanya İmparatorluğu’nu oluşturmaktaydı. Milletler Cemiyeti üyeliğine sahip olan İngiliz dominyonlarının⁴¹⁹ statüleri 1926 yılında dominyonlar ve Britanya Birleşik Krallığı temsilcilerinin toplantısıyla meydana gelen İmparatorluk Konferansı’nda belirlenmiştir. Buna göre dominyonlar Britanya İmparatorluğu dâhilinde bağımsız topluluklar olup, eşit hukuka sahip, haricî ve dâhili konularda hiçbir surette birbirine üstünlüğü olmayan, yalnız Britanya tacına biat etmekte birleşmiş ve birbirleriyle serbest biçimde iş birliği yapmış Britanya Müşterek Ülkesi Milletleridir.⁴²⁰

İktisadi buhran ve işsizliği önlemek amacıyla 1930 yılında ortaya atılan Britanya İmparatorluğu’nun unsurları arasında gümrük birliği fikri muhafazakâr fırka lideri Baldwin tarafından benimsendiğini belirten Zeki Mesut Bey, siyasi bağımsızlıklarını iktisadi bağımsızlıkla taçlandırmayı hedefleyen dominyonların bu “*ümidinden kolay bir şekilde vazgeçmeyeceğini*” vurgulamıştır.⁴²¹ Britanya İmparatorluğu’nun unsurları arasında gümrük birliği için 1930’da Londra’da İmparatorluk konferansı toplanmasına rağmen bir sonuç alınamadan dağılmıştır.

⁴¹⁷Zeki Mesud Alsan, “Aydın Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 5, S. 27, Ankara 1935, s. 213.

⁴¹⁸ Dominyon, Büyük Britanya İmparatorluk tacına biat eden ve bağımsız bir yapıya sahip olan ülkeleri belirten terimdir. Vakur Versan, “Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 10, S. 1-2, Yıl 1944, s. 167.

⁴¹⁹Zeki Mesut, “Yeni İngiltere”, **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Ağustos 1929, s. 1. Dominyonlar hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz.: Vakur Versan, “Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 10, S. 1-2, Yıl 1944, s. 166-172.

⁴²⁰Vakur Versan, a. g. m., s. 167.

⁴²¹Zeki Mesut, “İngiltere’de Fırka Hayatı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Mart 1930, s. 1.

“Dominyonlar artık münhasıran hâkim millete hizmet edecek müstemleke vaziyetinde bulunmadığı” için Zeki Mesut Bey de bu durum nedeniyle dominyonları “İngiltere’nin istediği sistem ile telif etmek kolay olmuyor.” açıklamasında bulunmuştur.⁴²²

Sonuç olarak 11 Aralık 1931 tarihinde Westminster Kanunu ile Britanya Parlamentosunun dominyonlar üzerindeki hâkimiyet hakkı ortadan kalkmış ve bu unsurları birleştiren yalnızca krallık kurumu varlığını sürdürmüştür. İngiltere ile dominyonlar arasındaki iş birliği, zaman zaman toplanan İmparatorluk Konferanslarıyla temin edilmek istenmişse de konferans kararlarının devletler nezdinde bağlayıcılığı olmamıştır.⁴²³

4. 1.1.2. Hindistan (1919-1935)

“İngiliz İmparatorluk Tacının incisi” olan Hindistan’da 1919 yılında 320 milyon nüfustan İngiliz olarak 60 bin asker, 25 bin memur, 50 bin de kolon yani teknisyen veya işadamı bulunmaktaydı. Hint yarımadasında din, dil ve sınıf farklılıkları özellikle de Müslüman, Hindu ayrılığı İngiliz egemenliğini kolaylaştırmaktaydı. Fakat I. Dünya Savaşı Hint milliyetçilerine yeni bir hız kazandırmış⁴²⁴ ve İngilizlere karşı uygulanacak politikada Hindularla Müslümanlar iş birliği yapmıştır. Bu bağlamda Milli Kongre Partisi’ne yön veren Mahatma Gandhi 1919’da Büyük Britanya’ya ve onun mallarına karşı genel bir pasif direniş olacağını belirtmiştir. Bunu engellemek isteyen İngilizler, bazı konularda yasama yetkisine sahip bir meclis vaadinde bulunmuş ve kurulacak olan Milletler Cemiyeti’ne Dominyonların yanında Hindistan’ın da katılmasını kabul etmiştir. Buna rağmen savaş sonrasında olağanüstü önlemlerin kaldırılmaması nedeniyle Hindistan’da halk gösteriler yapmaya başlamıştır. Ekonomik sebepler de bu gösterilerde etkili olmuştur.⁴²⁵

⁴²²Zeki Mesut, “İngiltere’de Buhran”, **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Kânunusani 1931, s. 1.

⁴²³Vakur Versan, a. g. m., s. 170.

⁴²⁴Murat Sarıca, Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Gür-Ay Matbaası, İstanbul 1982, s. 34.

⁴²⁵Murat Sarıca, **a. g. e.**, s. 35-36.

Hindistan'daki durumu araştırmak için İngiliz Hükümeti, 1927'de Simon komisyonunu oluşturmuştur. İngiliz üyelerden oluşan komisyon, Hindistan'daki çalışmalarını esnasında Kongre Partisinin tertip ettiği bir boykot ile karşılaşmıştır. 1929 yılında çalışmalarını tamamlayan komisyon, hükümete sunduğu raporda eyaletler düzeyinde temsili yönetime gečilmesini önermiştir. Ancak bu dönemde İngiltere'de İşçi partisinin iktidara gelmesiyle siyasal yapı değişmiştir. Konu hakkında bir sonuca varmak için Londra'da düzenlenecek olan konferansta Hint topluluklarını ve İngiliz siyasi parti temsilcilerini bir araya getirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²⁶

Zeki Mesut Bey de Simon raporuna göre Hindistan'da 7 din, 222 çeşit konuşulan lisan ve içtimai sınıf farklarının çok büyük olduğunu belirtmiştir. Hint kadınlarının geri kaldığını ve nüfusun 23 milyonunun okuma, yazma bildiğini aktarmıştır. Dolayısıyla ırki, dini ve içtimai olarak bir birlik olmayan Hindistan'da halkın büyük bir kısmı “*cahildir*”.⁴²⁷

Komisyonun en önemli kararı olarak Hindistan'ın idaresi olduğunu belirten Zeki Mesut Bey, idarenin İngiltere'nin gözetim ve vesayeti altında federal bir şekilde olacağını, Birmanya'nın Hindistan'dan tamamen ayrılacağını, çeşitli eyaletlere ise belirli bir muhtariyet verilerek halkın hükümet işlerine katılımının arttırılacağını ifade etmiştir. Ayrıca mahalli meclisler de nispi seçim yoluyla federal veya merkezi meclisi oluşturmaktaydı. Ancak merkezi hükümet, meclise karşı sorumlu olmayacak yalnız Büyük Britanya İmparatorluğu'nun temsilcilerinin otoritesi altında bulunacağı ifade edilmekteydi. Zeki Mesut Bey, bu kararlar ile İngiltere'nin “*Hindistan'da ırk, din ve kültür ihtilaflarını idame etmek için Hindistan'ı biraz daha parçalamak ve birbirine rakip yerli hükümetlerin adedini arttırarak onlar arasında hakem ve hâkim rolünü oynamak*” istediğini açıklamıştır.⁴²⁸

Londra'da Hindistan'ın siyasi ve idari statüsü hakkındaki konuların konuşulacağı Yuvarlak Masa Konferansı'na Kongre Partisi katılmamıştır. Hindistan'ı temsil eden delegeler, Ağa Han ve Cinnah gibi Müslüman liderlerden ve yarı özerk yapılarını muhafaza eden devlet ve devletçiklerin temsilcilerinden

⁴²⁶Mustafa Keskin, “İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 76.

⁴²⁷Zeki Mesut, “Simon Raporu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 20 Haziran 1930, s. 1.

⁴²⁸Zeki Mesut, “Simon Raporunun Tavsiyeleri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Haziran 1930, s. 1.

oluşmaktaydı. İngiliz yönetimin yakın iş birliğine girdiği bu devletler, federasyona dayalı bir dominyon statüsünü kabul etmiştir.⁴²⁹ Milliyetçilerin protestosu hakkında Zeki Mesut Bey şu açıklamayı yapmıştır: “*Milli hâkimiyet ve istiklal hususunda pazarlığa razı olmayan koyu milliyetçiler sayı itibarıyla az görünüyorsa da iman ve inzibat bakımından ve bundan ötürü halk kütlesi üzerindeki nüfuz ve tesir noktasından çok kuvvetli bir manzara ediyor.*”⁴³⁰

Nitekim 1930 sonbaharında başlayan pasif direniş hareketi kısa sürede taraftar bulmuş, daha fazla nüfuza ulaşmak için de toplumu bilinçlendirme çabasına girilmiştir. Hareketin başında İngiliz hükümeti ile temas kurmama politikası içine girilmiş, İngiliz adına çalışan Hintli yerlileri görev bırakmaya teşvik politikası yürütülmüştür. Hükümetin tekelinde bulunan tuz ve alkol gibi tekel malların alternatif yollarına gidilerek, vergiden kaçınmak için İngiltere’ye ait malların kullanılmaması gibi faaliyetlere başvurulmuştur. Kısa sürede çok sayıda taraftar bulan pasif direniş hareketi tüm Hindistan’a yayılmıştır. İngiliz hükümeti bu durumu şiddet kullanarak gidermeye çalışmış, başta Gandhi olmak üzere 70.000 insanı hapsedmiştir.⁴³¹

Hindistan’da pasif direnişin yaygınlaşması üzerine Vali Irwin, Gandhi ve diğer Kongre Üyelerini serbest bırakarak uzlaşmayı tercih etmiştir. İngilizlerin bu kararı almasında hem halk direnişini engellemek hem de savaş sonrası bozulan iktisadi sistemi düzeltme çabası etkili olmuştur. Uzlaşmak amacıyla yapılan toplantılar sonucunda federal bir yönetim sistemi kabul edilmiş ve pasifist hareketin son bulmasına karar verilmiştir. Ancak vaatlerin yerine getirilmemesi üzerine halk hareketleri tekrardan başlamıştır. Çünkü 1935 yılında yürürlüğe giren yeni anayasada bağımsızlık veya dominyon statüsünden bahsedilmemiştir. Anayasanın içerisinde özerk sisteme yer verilmiş oy kullanma hakkının din ayrımı yapılarak Hindu-Müslüman ayrımının olduğu sisteme göre kararlaştırılmıştır.⁴³²

⁴²⁹Mustafa Keskin, **a. g. t.**, s. 77.

⁴³⁰Zeki Mesut, “Hint Konferansı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Teşrinisani 1930, s. 1.

⁴³¹Özkan Dizlek, “Sömürgecilik ve 1763-1947 Dönemi Pax-Britannica: Hindistan Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 83. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, “Konferanstan Hapishaneye”, **Hâkimiyeti Milliye**, 10 İkinci Kânun 1932, s. 1.

⁴³²Özkan Dizlek, **a. g. t.**, s. 83.

Hintliler ve İngilizler açısından yeni anayasayı mukayese eden Zeki Mesut Bey, bu anayasanın Hintliler açısından yeterli olmadığını belirtmiştir. Yeni anayasa Hindistan’a federal bir sistem, genel seçim ile parlamentolar temin etmiştir. Bakanların bu kurumlar ile sorgulanacağı açıklanmış fakat dış siyasete, ülkenin korunmasına, federasyonun bütçe ve kredisine, gümrük politikasına ait işler ile İngiltere’nin ilgileneceği vurgulanmıştır. İngilizlerin işini kolaylaştıran başlıca unsurun Hintliler arasındaki anlaşmazlıklar olduğunu belirten Zeki Mesut Bey, Hint prensleri ile İngiltere arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. İngilizlerin büyük destekçileri olan Prensler, İngiltere’nin desteğiyle patriarkal düzenlerini devam ettirmekteyken İngiltere ise onlar aracılığıyla Hintlileri kontrol etmekteydi. Bundan dolayı Zeki Mesut Bey, Hint milliyetçilerinin iki çetin konu ile uğraştığını vurgulamıştır: “*Biri yabancı boyunduruğundan kurtulmak, diğeri de demokrasi sistemini kurmak.*”⁴³³

4. 1. 1. 3. Mısır (1914-1937)

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na katılması üzerine, İngiltere 1882’den beri işgal etmekte olduğu Mısır’ı hukuken koruyuculuğu altına almıştır. Bu yeni durumdan hoşnut olmayan Mısır milliyetçileri de ayaklanmıştır. Saad Zağlul gibi milliyetçi liderleri sürgün eden İngiltere, ayaklanmayı bastıramamış ve 1914 yılında ilan edilen himaye sistemini tek taraflı olarak feshetmiştir.⁴³⁴ 1922’de ise İngiltere tarafından Mısır’a bağımsızlık verilmiş olmasına rağmen bu yeni statüde de pek fazla bir değişiklik yapılmamıştır. Buna göre Mısır’ın savunması, İngiliz imparatorluk ulaşım yollarının korunması, Mısır’da oturan yabancılar ve azınlıkların korunması ve Sudan’da İngiliz yönetiminin devam etmesi öngörülmekteydi. Yine bu çerçevede İngiliz işgal kuvvetleri, danışmanlar ve diğer temsilciler Mısır’da olduğu gibi kalacaktı.⁴³⁵ Ancak başta Zağlul Paşa olmak üzere Mısır milliyetçileri buna karşı çıkmış ve mücadeleye girişmiştir. Ramsay Mac Donald’ın ilk hükümetinde

⁴³³Zeki Mesud Alsan, “Hindistan Düğümü”, **Ulus**, 22 Şubat 1935, s. 1.

⁴³⁴Turgay Murat, “Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 11, S. 1, Elazığ 2013, s. 162, 165.

⁴³⁵Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, C. 1, MKM Yayınları, 5. Baskı, Bursa 2012, s. 183. Ayrıca bkz.: Zeki Mesud, “Mısır ve Süveyş Kanalı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Mayıs 1928, s. 1.

halledilemeyen bu mesele, Baldwin döneminde kuvvetle Mısır milliyetçilerini susturmuştur. Ancak Mac Donald'ın 1929 yılında tekrardan hükümet makamına geçmesi üzerine Mısırlılar yine ayaklanmış ve bunun sonucunda İngiliz emperyalizminin temsilcilerinden olan lord Lloyd Mısır'daki görevlerinden istifa etmiştir.⁴³⁶

Mısır meselesinin bu defa bir ittifak antlaşması ile çözülmek istenmesine dikkat çeken Zeki Mesut Bey, bu projeyi ittifak adı altında “*gizlenmiş, büyüğün küçüğe karşı taahhüt ettiği bir nevi himaye*” olarak değerlendirmiştir. Sudan ile Süveyş Kanalı'na hâkim olan İngiltere, Mısır'a şunları vaat etmiştir:⁴³⁷ Yabancıların ve azınlıkların himayesi Mısır'a ait olacak. İngiltere, kapitülasyonların ilgası ve Mısır'ın Milletler Cemiyetine girebilmesi için destek olacak, Kahire'ye yüksek komiser yerine elçi gönderecek, savaş çıktığında her iki ülke karşılıklı olarak birbirine yardımda bulunacaktır. Anlaşmazlıkların çözümünde ve beynelmilel siyasette İngiltere ile Mısır daima ortak hareket edecektir. İşçi hükümetinin bu teklifine İngiliz matbuatının önemli bir kısmı ile Avustralya ve Yeni Zelanda gibi dominyonlar karşı çıkmıştır.

İngiltere'nin ittifak teklifini reddeden Mısır, İngiltere ile ilişkilerini kesmiştir. Ayrıca mecliste Süveyş ve Sudan hâkimiyeti için verilen takrir üzerine Nuhas Paşa kabinesi istifa ederek yerine İsmail Sıtkı Paşa kabinesi gelmiştir. Zeki Mesut Bey bu durumu “*Mısır'ın mutlak istiklali*” için İngiltere'ye bir gözdağı olarak yorumlamıştır.⁴³⁸

Sonuç olarak İngiltere, 1936 yılında İtalya'nın Etiyopya'daki yayılmacılığı karşısında Mısır ile Mısır'ın bağımsızlığını tanıyan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile, İngilizler Süveyş Kanalı bölgesindeki askeri varlıklarını korumaları ve bir saldırı durumunda Mısır'ı savunma haklarını onaylatmıştır. Mısır'ın yeni bağımsızlığına ek olarak Avrupa devletleri de, 1937 yılında Montrö Antlaşması'nı imzalayarak kapitülasyonları kaldırmışlardır. Ayrıca Mısır Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.⁴³⁹

⁴³⁶Zeki Mesut, “İngiltere ve Mısır”, **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Ağustos 1929, s. 1.

⁴³⁷Zeki Mesut, “Yeni Bir İttifak”, **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Ağustos 1929, s. 1.

⁴³⁸Zeki Mesut, “Mısır'da Siyasi Vaziyet”, **Hâkimiyeti Milliye**, 2 Temmuz 1930, s. 1.

⁴³⁹William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Türkçesi: Mehmet Harmanlı, Agora Kitaplığı, 1.Basım, İstanbul 2008, s. 222. Ayrıca bkz.: Tayyar Arı, **a. g. e.**, C. 1, s. 184-185.

4. 1. 2. Fransa (1918-1935)

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Fransa, Almanya'ya karşı duyduğu güvensizlik nedeniyle emniyet konusuna önem vermiştir. ABD Senatosu'nun Versailles Antlaşmasını reddetmesiyle İngiliz-Amerikan askeri güvencesine sahip olma şansını kaybeden Fransa, bunun yerini tutabilecek çeşitli yollar aramıştır. Doğu Avrupa'da bir anti-revizyonist devletler bloğunun oluşturulmasını teşvik etmiş; Belçika ile 1920, Polonya ile 1921, Çekoslovakya ile 1924, Romanya ile 1926 ve Yugoslavya ile 1927 yıllarında tek tek ittifaklar oluşturmuştur.⁴⁴⁰

Bununla beraber 1929 ekonomik buhranı ile Fransa'da hayatın gittikçe pahalılaşması ve işsizliğin artması içtimai krizlere neden olmuştur. Bunun sonucunda solcu partiler güç kazanmıştır.⁴⁴¹ Zeki Mesut Bey de “*kapitalist ve emperyalist burjuvazinin en tipik bir mümessili olan Poincare'nin*” istifasıyla “*radikal ve radikal sosyalist fırkaların hükümet yolu açılmıştır.*” ifadelerini kullanmıştır. Bu istifa ile artık Avrupa'da “*siyasi bir lirizm devresi*” açıldığını belirten Zeki Mesut Bey, “*Mac Donald cihan sulhunu, Stresemann umumi tahdidi teslihatı, Briand ve Herriot Avrupa Birliğini*” istediğini vurgulamıştır.⁴⁴²

Yeni hükümeti kurma görevi Aristide Briand'a verilmiştir. Zeki Mesut Bey, yeni hükümetin kuruluş tarzına, dayandığı ekseriyete ve mecliste okunan beyannamesine göre bu kabineyi “*Lahey kabinesi*” olarak isimlendirmiştir. Lahey Konferansı öncesi kurulan bu hükümet için Avrupa'nın geleceği son derece önemlidir. Bu yüzden kabinenin başlıca programı Lahey Konferansı'nda Fransız menfaatlerinin müdafaası olmuştur.⁴⁴³

Cenevre'deki Milletler Cemiyeti toplantısında Aristide Briand'ın nutku Mac Donald'ın sulh projesine cevap niteliğindedir. Fransa, ebedi sulh istemekle beraber bunun için emniyet meselesini öne sürmüştür. Dolayısıyla Fransa Milletler

⁴⁴⁰ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev.: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul 2001, s. 337-338.

⁴⁴¹ Cecil Jenkins, **Kısa Fransa Tarihi**, Çev.: Yavuz Alogan, Say Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2021, s. 201.

⁴⁴² Zeki Mesut, “Poincare'nin İstifası”, **Milliyet**, 3 Ağustos 1929, s. 1.

⁴⁴³ Zeki Mesut, “Lahey Kabinesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Ağustos 1929, s. 1.

Cemiyeti'nin, emniyeti sağlamak için gerekli olan hak ve görevi icra edebilecek sisteme kavuşmasını zaruri görmüştür.⁴⁴⁴

Nutkun devamında Briand Avrupa Birliği fikrini sunmuştur. Milletler Cemiyeti'nin siyasi fikirlerle meydana gelen bir kurum olduğundan müşterek menfaatlere dayanmadığını belirterek, Avrupa milletlerinin uzlaşması ve gelişmesi için Avrupa Birliği siyasi düşüncesinin “*iktisadi sulh*” ile daha sağlam temellere dayanacağını açıklamıştır. 27 Avrupa devletinin temsilcilerine ve Milletler Cemiyeti umumi heyetine bu düşüncelerini anlatan Briand, AB'yi “*bir nevi federal rabıta*” olarak ifade etmiştir. Zeki Mesut Bey de “*Avrupa'nın birçok mıntıklarında siyasi ve milli ihtilafların*” olduğunu ve öncelikle bu meselelerin halledilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yüzden Zeki Mesut Bey, “*Avrupa'da iktisadi sulhun ilk şartı siyasi sulhtur*” demiştir.⁴⁴⁵

Cenevre toplantısı sonrasında Briand kabinesi fırkalar arasındaki anlaşmazlık nedeniyle istifa etmiş⁴⁴⁶ ve yeni hükümet Andre Tardieu tarafından kurulmuştur.

Avrupa Birliği hakkında Hollanda ve İtalya farklı düşüncelere sahiptir. Anlaşmalarla Avrupa ülkelerini birbirine bağlamak ve taahhütlere sokmak Hollanda gibi serbest ticareti benimseyen bir ülkenin hoşuna gitmemiştir. Mussolini İtalya'sı için ise Avrupa'da genel bir uzlaşma ancak barış antlaşmalarının yeniden samimi bir şekilde incelemekle mümkündür. Bu da Avrupa statükosunun değişmesi anlamına geldiği için başta Fransa olmak üzere birçok ülke tarafından kabul görmemiştir.⁴⁴⁷

1932 yılında silahların sınırlandırılması konferansında Fransa tarafından yeni bir fikir ortaya atılmıştır. Orta ve Güney Avrupa'nın 5 devleti arasında bir iktisadi birlik oluşturmayı amaçlayan Fransa, arka planda Avusturya ile Macaristan'ın Almanya'yla birleşmesine engel olmayı hedeflemiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında hem Avusturya ve hem de Macaristan siyasi, iktisadi ve içtimai krizler nedeniyle zayıflamıştır. Bundan dolayı içtimai ve fikri sahalarda Anschluss düşüncesi kuvvetlendiğinden Fransa, Tuna birliği projesi ile bu düşüncüyü engellemek istemiştir.⁴⁴⁸ Zeki Mesut Bey de bu fikrin gerçekleşebilmesi için devletlerin müstakil

⁴⁴⁴Zeki Mesut, “Briand'ın Nutku”, **Milliyet**, 19 Eylül 1929, s. 1.

⁴⁴⁵Zeki Mesut, “İktisadi Sulh”, **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Eylül 1929, s. 1.

⁴⁴⁶Zeki Mesut, “Meclisler Devresi”, **Milliyet**, 5 Teşrinisani 1929, s. 1.

⁴⁴⁷Zeki Mesut, “Briand'a Verilen Cevaplar”, **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Temmuz 1930, s. 1.

⁴⁴⁸Zeki Mesut, “Tuna İttihadı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 18 Mart 1932, s. 1.

iktisadi kifayete sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Romanya, Yugoslavya ve Macaristan tarım ülkeleri olmalarına karşılık Avusturya ve Çekoslovakya sanayi ülkeleri olduğundan bu ülkeler birbiri için yeterli bir pazar alanına sahip değildir. Tuna havzasındaki tarım ülkelerinin en büyük müşterisi Almanya'dır. Bu yüzden Zeki Mesut Bey, siyasetin etkisiyle meydana gelen bir “*sunî bir teşekkülün*” “*iktisadi hayat ve devam kabiliyeti zayıftır*” ifadeleriyle “*Tuna projesi belki de projelikten çıkamayacaktır*” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁴⁹

Harici politikadaki başarısızlıklar Fransa'da bir güvensizliğe neden olmuştur. Fransa'nın büyük devletlerin hiçbirisi ile anlaşamadığı ve yalnız bir durumda kaldığı hissi içinde yankı uyandırmıştır.⁴⁵⁰ Bu duygu ve düşünceler ile 1932'deki seçimlerde Fransızların hiçbir fırkaya tek başına iktidar olma şansı tanımadığını belirten Zeki Mesut Bey, Radikal-Sosyalist fırka lideri Edouard Herriot öncülüğünde Fransız siyasetinde rol oynamış ılımlı devlet adamlarından oluşan bir kabine kurulduğunu aktarmıştır. Bu kabinenin de politika olarak bugünkü “*iktisadi ve içtimai nizama taraftar*” olduğunu “*beynelmilel sahada da nasyonalist ve emperyalist*” bir yol takip edeceğini ifade etmiştir.⁴⁵¹

Ancak dünya ekonomik krizi Fransa'da 1931'den itibaren sert bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Herriot, kamu hizmetleri ve destek fonlarıyla krizi engellemeye çalıştıysa da, radikal ve sosyalistlerin politika üzerinde anlaşamamasından dolayı başarılı olamadı, böylece halkın hoşnutsuzluğu arttırmıştır.⁴⁵² Zeki Mesut Bey de iktisadi krizin içtimai ve siyasi sahalara sirayet ettiğini, “*milletin hâkimiyeti üzerine dayanması lazım gelen devlet otoritesi Fransa'da sınıf, zümre ve menfaat mücadeleleri arasında adeta mevhum bir şekil almış*” olduğunu aktarmış, hükümetlerin de bu şekilde “*pazarlıklar*” üzerine kurulmasından dolayı “*muvakkat ve zayıf*” bir şekilde oluştuğunu belirtmiştir.⁴⁵³ Daladier kabinesinden sonra Sarraut kabinesi de düşmüştür.⁴⁵⁴ Sınıf mücadeleleri nedeniyle Paris sokakları da kan gölüne dönmüştür.⁴⁵⁵

⁴⁴⁹Zeki Mesut, “Tuna Projesinin Tahlili”, **Hâkimiyeti Milliye**, 3 Nisan 1932, s. 1.

⁴⁵⁰Zeki Mesut, “Fransız İntihabı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 21 Nisan 1932, s. 1.

⁴⁵¹Zeki Mesut, “Fransız Siyaseti”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Haziran 1932, s. 1.

⁴⁵²Cecil Jenkins, **a. g. e.**, s. 201.

⁴⁵³Zeki Mesut, “Fransa'da Buhran”, **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Şubat 1933, s. 1.

⁴⁵⁴Zeki Mesut, “Fransa'da Buhran”, **Hâkimiyeti Milliye**, 27 İkinci Teşrin 1933, s. 1.

⁴⁵⁵Zeki Mesut, “İç Harbî”, **Hâkimiyeti Milliye**, 20 Şubat 1934, s. 1.

Siyasi ve içtimai krizin önüne geçebilmek için büyük kabine olarak görülen son Fransız kabinesini, sosyalist ve komünist fırkalar dışında diğer bütün fırkalar desteklemiştir. Fırkalar arasında yapılan mütareke ile ortaya çıktığından dolayı “mütareke kabinesi” olarak anılmıştır. Bu durum hakkında Zeki Mesut Bey şu ifadeleri kullanmıştır: “*Büyük davalar etrafında fırkalar arasında bir fikir birliği hâsıl olmadıkça mütareke sulha değil, tekrar harbe dayanan kararsız bir vaziyetten başka bir şey olamaz.*”⁴⁵⁶

Dâhili karışıklığa rağmen Fransız hariciyesi, dış siyasette milli müdafaa politikasının uygulanmasına dair bir karar almıştır. Uluslararası barış için büyük bir problem teşkil eden bu politika ile silahlanma yarışı yeni bir ivme kazanmıştır.⁴⁵⁷

1934 yılında ise Stavisky skandalı nedeniyle Fransa dâhilinde şiddet olayları artmıştır. Stavisky pek çok kez dolandırıcılıktan hüküm giymesine rağmen hükümet çevreleriyle bağlantıları sayesinde on dokuz defa kefaletle serbest bırakılan bir dolandırıcıydı. En son sahtekârlığından suç ortağı olan Bayonne Belediye başkan yardımcısı tutuklanınca, Stavisky de kaçmak istemiş fakat polis tarafından ölü olarak ele geçirilmiştir. Bu durum Stavisky’nin yüksek makamlarda yer alan kişileri, bakan ve savcılar, radikal milletvekillerini ve gazetecileri korumak için susturulduğunu düşünen pek çok kişi tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Bu olayı soruşturmak amacıyla kurulan komisyonda eski başvekil Tardieu’nun diğer eski bir başvekil Şotan aleyhindeki sözleri Fransız dâhiliyesini sarsmıştır.⁴⁵⁸ Siyasi ve ekonomik krizler de fırkalar arasında mücadeleye neden olduğundan dolayı mütareke kabinesi düşmüştür.⁴⁵⁹ Hiçbir fırka çoğunluğa sahip olamadığından kuvvetli bir hükümet kurulamamıştır. Zeki Mesut Bey de bu durumla ilgili olarak Fransa’nın “*fırka ve fırkacılık politikasında esaslı ıslahata girişmesi*” gerektiğini savunmuş ve “*fırkacılık hayatını düzeltmeden ne ulusal birliği ne de devlet otoritesini kurmak çok güçtür*” demiştir.⁴⁶⁰

1935 yılı itibarıyla Fransa’da en kuvvetli parti olan radikal sosyalist partisinin lideri Bay Eryo, bu durumu bir nutkunda şöyle açıklamıştır: “... *Frangı korumak için*

⁴⁵⁶Zeki Mesut, “Mütareke Kabinesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 28 Şubat 1934, s. 1.

⁴⁵⁷Zeki Mesut, “Müdafaa Politikası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Mart 1934, s. 1.

⁴⁵⁸Cecil Jenkins, **a. g. e.**, s. 203-204. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, “Fransa’nın İç Politikası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 28 Temmuz 1934, s. 1, 3.

⁴⁵⁹Zeki Mesut, “Yarın Düşüncesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 17 İkinci Teşrin 1934, s. 1.

⁴⁶⁰Zeki Mesut, “Ayın Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 3, S. 13, Ankara 1934, s. 31.

toplanalım. Çünkü frank Fransa demektir...” Ekonomik kriz nedeniyle frangın değer kaybetmesinin önüne geçebilmek için her sınıf ve fırkaya birlik çağrısı yapılmıştır.⁴⁶¹ Ancak bu çağrıya rağmen Fransa’da sağ ve sol çatışmaları devam etmiştir.⁴⁶²

4. 1. 3. Almanya (1918-1935)

Birinci Dünya Savaşı mağlubiyetinden sonra Almanya, yeni Alman Meclisi’nin onayladığı Weimar Anayasası ile demokratik bir düzene kavuşmuş, barış görüşmelerine başlamış ve 28 Haziran 1919 tarihinde de Versailles Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla, Fransa’ya Alsace-Lorraine’i ve Saar’ı, Polonya’ya Poznan ve Batı Prusya’yı, Milletler Cemiyeti kontrolüne Memel ve Danzig’i bırakmış, Polonya ve Çekoslovakya’nın bağımsızlığını tanımış, Avusturya’yla birleşmemeyi kabul etmiş, sömürgelerinden vazgeçmiş, zorunlu askerliği kaldırmış, ordunun sayısını 100 binle sınırlandırmayı kabullenmiş, deniz altı, uçak yapmamayı ve savaş tazminatı ödemeyi taahhüt etmiştir.⁴⁶³

1929’da Zeki Mesut Bey de I. Dünya Savaşını sonlandıran antlaşmaların hazırlandığı 1919 Paris Barış Konferansı hakkında şu açıklamayı yapmıştır: *“Almanya’nın muvakkat teslimiyetinden azami istifade etmek emeli ile onun tahammül kabiliyetini ve Alman milletinin hayat kudretini nazarı itibara almamış ve bu suretle istikbali ihmal etmiştir. Siyasi hata ve ihmallerin intikamı çabuk alınır.”*⁴⁶⁴

1929 Dünya Ekonomik Krizi mağlup Almanya’yı daha da fazla etkilemiştir. Amerikan kredilerinin dondurulması, Almanya’nın savaş tazminatı borcunu ödemesini engellemekle beraber ekonomisinin de çökmesine neden olmuştur. İşsizlik önce 1.6 milyona daha sonra 6 milyona yükselmiştir. Yaşanan bu ekonomik kriz yalnızca Adolf Hitler’e yaramıştır.⁴⁶⁵

Zeki Mesut Bey’e göre 1930 seçimlerinde 107 mebus kazanan Nasyonal-Sosyalist fırkası, Versailles Antlaşması’nın neden olduğu şaşkınlık ve perişanlık,

⁴⁶¹Zeki Mesud Alsan, “Frank Fransadır”, **Ulus**, 6 Haziran 1935, s. 1.

⁴⁶²Zeki Mesud Alsan, “Fransa’nın İç Durumu”, **Ulus**, 19 Haziran 1935, s. 1.

⁴⁶³Sezen Kılıç, “Türk Basını’nda Hitler Almanyası (1933-1945)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 12.

⁴⁶⁴Zeki Mesut, “On Sene Sonra”, **Milliyet**, 8 Temmuz 1929, s. 1.

⁴⁶⁵James Haves, **Kısa Almanya Tarihi**, Çev.: Yavuz Alogan, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2021, s. 176.

harbin mesuliyeti ve tamirat borçları gibi siyasi, iktisadi ve içtimai parçalanmışlık düşüncesinden özellikle halkın intikam hissinden yararlanarak ortaya çıkmıştır. Hitler hem Nasyonal hem de Sosyalist olmak suretiyle bir taraftan Alman milliyetçilerini diğer taraftan da iktisadi sahada inkılâp yapmak isteyenleri bir arada toplamayı amaçlamıştır. Fırkanın programı şu şekildedir: ⁴⁶⁶ Bismarck İmparatorluğunun ve Alman ırkının ruhuna dayanan bir rejim, Yahudilerin devlet işlerinden uzaklaştırılması, Alman milli birliğinin sağlanması, Versailles antlaşması ve ona dayanan diğer antlaşmaların ilgası, “*Finans âlemi prensleri*” olan Yahudilerin ve 1 Ağustos 1914 tarihinden beri Almanya’da ikamet eden yabancıların servetine tazminatsız el koymak.

5 Teşrinisani (Kasım) 1930 tarihinde Zeki Mesut Bey yeni Reichstag’ın iki açıdan önem kazandığını belirtmiştir: Birincisi Almanya’da Weimar anayasası ile başlayan demokrasi rejiminin geleceği, ikincisi ise Almanya’nın harici siyasetinde değişiklik olup, olmayacağıdır. Aslında Reichstag’da Weimar anayasasının destekçileri olan fırkalar çoğunluğa sahip olmalarına rağmen anlaşmazlık içerisindedir. ⁴⁶⁷

Sosyal Demokrat fırkanın desteğiyle kurulan Brüning hükümeti, harici siyasete ağırlık vermiştir. Harici siyasetten amaç Versailles antlaşmasının dâhili ve harici zincirlerini kırmak, Alman milli birliğini tesis etmek, Alman ticaret ve zanaatına hariçte gelişme sahaları bulmaktır. Bunun için de hükümet uzlaşmayla amaca ulaşmanın daha uygun olacağını öne sürmüştür. ⁴⁶⁸

Ancak dâhilde yaşanan çatışmalar nedeniyle 1931 yılında Cumhurbaşkanı Hindenburg emniyeti sağlayabilmek için Weimar anayasasının 48. maddesine dayanarak vatandaş hürriyetlerini sınırlayan bir kararname imzalamıştır. Buna göre vatandaşların birleşme, toplanma, söz ve yazı hürriyetleriyle ikamet, haberleşme dokunulmazlığını bir dereceye kadar sınırlandırılmıştır. Zeki Mesut Bey de Almanya için önemli olan “*şahsi hürriyetler değil Alman milletinin birleşme kudretidir*” demiş ve hürriyetlerin sınırını da “*devlet ve cemiyetin umumi menfaati*” olarak ifade

⁴⁶⁶Zeki Mesut, “Nasyonal-Sosyalizm”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Teşrinisani 1930, s. 1.

⁴⁶⁷Zeki Mesut, “Alman Demokrasisinin Güçlükleri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Teşrinisani 1930, s. 1.

⁴⁶⁸Zeki Mesut, “Alman Harici Siyaseti”, **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Teşrinisani 1930, s. 1, 4.

etmiştir.⁴⁶⁹ Almanya'nın senelerden beri çektiği sıkıntıların kaynağını onu milli ideale götürecek bir şefin eksikliğinde gören Zeki Mesut Bey, zor zamanların güçlü bir lider çıkaracağını da belirtmiştir: *“Büyük dağlar, büyük denizler, nasıl kâinatın büyük sarsıntı devirlerinde vücut bulurlarsa, büyük şefler de ancak milletlerin en buhranlı, en çalkantılı zamanlarında meydana çıkarlar.”* Dolayısıyla Almanya'nın yolu, Avrupa'nın önemli şehirlerini ziyaret eden Alman devlet adamlarında değil, aksine Alman milletinin *“kalp ve dimağını ancak bir noktaya çevirebilecek büyük şefin dehasında aranmalı”*ydı.⁴⁷⁰

Alman Başvekili Brüning, Nazi fırkasının sertlik yanlısı siyasetini yok etmek amacıyla dış politikada sertleşme çabalarına girmiştir. Versailles'in revizyonunu istemiş, Avusturya'yla gümrük birliğine gitmeyi kararlaştırmış ve silahsızlanma konferansında daha sert bir tutum almaya çalışmıştır. Fakat tüm bu çabalar, Fransa ve İngiltere'nin gösterdiği tepki karşısında kısa sürede yok olmuştur.⁴⁷¹

Avrupa siyasetinin başlıca düğüm noktası Fransız-Alman ilişkileridir. Brüning hükümetinin Fransa ile uzlaşması, Fransa tarafından Versailles antlaşmasının imtiyazları mahfuz kalmak şartıyla meydana gelmiştir. Zeki Mesut Bey de Avrupa'nın sulh ve selameti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: *“Fransız milleti ile Alman milleti arasında karşılıklı bir emniyet ve samimiyet havası hâsıl olmadıkça Fransız-Alman uzlaşması daima aldatıcı bir hayal şeklinden harice çıkamayacaktır.”*⁴⁷² Nitekim Almanya iktisadi krizden kurtulabilmek için Fransa'dan borç para istemiş, Fransa ise bu isteğe karşılık teminat politikası adı altında bir proje sunmuştur. Bu proje ile Fransa, Almanya'yı iktisaden çökertmeyi planlamıştır.⁴⁷³

Fransa'nın teminat politikasına karşı Almanya da farklı bir formül sunmuştur. Buna göre Fransa-Almanya uzlaşmasına İngiltere, İtalya ve Rusya'yı da dâhil ederek uluslararası bir uzlaşma ve sulhu ön plana çıkarmıştır. Böylelikle Almanya, arka planda Versailles antlaşmasının manevi otoritesini sarsarak yavaş yavaş maddi otoritesinin de yıkılacağını düşünmüştür. Zeki Mesut Bey bu formülü *“eski muvazene*

⁴⁶⁹Zeki Mesut, “Hürriyetlerin Hududu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Nisan 1931, s. 1.

⁴⁷⁰Zeki Mesut, “Yolunu Arayan Almanya”, **Hâkimiyeti Milliye**, 13 Ağustos 1931, s. 1.

⁴⁷¹Sezen Kılıç, **a. g. t.**, s. 16. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, “Coğrafya ve Tarih Söz”, **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Nisan 1931, s. 1; Zeki Mesut, “Vazgeçtiler”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Eylül 1931, s. 1; Zeki Mesut, “Yeni Nizama Doğru”, **Hâkimiyeti Milliye**, 22 İkinci Kanun 1932, s. 1.

⁴⁷²Zeki Mesut, “Fransa-Almanya”, **Hâkimiyeti Milliye**, 17 Ağustos 1931, s. 1.

⁴⁷³Zeki Mesut, “Teminat Politikası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Ağustos 1931, s. 1.

politikasına ve Avrupa konseri sistemine” geri dönmek olarak değerlendirmiştir. Bu sistem büyük devletlerin, küçük devletler üzerinde “*diktatörlük*” kurmasına ve ihtilafli konuların genellikle küçük devletler aleyhine halledilmesi demektir. Bunu önlemek amacıyla Zeki Mesut Bey şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “*Büyük devletlerarasındaki uyuşma, hakiki bir sulhun esası olabilmek için bunu, hak ve müsavat prensipleri dâhilinde küçük milletlere de...*” yayılması gereklidir.⁴⁷⁴ Sonuç itibarıyla Almanya, dâhildeki sağ-sol mücadelelerini önlemek için Fransa ile uzlaşmaya mecbur kalmış ve teminat politikasını kabul etmiştir.⁴⁷⁵

13 Mart 1932 tarihinde meydana gelen cumhurbaşkanı seçimlerinde hiçbir aday çoğunluğu elde edemediği için seçimler ikinci tura kalmış ve bu turda Hitler ile Hindenburg yarışmıştır. İlk turda Hindenburg 18.651.497 (%49,7) oy kazanırken, Hitler 11.339.446 (%30,2) oy topladı. Komünist aday Thalman 4.983.341 (%13,3), Duesterberg ise 2.547.729 (%6,8) oy aldı.⁴⁷⁶ Zeki Mesut Bey, bu tur hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: Hitler Hindenburg’a kaybetmesine rağmen seçimlerden en güçlü fırka olarak çıkarak Almanların önemli bir kısmı tarafından yaşanan sıkıntılar karşısında sistemin değişmesini vaat eden “*meçhul bir istikbalin mümessili*” olarak görülmüştür. En çok oy alan Hindenburg ise mevcut siyasi ve içtimai düzen ile Versailles hükümlerine dayanan harici barışın korunmasını temsil etmekteydi.⁴⁷⁷ Sonuç itibarıyla 10 Nisan’da gerçekleşen seçimlerde Hindenburg 19.359.983 (%53) oy kazanırken, Hitler 13.418.547 (%36,8) oyda kaldı. Böylece Hindenburg oyların yarısından fazlasını kazanmış, 7 yıl için yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁴⁷⁸

24 Nisan’da yapılan Prusya Landtag’ı seçimlerinde başarı sağlayan Hitler Reichstag’da da prestijini arttırmıştır. Reichstag Alman milletinin isteklerini temsil etmekten uzak olduğundan Brüning kabinesinin istifasıyla Hitler’e iktidar yolu açılmıştır.⁴⁷⁹ Naziler, hücum taburlarına getirilen yasağı kaldırması, Reichstag’ı dağıtması ve yeni seçimler için çağrı yapması şartıyla Von Papen’i geçici olarak desteklemiştir. Böylece Papen’in başkanlığında yeni bir kabinenin kurulması

⁴⁷⁴Zeki Mesut, “Büyük Devletlerin Diktatörlüğü”, *Hâkimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1931, s. 1.

⁴⁷⁵Zeki Mesut, “Fransa-Almanya”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Teşrinievvel 1931, s. 1.

⁴⁷⁶Klaus P. Fischer, *Nazi Almanyası: Yeni Bir Tarih*, Çev.: Yavuz Alogan, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2020, s. 315. Ayrıca bkz.: Zeki Mesut, “Alman İntihabı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 17 Mart 1932, s. 1.

⁴⁷⁷Zeki Mesut, “Hitler Hareketinin Manası”, *Hâkimiyeti Milliye*, 30 Mart 1932, s. 1.

⁴⁷⁸Klaus, P. Fischer, *a. g. e.*, s. 316.

⁴⁷⁹Zeki Mesut, “Alman Mukavemeti”, *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Haziran 1932, s. 1.

sağlanmıştır. 31 Temmuz 1932’de yapılan seçimlerde Naziler 13,7 milyon oy ile 230 sandalye elde ederek Almanya’nın en güçlü partisi konumunda yer almıştır.⁴⁸⁰

5 Ağustos’ta yapılan Hindenburg-Hitler görüşmesinde, Hitler kurulacak hükümete kendisine tam bir denetim imkânı verilmesi halinde katılacağını belirtmiştir. Hindenburg bu öneriyi reddetmiştir. 12 Eylül 1932’de Von Papen, Hindenburg’un onayıyla meclisin dağıtılacağını ve 6 Kasım’da seçimlerin olacağını ifade etmiştir.⁴⁸¹

6 Kasım 1932’deki seçimlerde Hitler, 230 sandalyeden 195’e düşmüştür. Zeki Mesut Bey’e göre kaybedilen 35 sandalyenin sayı itibarıyla büyük bir hezimet ifade etmese bile nasyonal-sosyalizm düşüncesinin bundan sonraki seyri bakımından önemlidir. Özellikle Hitler’in önceki seçimlerde elde ettiği başarıdan yararlanamayarak “*Von Papen hükümetine karşı girdiği nazari münakaşalar ile kendisini yıprattığını*” belirten Zeki Mesut Bey, bu nutukların “*Alman gençliğini, Alman ihtilalcilerini tatmin etmekten uzak*” olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸²

Fırka mücadeleleri nedeniyle Reichstag’da uzun bir süredir hükümet kurulamamıştır. Zeki Mesut Bey de bu durumu Alman milletinin dâhili anlaşmazlıklarının yansıması olarak değerlendirmiştir. Çünkü bu reyler daha çok “*Weimar kanunu esasisine, demokrasi rejimine, Reichstag’ın prestijine düşmanlık gösteren*” Nasyonal-sosyalist ve komünist fırkalar üzerinde toplanmıştır.⁴⁸³ Nihayetinde 30 Ocak 1933’te Adolf Hitler’in, Cumhurbaşkanı Hindenburg tarafından Almanya’nın “*anayasal olarak atanmış*” şansölyesi ilan edilmiştir.⁴⁸⁴ Versailles antlaşmasının Almanya’da uyandırdığı intikam hissi ile başvekillik makamına geçen Hitler, Alman hükümetini tamamen eline alamadığından kendi fırkasına yakın olan Nasyonalist unsurlar ile uzlaşarak hükümet kuvvetini onlarla paylaşmıştır.⁴⁸⁵

5 Mart 1933’teki seçimlerde Naziler toplam 39.343.300 oyun 17.277.180’ini (43.9) aldılar ama yine de mutlak çoğunluğa sahip değillerdi. 3.138.800 oy toplayan (52 sandalye) Milliyetçilerin yardımıyla Hitler Reichstag’da bir çoğunluk

⁴⁸⁰Klaus, P. Fischer, **a. g. e.**, s. 321, 323, 327.

⁴⁸¹Klaus, P. Fischer, **a. g. e.**, s. 329.

⁴⁸²Zeki Mesut, “Hitler’in Yıldızı Sönüyor Mu?”, **Hâkimiyeti Milliye**, 10 İkinci teşrin 1932, s. 1.

⁴⁸³Zeki Mesut, “Hükümet Kuramayan Meclis”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Birinci Kânun 1932, s. 1.

⁴⁸⁴Özlemnur Tan, “Demokrasinin Soğuk Yüzü: İki Savaş Arası Dönemde Almanya’da Demokrasi Uygulamaları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 59.

⁴⁸⁵Zeki Mesut, “Başvekil”, **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Şubat 1933, s. 1.

sağlamıştır. 288 Nazi sandalyesine eklenen 52 Milliyetçi sandalye ile toplam 647 sandalyenin 340'ını elde etmiştir.⁴⁸⁶

Naziler iktidar olduktan sonra 23 Mart'ta Reichstag'da "İzin Yasası"nı meclisten geçirmiştir. Bu yasa ile Hitler, istediği yasayı meclisten geçirebilme imkânına kavuşmuştur. Aynı yıl içerisinde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi dışındaki partiler yasadışı ilan edilmiş, bazıları kendisini feshederken (Merkez Partisi gibi) diğerlerinin işlevi yasalarla sonlandırılmıştır. Böylece Hitler, halkının Führer'i ilan edilmiş ve demokrasi de 1933 yılında sonlanmıştır.⁴⁸⁷

Zeki Mesut Bey, Hitler ile birlikte Almanya'da dâhili ve harici siyasette köklü bir değişikliğe gidildiğini ifade etmiştir. Dâhili siyasette Komünizmle şiddetli bir mücadeleye girilmiş, harici siyasette de Versailles zincirlerinin kırılması için mücadele edilmiştir. Bu durum beynelmilel hayatta antlaşmaların tadili düşüncesini kuvvetlendirmiştir.⁴⁸⁸ Almanların Hitler'in faaliyetlerine "*milli inkılâp*" adını verdiğini belirten Zeki Mesut Bey, bu inkılâbın en önemli özelliğinin milliyetçilik olduğunu vurgulamıştır. Alman halkının milli duygu ve heyecanlarını arttırmak için propaganda bakanlığı kurulmuş, mağlubiyet nedeniyle milli birliği bozulan Almanlar sınıf, zümre ve fırka mücadeleleriyle beraber Katolik ve Protestan mezheplerinden kaynaklanan ayrılık düşüncelerini de "*milli inkılâp*" ile yok etmeye çalışmıştır. Alman milliyetçiliği Yahudi düşmanlığıyla vücut bulmuş, bunda milli ve iktisadi sebepler kadar parti siyaseti de etkili olmuştur.⁴⁸⁹ Almanya tekrardan sanayi ve ticaret sayesinde ırkının gelişme ihtiyacını sağlamaya çalışmış ama diğer devletlerin takip ettiği kapalı iktisat sistemi bunu engellemiştir. Alman milletin kendi kendine rahat bir şekilde yaşayabilmesi için sınırlarını genişletmeyi arzu eden Hitler'in ırk siyasetinin de temeli budur. Dâhildeki inkılâp faaliyetlerini birer araç olarak nitelendiren Zeki Mesut Bey, asıl hedefin hariçteki çemberi kırmak olduğunu açıklamıştır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶Klaus, P. Fischer, **a. g. e.**, s. 385.

⁴⁸⁷Özlemnur Tan, **a. g. t.**, s. 59-60.

⁴⁸⁸Zeki Mesut, "Hitler ve Avrupa", **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Mart 1933, s. 1. 1934 yılında *Hâkimiyeti Milliye* ve *Ülkü Halkevleri Mecmuası*'nda yazıları yayımlanan Zeki Mesut Bey, o dönemde Türkiye'de meydana gelen Trakya olayları ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.

⁴⁸⁹Zeki Mesut, "Alman İnkılâbı", **Hâkimiyeti Milliye**, 9 Mayıs 1933, s. 1.

⁴⁹⁰Zeki Mesut, "Coğrafyanın Rolü", **Hâkimiyeti Milliye**, 13 Eylül 1933, s. 1.

Ancak Alman dünyasında önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Bir taraftan Almanya'ya hâkim olan Hitler, bütün Almanları aynı fikir etrafında toplanmaya çalışırken diğer taraftan Avusturya'ya hâkim olan Dollfus da 6 milyonluk Avusturya Almanlığının siyasi ve fikri istiklalini korumaya çalışmıştır. Bu durum birleşmek (anchlus) çabalarını sekteye uğratmıştır. Irk politikasını takip eden Hitler, projesini tamamlayabilmek için Avusturya'nın da nasyonal sosyalizm ilkelerine tabi olmasını planlamıştır. Bunun için Avusturya Nazilerini kuvvetlendirerek, iktidar makamına geçirmeye çalışmıştır.⁴⁹¹ 1934 yılında Dollfus'un bir Nazi kurşunu ile öldürülmesi, Hindenburg'un da vefat etmesiyle artık bütün Alman dünyasına yalnız Hitler hâkim olmuştur.⁴⁹²

Cumhurbaşkanı Hindenburg'un vefatından sonra devlet başkanlığı ile hükümet başkanlığını birleştirmek için halkın oyuna müracaat eden Hitler hakkında Zeki Mesut Bey şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Hitler bir bakımdan milletin hâkimiyetine hürmet eden bir demokrat, diğer bakımdan da adaletin bile kendi hüküm ve takdirine bağlı olduğunu iddia eden en koyu bir diktatördür.”* Bu oylama ile Alman milleti kayıtsız ve şartsız kaderini Hitler'in eline teslim etmiştir.⁴⁹³

Harici siyasette 1934 yılında meydana gelen Alman-Leh uzlaşmasını Zeki Mesut Bey dikkatle incelemiştir. Hitler'in, Fransa ile problemleri halledebilmek için Milletler Cemiyeti'nden çıkmış, silahsızlanma konferansından çekilmiş ve faaliyetlerinde serbest kalarak hazırlıkta bulunmuştur. Almanya için sulhun *“gaye değil, bir vasıta”* olduğunu ifade eden Zeki Mesut Bey, Alman-Leh uzlaşmasını da buna örnek vermiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın en tehlikeli anlaşmazlıklarından biri olan Almanya ile Lehistan arasındaki toprak ve milliyet davası idi. Koridor meselesi adıyla anılan bu konuda Hitler Almanya'sı politik bir manevra yaparak, Lehistan ile 10 yıllık saldırmazlık antlaşması imzalamış ve doğu sınırını güvene almıştır.⁴⁹⁴

13 Ocak 1935 tarihi hem Alman birliği açısından hem de Avrupa siyaseti açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Sar toprakları 15 yıl sonra plebisit yoluyla %90 oy oranı ile tekrardan Almanya'ya katılmıştır. Zeki Mesut Bey, bu durumu

⁴⁹¹Zeki Mesut, “İki Führer”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Eylül 1933, s. 1.

⁴⁹²Zeki Mesut, “Ayn Politikasi”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 4, S. 19, Ankara 1934, s. 59-60.

⁴⁹³Zeki Mesut, “Almanya'da Devlet”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Ağustos 1934, s. 1.

⁴⁹⁴Zeki Mesut, “Alman-Leh Uzlaşması”, **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Şubat 1934, s. 1.

Hitler ve rejiminin başarısı olarak değerlendirmiştir.⁴⁹⁵ Hitler'in "*Alman ulusunun ırk ve kan bağlarını pekiştiren, Almanlık düşüncesini her şeyin üstüne çıkaran ve bu bakımdan Alman birliğini en sağlam duygular ile perçinleyen bir önder*" olduğunu belirten Zeki Mesut Bey, bu plebisitin "*Alman birliği gücü için bir deneme*" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Nitekim aynı yıl Almanya askerlik sistemini değiştirmeye karar vermiştir. Bu durum diğer Avrupa devletleri nazarında iki nedenden dolayı sakıncalıdır: Birincisi askerliğin genelleştirilmesi askeri kuvvetlerin eşitliği anlamına gelmekteydi. Diğeri de Versailles antlaşmasının yasakladığı durumları Almanların kimseye danışmadan yapmak istemeleridir.⁴⁹⁷ Ancak Almanya için bu durum onur ve barış meselesidir.⁴⁹⁸ Zeki Mesut Bey de "*Bugünkü korkunç durum*"u silahlanmanın bir sonucu olarak belirtmiş ve "*Avrupa'ya daha sağlam bir düzen vermek için yeni metotlar ve yeni düşüncelerle*" hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aksi takdirde gelecekte "*karşılaşacağımız sıkıntı ve korkular daha büyük olabilir*" demiştir.⁴⁹⁹

4. 1. 4. İtalya (1918-1934)

Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasına rağmen İtalya Paris Barış Konferansı'nda ciddi hayal kırıklıklarıyla karşılaşmış, 1915 Londra ve 1917 St. Jean De Maurienne antlaşmaları göz koyduğu Adriyatik ve Doğu Akdeniz'deki toprakları elde edememiştir. İtalyan halkı savaşta yaşadığı zorlukların ve yaptığı fedakârlıkların karşılığını alamamış, bu da kamuoyunda İtalya'nın müttefikleri tarafından oyuna getirildiği düşüncesinin yayılmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁰ Ulusun tüm kesimlerinde meydana gelen huzursuzluklar İtalya'da özel bir durum oluşturmuştur. Gelişen siyasal kışkırtma, 1922'de yeni bir rejimi, faşizmi iktidara getiren bir hükümet darbesine yol açmıştır. Faşistler ulus adına, sınıf ve birey özel çıkarlarını bastırarak devleti ulu ve saygı gösterilen bir kurum durumuna getirmeyi amaç edinmiştir.

⁴⁹⁵ Zeki Mesud Alsan, "Sar'ın Almanya'ya Dönmesi", **Ulus**, 18 Sonkânun 1935, s. 1.

⁴⁹⁶ Zeki Mesud Alsan, "Büyük Bağ", **Ulus**, 23 Sonkânun 1935, s. 1.

⁴⁹⁷ Zeki Mesud Alsan, "Korkunç Yarış", **Ulus**, 22 Mart 1935, s. 1.

⁴⁹⁸ Zeki Mesud Alsan, "Düzensiz Avrupa", **Ulus**, 27 Mart 1935, s. 1.

⁴⁹⁹ Zeki Mesud Alsan, "Korkunç Yarış", **Ulus**, 22 Mart 1935, s. 2.

⁵⁰⁰ Abdül Samet Çelikçi-Can Kakışım, "İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, 2013, s. 85-86.

Benito Mussolini'nin önderliğini yaptığı faşizm, askeri erdemleri yüceltip abartmalı deyişlere büyük bir düşkünlük göstermiştir.⁵⁰¹

1925 yılından itibaren Mussolini hem diktatörlüğünün dozunu arttırmış hem de fiilen gerçekleşen diktatörlüğünü hukuken de örgütlemeye yönelik birçok yasanın çıkarılmasını sağlamıştır. 5 Kasım 1926'da bütün muhalif gazete ve siyasal partiler kapatılmış, 9 Kasım'da ise 120 muhalif milletvekilinin seçim belgeleri geri alınmıştır. 25 Kasım'da özel bir yasayla "Devleti Savunmakla Görevli Özel Mahkemeler" kurulmuştur. Bu mahkemeler, hiçbir yasal güvenceyi geçerli saymamıştır. Totaliter devletin kurulması, 9 Aralık 1926 tarihli bir yasayla son biçimini almıştır. Bu yasayla "Faşist Büyük Konsey" rejimin bütün çalışmalarını düzenlemekle görevli en yüksek organ olmuş ve bu organ bütün hükümet sorunlarını, sadece bir uygulama organı görevi yapan bakanlar kurulundan önce ele alıp karara bağlamıştır. Kralın rolü ise sadece imza atmak olmuştur.⁵⁰²

Mussolini faşist rejimi sağlamlaştırarak, kuvvetli, otoriter bir devlet meydana getirmek suretiyle İtalyan halkını ve olası muhalefet odaklarını kontrol altına almıştır. Uyguladığı bazı devletçi ekonomi politikalarıyla da tarım ve sanayinin canlanmasını, işsizliğin azalmasını sağlamıştır. Bu ekonomik iyileşme halk kitleleri arasında faşizme sempatiyi arttırırken öte yandan da Mussolini'nin popülaritesinin artmasına neden olmuştur.⁵⁰³

24 Mart 1929'daki seçimlerden Mussolini'nin zaferle çıkması sonucu siyasal sistem olarak korporatif parlamento benimsenmiştir. Zeki Mesut Bey de Mussolini'nin, İtalyan siyasi hayatını iktisadi ilkelere dayandırarak İtalyan milletini sınıf ve prensip tartışmalarından iktisadi faaliyetlere yönelterek, sınıf mücadelesinin önüne geçeceğini düşünmüştür. İtalyan milletini temsil eden mebusların milli kuruluş ve sendikalarındaki dağılımı şu şekildedir:⁵⁰⁴ 46 Mebus ziraatı, 31 mebus sanayi, 16 mebus ticareti, 10 mebus deniz ve hava nakliyeciliğini, 12 mebus kara nakliyeciliğini, 10 mebus bankaları, 82 mebus artistler ile serbest meslek erbabını, köylüler sendikası 27, amele sendikası 26, ticaret ve kooperatif müesseseleri 10,

⁵⁰¹William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara 2002, s. 775. Ayrıca bkz.: Zeki Mesud, "Cihanın Büyük Meseleleri: Faşist İtalyan Emperyalizmi", **Hayat**, C. 1, S. 23, Ankara 1927, s. 454.

⁵⁰²Murat Sarica, **a. g. e.**, s. 240-241.

⁵⁰³Abdül Samet Çelikçi-Can Kakışım, a. g. m., s. 90.

⁵⁰⁴Zeki Mesut, "Korporatif Parlamento", **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Mart 1929, s. 1.

deniz ve hava işçileri 11, kara nakliyatı ve dahili deniz yolları hizmetlileri 9, üniversiteler 15, güzel sanatlar akademisiyle vs. eğitim ve ilim müesseseleri 8, bankalar hizmetlilerini 6, eski muharıpler 40, harp malûlleri 44 mebus ile temsil edilmiştir.

Gençliğin faşizm ilkelerine göre yetiştirilmesi Mussolini'nin önem verdiği konulardan biridir. Vatandaşın terbiyesi yalnızca devlete ait olduğundan papalık ile yapılan antlaşmalar⁵⁰⁵ bu konuyu hiçbir surette etkilememiştir. Avrupa nizamından memnun olmayan Mussolini askeri eğitimin de gerekli olduğunu düşünerek, milli varlığı korumak ve geliştirmek ihtiyacını hissettiği için gençliği savaştan zaferle çıkacak şekilde hazırlamıştır.⁵⁰⁶ Örneğin İtalyan gençliğini disipline tabi tutan Balila ve Piştarlar teşkilatı milliyet duygularını ve eski Roma ananelerini yazmak için kurulmuştur.⁵⁰⁷

26 Eylül 1929'da ise Mussolini devlet hakkındaki düşüncelerini şu şekilde özetlemiştir: *“Hiçbir şey devlet haricinde kalmaz, hiçbir şey devlet aleyhinde olamaz, her şey devlet içindir.”* Bu yüzden otorite, nizam ve adalet ilkeleri benimsenmiştir. Zeki Mesut Bey'e göre bu düşüncenin iki sonucu vardır. Birincisi *“Muayyen bir mefkûre serisi üzerine istinat ederek teşekkül etmiş bulunan devlet, her şeyden evvel bir mefkûre birliğinin memleket dâhilinde hâkim olmasına çalışmakla mükelleftir. Şu halde memlekette yalnız bir fırka mevcut olabilir.”* İkincisi de *“devlete maddi ve manevi şahsiyetini vermiş olan fırkanın nihayet onunla bir vücut teşkil etmesidir.”* Birinci sonucu iktidarı ilk elde ettiğinde icra eden faşizm, ikinci sonucu da icra etmeye çalışmış ve yeni bir devlet sistemi kurmuştur. Mussolini, fırkasını siyasi bir korporasyon sayarak devlet teşkilatı içerisine aldığından fırka merkezde hükümetin, taşrada da onun temsilcileri olan valilerin nezaret ve otoritesine tabi olmuştur. Böylece devlet fırkaya hâkim olmuştur.⁵⁰⁸ Bu sistemin devamı için Mussolini faşist

⁵⁰⁵ İtalya ve Papalık arasındaki sorunlar Şubat 1929'da Lateran Antlaşmaları ile çözülmüştür. Bu antlaşma ile Papa'nın başkanlığında yeni ve küçük bir devlet doğmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Jeremy Black, **Kısa İtalya Tarihi**, Çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020, s. 199-200.

⁵⁰⁶ Zeki Mesut, “Asker Terbiyesi”, **Milliyet**, 19 Haziran 1929, s. 1.

⁵⁰⁷ Zeki Mesut, “Realist İtalya”, **Milliyet**, 24 Eylül 1929, s. 1.

⁵⁰⁸ Zeki Mesut, “Devlet ve Fırka”, **Milliyet**, 26 Eylül 1929, s. 1. Faşist devlet anlayışı ile ilgili bilgi edinmek için bkz.: Zeki Mesud, “Faşizmin Devlet Telakkisi”, **Hayat**, C. 2, S. 39, Ankara 1927, s. 246-248.

fırka içerisinde “*Rotation des valeurs-kıymetlerin devri*” adıyla devlet adamı yetiştiren bir sistem kurmuştur.⁵⁰⁹

Dış politikada mevcut Avrupa nizamından memnun olmayan İtalya, rakibi olan Fransa’ya karşı Küçük itilafın muhalifi olan Avusturya ve Macaristan’ı desteklemiştir. Bu durum 1930 yılında Avusturya Başvekilinin Roma ziyareti ve sonrasında İtalya ile Avusturya arasında bir dostluk ve uzlaşma antlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır.⁵¹⁰

Faşist rejim Roma İmparatorluğu’nun ve Latin medeniyetinin gerçek varisi olduğunu iddia ederek Akdeniz ve Afrika’da bu anlayışa göre rol oynamak istemiş, hatta Mussolini Akdeniz’e “*bizim deniz*” (mare nostrum) demiştir.⁵¹¹ Zeki Mesut Bey ise İtalya’nın 1930 yılındaki Londra konferansında deniz kuvvetlerinde Fransa ile aynı seviyede olmak istemesini müstemleke siyasetinin bir ürünü olarak değerlendirmiştir.⁵¹² Nitekim İtalya Akdeniz’e indirilmek üzere savaş gemilerinin yapımına hız vermiş ve bunu tarihin ve adaletin gereği olarak görmüştür.⁵¹³

1931 yılında Alman nazırlarının Roma’yı ziyaretleri esnasında Mussolini, “*hak ve adalet üzerine kurulmuş hakiki bir sulh*”tan ve bunun oluşması için gerekli şartlardan bahsetmiştir. Zeki Mesut Bey de her devletin sulh istediğini ama hak ve adalet kavramını kendilerine göre yorumladıklarından bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Mussolini’ye göre “*hak ve adalet sulhunun teminatı karşılıklı itimat zihniyetidir*” ki beynelmilel hayatta böyle bir güvenin meydana gelmesi birçok meseleyi halledeceğinden önemlidir. Ancak Fransa, Almanya’ya itimat etmediği için bu iş birliği mümkün değildir.⁵¹⁴

İtalya’nın Asya üzerindeki hedeflerine değinmek gerekirse 1934’te Roma’da toplanan Asyalı talebe kongresinde Roma’nın birleştirici rolünden, faşizmin inkılâpçı kudretinden bahsedilmiştir. Kapitalist ve emperyalist bir özellik alan Avrupa, Asya’yı sadece istismar alanı gördüğünden Avrupa ile Asya’nın arası açılmış ve bunu önlemek amacıyla Faşist İtalya arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Bu role dikkat çeken Zeki Mesut Bey ise “*İtalya için şimdilik Asya’nın geniş pazarlarında iş ve*

⁵⁰⁹Zeki Mesut, “Kıymetlerin Devri”, **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Eylül 1929, s. 1.

⁵¹⁰Zeki Mesut, “İtalya-Avusturya Dostluğu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 14 Şubat 1930, s. 1.

⁵¹¹Paul Kennedy, **a. g. e.**, s. 354-355.

⁵¹²Zeki Mesut, “Latin Hemşirelerin Rekabeti”, **Milliyet**, 13 Nisan 1930, s. 1.

⁵¹³Zeki Mesut, “Akdeniz Hâkimiyeti İçin”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Mayıs 1930, s. 1.

⁵¹⁴Zeki Mesut, “Hak ve Adalet Sulhu”, **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Ağustos 1931, s. 1.

*zengin mahreçler tedarik etmek kâfi ve oldukça kârlı bir iş” olduğunu ifade etmiş ve bunu kapitalizmin bir belirtisi olarak yorumlamıştır.*⁵¹⁵

1934 yılında İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında siyasi ve iktisadi bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayla İtalya hem Almanların Adriyatik denizine doğru inmelerini, hem de Slav unsurunun İtalya’nın karşı kıyısında kuvvetlenmesini engellemeye çalışmıştır.⁵¹⁶ Ancak Almanya’nın para verip desteklediği Avusturyalı Naziler Viyana’da bir darbe tertip ederek, Avusturya Şansölyesi Engelbert Dollfuss’u katletmiş ve İtalya’nın planlarını boşa çıkarmıştır. Bu durum İtalya ve Almanya ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.⁵¹⁷

4. 1. 5. Amerika (1919-1932)

Versailles Antlaşması ile Milletler Cemiyeti Pakti’nin 1919 yılında Amerikan senatosu tarafından kabul edilmemesi üzerine Amerika kendi kabuğuna çekilerek Avrupa işlerine kayıtsız kalmıştır. Muhalefetteki Cumhuriyetçilerin hem Versailles Antlaşması ve hem de Milletler Cemiyeti aleyhinde rol oynaması bunda etkili olmuştur.⁵¹⁸

Ancak hem dünya savaşı ve hem de ekonomik buhranlar dünya siyasetinin merkezini Amerika’ya kaydırmıştır. ABD’nin Briand-Kellogg Pakti’na öncülük etmesi ve Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı’na katılması bu gerçeğin göstergeleridir. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da ortaya çıkan güç boşluğu, ABD yalnızlığının gerçek anlamda sürdürülmesini imkânsız kılmıştır.⁵¹⁹

Amerikan servet ve refahını muhafaza etmek amacıyla 1928’de Herbert Hoover cumhurbaşkanı seçilmiştir. Zeki Mesut Bey de dünyanın iktisadi hegemonyasını amaçlayan Amerika için Hoover’ı “*biçilmiş bir kaftan*” olarak değerlendirmiştir.⁵²⁰ Diğer ülkeler iktisadi buhranlar yaşarken Amerika

⁵¹⁵Zeki Mesut, “İtalya ve Asya”, **Hâkimiyeti Milliye**, 13 İkinci Kânun 1934, s. 1.

⁵¹⁶Zeki Mesut, “Siyasi Bloklar”, **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Mart 1934, s. 1.

⁵¹⁷Klaus P. Fischer, **a. g. e.**, s. 558.

⁵¹⁸René Rémond, **ABD Tarihi**, Türkçesi: Işık Ergüden, Dost Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 107-109.

⁵¹⁹Gültekin Sümer, “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. 5, S. 19, 2008, s. 127.

⁵²⁰Zeki Mesut, “Amerikan İntihabının Manası”, **Milliyet**, 19 Teşrinisani 1928, s. 1.

zenginleşmiştir. Dünya nüfusunun % 6'sını oluşturan Amerika dünyadaki bütün bankalar sermayesinin üçte ikisine sahiptir. Dünya'da mevcut otomobillerin %80'i, telefon ve telgraf hatlarının %60'ı, demiryollarının %33'ü yine bu ülkededir.⁵²¹ 1914'te dışarıya 2 milyar dolar borçlu olan Amerika, 1925'te 18 milyar dolar alacaktır. Altın stokunun değeri 1914'te 1.8 milyar dolar iken, 1925'te 4.5 milyar dolara çıkmıştır.⁵²² Bu servet ve refahı koruyabilmek için de Amerika 1929 yılında gümrük tarifelerini artırarak himaye sistemine yönelmiştir.⁵²³

İngiltere, Amerika'nın siyasi ve iktisadi hegemonyasından endişe ettiği için 1929'da Amerika ile uzlaşma siyasetine yönelmiştir. İki ülke deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına dair müzakereler de eşit kuvvete sahip olma konusunda anlaşmıştır.⁵²⁴ Cumhurbaşkanı Hoover gıda maddesi taşıyan gemilerin savaş döneminde abluka dışında tutulmasına dair bir teklifte bulunarak toplanılacak olan deniz konferansına da önem vermiştir. Zeki Mesut Bey'e göre bu teklif "*Cemiyeti Akvam haricinde kalan ve Avrupa'nın mütemadi kavga ve gürültülerine karışmayan Amerika'nın kendi ticaretinin ileride çıkabilecek herhangi bir harpten müteessir olmamasını düşünmesi tabiidir.*"⁵²⁵

1929 Ekonomik krizi nedeniyle Amerikan dış ticareti azalmış, ithalat ve ihracat rakamlarında önemli bir inme görülmüş ve birçok banka kapanmıştır. Amerikan servet ve refahının korunması için seçilen Hoover bunda başarısız olmuş ve 1930'da Temsilciler Meclisinde Demokratlar çoğunluğu elde etmiştir.⁵²⁶

Uluslararası hayatı da etkileyen iktisadi krizler karşısında Amerika, uluslararası borçların ertelenmesi hakkında bir teklif ileri sürmüş ve bu tedbiri daha güvenli bir hale getirebilmek için de "*Avrupa'nın bankeri sıfatıyla*" Fransa ile görüşüp, ortak çareler aramıştır.⁵²⁷ 1931 yılında Fransa Başvekili Laval ile Amerikan cumhurbaşkanı Hoover'un Washington'daki görüşmeleri sonucunda yayımlanan beyannameye dikkat çeken Zeki Mesut Bey, bunu ortak çareden ziyade siyasi ve iktisadi menfaatler üzerinden karşılıklı bir uzlaşma olarak değerlendirmiştir:

⁵²¹Zeki Mesut, "Avrupa ve Amerika", **Milliyet**, 14 Nisan 1929, s. 1.

⁵²²Murat Sarıca, **a. g. e.**, s. 113.

⁵²³Zeki Mesut, "Menfaat Siyaseti", **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Haziran 1929, s. 1.

⁵²⁴Zeki Mesut, "Denizlerin Taksimi", **Milliyet**, 28 Ağustos 1929, s. 1.

⁵²⁵Zeki Mesut, "Hoover'in Bir Teklifi", **Milliyet**, 4 Kânunuevvel 1929, s. 1.

⁵²⁶Zeki Mesut, "Amerika'da Buhran", **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Kânunuevvel 1930, s. 1. Amerika'daki ekonomik kriz hakkında detaylı bilgi için bkz.: René Rémond, **a. g. e.**, s. 115-117.

⁵²⁷Zeki Mesut, "Amerika-Fransa", **Hâkimiyeti Milliye**, 12 Teşrinievvel 1931, s. 1.

*“Amerika dolarını kurtarmak istiyor. Fransız buna yardım edecektir. ... Amerika’da revizyonistleri sözü ve tavrı ile teşvik etmekten çekinecek. Fransa’yı serbest bırakacak.”*⁵²⁸ Yani Amerika iktisadi alanda Fransa’nın desteğini alarak kendi ekonomisini düzeltmeyi planlamış ve bunun karşılığında da Fransa’ya siyasi alanda Versailles düzeninin devamı için söz vermiştir.

Hoover moratoryumu⁵²⁹ Amerikan kongresinde görüşülürken cumhurbaşkanı siyaseti ile kongre siyaseti çatışma halindedir. Temsilciler, Amerikan ekonomisinin buhran içerisinde olmasından kaynaklı işsizlik oranının artması ve doların değer kaybetmesinin nedenlerini Avrupa devletlerinin kendi arasındaki anlaşmazlıkların sonucu olarak belirtmiştir.⁵³⁰

Amerika’nın içinde bulunduğu maddi ve manevi buhranın etkisiyle 1932’deki seçimlerde Demokrat Fırka büyük bir zafer elde etmiş, Roosevelt galip çıkmıştır.⁵³¹ Yedi milyon halkoyu çoğunluğuyla cumhurbaşkanı seçilen Roosevelt, Amerikan milletine Yeni Bir Düzen (New Deal) vaat etmiştir.⁵³²

Amerika yeni cumhurbaşkanının ilk görevi doları normal bir seviyeye indirmek suretiyle diğer devletlerin savaş ve ticaret borçlarını ödemelerini sağlayacak bir politika takip etmiştir.⁵³³ Böylelikle Amerikan ekonomisinin canlanması amaçlanmıştır. İktisadi liberalizm ilkelerinin dışında yeni bir iktisat siyaseti ile para işlerine, iş saatlerine, işçi ücretlerine düzen vermiştir.⁵³⁴ Devlet bütçesinden maaş alanların maaşlarında yüzde on indirimine gidilmesine dair kanun kabul edilmesine rağmen kongre üyeleri, bu kanunun kaldırılmasını içeren başka bir kanun teklifini kabul etmiştir. Bunda seçim düşüncesi etkili olmuştur. Zeki Mesut Bey bu durumun temelini *“Milletvekillerinin, milletin hakiki ve umumi menfaatlerinden ziyade onların arasında çıkan ihtilafların mümessilleri”* olmalarında görmüş ve bunu demokrasinin önünde bir engel olarak değerlendirmiştir. *“Devlet*

⁵²⁸Zeki Mesut, “Hoover-Laval Anlaşması”, **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Teşrinisani 1931, s. 1.

⁵²⁹ Moratoryum: Savaş, kıtlık vb. nedenlerle iktisadi olarak çöküntüye uğramış ülke veya bölgelerde borçların bir süre ertelenmesi veya ödeme sürelerinin uzatılması anlamında kullanılan terimdir.

⁵³⁰Zeki Mesut, “Amerika ve Avrupa”, **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Birinci Kânun 1931, s. 1.

⁵³¹Zeki Mesut, “Mr. Roosevelt”, **Hâkimiyeti Milliye**, 13 İkinci Teşrin 1932, s. 1.

⁵³²Allan Nevins-Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, Çev.: Halil İnalcık, Doğu Batı Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2014, s. 483.

⁵³³Zeki Mesut, “Düşen Paralar”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Mayıs 1933, s. 1.

⁵³⁴Zeki Mesut, “Amerikan Tecrübesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Ağustos 1933, s. 1.

*hayatında hep beraber yürümek ve onun yüksek ülküleri için hep beraber çalışmak demokrasinin zaruri gördüğü terbiye esasıdır.”*⁵³⁵

Amerika’da yeni bir düzen için yapılan dâhili reformlar harici siyasetin önem kazanması nedeniyle yarım kalmıştır. Kollektif güvenlik sisteminin dağılması, Milletler Cemiyeti’nin Amerikan desteğinden yoksun olması ve Amerika’nın Uzakdoğu işlerinden çekilme politikası, Japonların Uzakdoğu’da saldırgan bir politika izlemesine yol açmıştır.⁵³⁶

4. 1. 6. Japonya ve Mançurya (1931-1935)

1929 Ekonomik krizi nedeniyle Japonya artan nüfusunu beslemekte zorlandığı için yeni topraklara ihtiyaç duymuştur. Zeki Mesut Bey’e göre hem “*fazla nüfusu için serbest toprak*” ve hem de “*sanayi mamulâtı için serbest mahreç*” ihtiyacı duyan Japonya, Hintçini’ni Fransızlar, Filipin adalarını Amerika, Avustralya’yı da İngiltere işgal ettiğinden dolayı Çin’e saldırıyı planlamıştır.⁵³⁷ Bu plana göre öncelikle ele geçirilmesi gereken yerler Mançurya ve Mogolistan bölgeleridir.⁵³⁸

18 Eylül 1931 tarihinde Mukden’in istasyonlarından birisinde patlayan bir bomba ile Japonya bakanlar kurulu Mançurya’nın işgalini onaylamış ve Japonlar 1932 yılı Mart ayına kadar bütün Mançurya’yı işgal etmiştir.⁵³⁹

Japonya’nın işgali karşısında Çin, Milletler Cemiyeti’ne başvurmuştur. Milletler Cemiyeti konseyi 10 Aralık 1931’de Uzak Doğu’da yaşanan bu meselenin çözümü için bir inceleme komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Çatışmaların yaşandığı esnada Milletler Cemiyeti toplantılarını Zeki Mesut Bey 29 Teşrinisani (Kasım) 1931’de şu şekilde eleştirmiştir: “*Vakit geçirmek ve aczini bir müddet daha gizleyebilmek için güzel bir çare! ... Cemiyeti Akvam müsterihtir. Çünkü Çin ile Japonya arasında henüz kendisine bütün merasimi ile haber verilmiş bir harp*

⁵³⁵Zeki Mesut, “Devlet Otoritesi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Nisan 1934, s. 1.

⁵³⁶Allan Nevins-Henry Steele Commager, *a. g. e.*, s. 492.

⁵³⁷Zeki Mesut, “Mançuri İhtilafının İçyüzü”, *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Birinci Kânun 1931, s. 1.

⁵³⁸Yonca Anzerlioğlu, “Tokyo Türk Maslahatgüzarının Değerlendirmeleriyle Mançukuo Devleti (1931-1933)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, Mayıs 2008, s. 5-6. Ayrıca bkz.: James L. Huffman, *Japonya Tarihi*, Çev.: Cengiz Yücel, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2020, s. 104.

⁵³⁹James L. Huffman, *a. g. e.*, s. 116. Ayrıca bkz.: Yonca Anzerlioğlu, *a. g. m.*, s. 7.

yoktur.”⁵⁴⁰ Ayrıca Mançurya’daki Japon işgali üzerine ABD Dışışleri Bakanı Stimson, İngiltere, Fransa ve İtalya büyükelçileri ile görüşerek 7 Ocak 1932’de Stimson Doktrini adıyla 1928 Paris Paktı’na aykırı davrandığını ve de facto ortaya çıkacak hiçbir oluşumun kabullenilmeyeceğini açıklamasını yapmıştır. Diğer taraftan Japonya ise Mançurya’dan ve Çin’den toprak talebinin olmadığını, buna karşılık Çin’in, Japonya’nın haklarını çiğnediğine ve bu bağlamda yaptıklarının sadece antlaşmalardan doğan, kazanılmış haklarını korumak olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁵⁴¹ Zeki Mesut Bey de açık kapı siyasetini “*taviz siyasetinin başlangıcı*” olarak yorumlamış ve Çin “*Mançuri meselesini halledemezse, Japonya elde ettiği imtiyaz kendi kesesinden başkalarına da temin etmek zaruretinde kalacaktır*” açıklamasını yapmıştır.⁵⁴² Yani tepkileri azaltmak amacıyla Japonya, Mançurya’da diğer devletlere imtiyaz vermeyi planlamıştır.

Uzakdoğu’daki meselenin çözümü için oluşturulan komisyonun hazırladığı rapora dayanarak Cemiyet, Japonya’nın 1922’de imzalanan dokuz devlet anlaşması ve yine Cemiyet Misakının 10. maddesini ve Kellog Paktı’nı ihlal ettiğini açıklamıştır. Cemiyet, Japonya’yı haksız bulmuş ve Stimson Doktrini’ni benimsediğini açıklamıştır.⁵⁴³

Sonuç itibarıyla 1 Mart 1932 tarihinde bütün Mançurya’yı ele geçiren Japonya, Mançukuo devletini kurmuştur. Bu devletin başına da Çin’in son imparatoru PuYi’yi getirmiştir. Zeki Mesut Bey’e göre Mançukuo devleti Japon askeri kuvvetlerine dayandığından dolayı bağımsız bir devlet değildir.⁵⁴⁴ Bununla beraber Mançukuo devletinin Japonya’da hemen tanınmaması ülke içindeki siyasilerle askeri kesim arasında ciddi bir gerilim yaratmış ve 15 Mayıs 1932 tarihinde Başbakan İnukai, bir grup subay tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra ise hükümet düşmüş ve yerine yayılmacı siyaset yanlısı sivil ve askerlerden oluşan yeni bir hükümet kurulmuştur. 3 Haziran 1932 tarihinde de Mançukuo Devleti Japonya tarafından resmen tanınmıştır.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰Zeki Mesut, “İsimsiz Harp”, **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Teşrinisani 1931, s. 1.

⁵⁴¹Yonca Anzerlioğlu, a. g. m., s. 7.

⁵⁴²Zeki Mesut, “Açık Kapı Siyaseti”, **Hâkimiyeti Milliye**, 19 İkinci Kânun 1932, s. 1.

⁵⁴³Yonca Anzerlioğlu, a. g. m., s. 7.

⁵⁴⁴Zeki Mesut, “Yeni Bir Devlet”, **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Mart 1932, s. 1.

⁵⁴⁵Yonca Anzerlioğlu, a. g. m., s. 8.

Japon başvekilinin bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine Zeki Mesut Bey, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi krize dikkat çekmiştir. Özellikle iktisadi krizin “*evvela Japon iktisadi hayatının, sonra da içtimai hayatının muvazenelerini bozarak fikir sistemlerine ve hayat konsepsiyonlarına kadar dayandığı*”nı aktarmıştır.⁵⁴⁶ İşsizlik ve memnuniyetsizlik nedeniyle münevverler arasında komünizm, faşizm ve Hitlerizm gibi fikirler yayılmıştır.⁵⁴⁷

Japon Nasyonal-sosyalizminin amacı şunlardır:⁵⁴⁸

- 1- Japonya’nın yönetiminde yeni bir Asya medeniyeti kurmak,
- 2-) Bunun için öncelikle Japon kapitalizmini yok etmek, sonra da Asya’daki Anglo-Sakson kapitalizminin üstünlüğüne son vermek,
- 3-) Japonya ile Mançurya arasında kapitalizm değil, sosyalizm esaslarına dayanan iktisadi bir birlik teşkil etmek.
- 4-) Önce Uzak Şark ve sonra da bütün Asya milletleri arasında bir ittifak vücuda getirmek.

Japonya’nın yayılmacı politikaları karşısında Milletler Cemiyeti’nin durumu hakkında Zeki Mesut Bey, şu açıklamayı yapmıştır: “*Cemiyeti Akvamın ne kuvveti hak önünde durduracak, ne de hakkı realite sahasına çıkaracak kudreti yoktur. Onun bünyesine has olan bu zaafı şimdi bütün milletlerin gözü önünde tecelli etmiş bulunmaktadır. Bu acze mukabil asıl hakikat, Uzak Şark’ta yürüyüp meydan almaktadır.*”⁵⁴⁹

Şubat 1933’te Milletler Cemiyeti’nden çekilme kararı alan Japonya, 4 Mart 1933 tarihinde Çin’in Jehol eyaletini işgal etmiştir. Milletler Cemiyeti’nin işgaller karşısında pasif bir tutum sergilemesi Japonya’nın daha saldırgan bir siyaset izlemesine neden olmuştur.⁵⁵⁰ Zeki Mesut Bey de Japonya’nın askeri ve iktisadi büyük bir taarruza geçmiş olduğunu belirtmiştir. Avrupa devletleri ve Amerika sarı ırk tehlikesine karşı Japon mallarının ithalatını sınırlandırarak, Japonya’nın alacağı ürün nispetinde ülkelere Japon malı sokmayı tedbir olarak görmüştür.⁵⁵¹

⁵⁴⁶Zeki Mesut, “Japonya’da Neler Oluyor?”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Haziran 1932, s. 1.

⁵⁴⁷Zeki Mesut, “Japonya Münevverlerinin Memnuniyetsizliği”, **Hâkimiyeti Milliye**, 8 Haziran 1932, s. 1.

⁵⁴⁸Zeki Mesut, “Japonya Nasyonal-Sosyalizmi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 10 Haziran 1932, s. 1.

⁵⁴⁹Zeki Mesut, “Hak ve Kuvvet”, **Hâkimiyeti Milliye**, 31 Birinci Kânun 1932, s. 1.

⁵⁵⁰James L. Huffman, **a. g. e.**, s. 119. Ayrıca bkz.: Yonca Anzerlioğlu, **a. g. m.**, s. 15-16.

⁵⁵¹Zeki Mesut, “Japon Rekabeti”, **Hâkimiyeti Milliye**, 28 İkinci Kânun 1934, s. 1.

Zeki Mesut Bey, Japon emperyalizminin bütün Japonları kendi politikası etrafında toplamak için onların hassas duygularına hitap ettiğini aktarmıştır: *“kuvvetinizi icabında harp meydanlarında ispat edemeyecek olursanız, şu veya bu devlet değil, beyaz ırk, size hayat hakkı tanımayacaktır.”*⁵⁵² Bu yüzden Japonya artık deniz kuvvetlerinde 1922 Washington ve 1930 Londra konferanslarındaki 5 ve 3 oranını kabul etmek niyetinde değildir, o Amerika ve İngiltere ile denizlerde eşit haklara sahip olmayı arzulamıştır. ⁵⁵³ Ancak bu istek 1935 Londra Deniz Konferansı’nda Amerika ve İngiltere tarafından reddedilmiş, Japonya da 1922 Washington antlaşmasını feshetmiştir. Bunun üzerine Zeki Mesut Bey de şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *“Toprak darlığından sıkılan Almanya’nın istekleri 1914’ten sonra yeni bir acun doğurdu. Buna benzer bir sıkıntı içinde bulunan Japonya’nın istekleri nasıl ve ne vakit bir acun doğuracaktır?”*⁵⁵⁴

⁵⁵²Zeki Mesut, “Beyaz, Sarı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 4 Şubat 1934, s. 1.

⁵⁵³Zeki Mesut, “Aydın Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 3, S. 18, Ankara 1934, s. 447.

⁵⁵⁴Zeki Mesud Alsan, “Uzak Doğu Düğümü”, **Ulus**, 4 Son Kânun 1935, s. 1.

SONUÇ

Zeki Mesut Alsan, Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve Cumhuriyet sonrası döneme tanıklık eden ve üstlendiği görevlerde sahip olduğu fikirleri dönemin şartlarını ve siyasi ortamını dikkate alarak açıklayan bir Türk aydınıdır. Zeki Mesut 1889'da Avrupa'daki fikir, ideoloji ve siyasi gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde etkisini hissettirdiği, kozmopolit bölgelerden biri olan Aydın'da yetişmiştir. Eğitim hayatı boyunca gerek Rum ve Ermeni sınıf arkadaşları gerekse de imparatorluğun farklı milletleriyle yoğun etkileşimi sonraki yıllarda milli fikir ve faaliyetlerini etkilemiştir. Zeki Mesut, Aydın ve İzmir'de ilk ve orta eğitimdeki başarıları sayesinde Mektebi Mülkiye'yi kazanabilmiş ve daha sonra da Fransa'ya talebe olarak gitmiştir. Hem Mülkiye'deki ve hem de Paris'teki eğitimi esnasında Osmanlı padişahı ve monarşisi aleyhine söylemler geliştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup kişilerle aynı ortamda bulunmuştur. Doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibatı olduğuna dair ipucu bulunmasa dahi bu cemiyetin inkılâp ve faaliyetlerine muhalif olmayacaktır. Üstelik Paris'teki eğitimi sırasında Avrupa devletlerindeki siyasi ideoloji ve düşüncelerle tanışmıştır. Bu yüzden öğrencilik yıllarında ve üstlendiği görevlerde devletler arası siyaset ve gelişmeleri yakından takip etmesi, mevcut eserleri ve yazılarının ekseriyetini bu konulara ayırmasını mümkün kılacaktır. Bununla beraber Zeki Mesut, Milli Mücadele yıllarında cephede yer almamış olmamasına rağmen Osmanlı Devleti adına üstlendiği görevlerde muhtemelen Milli Mücadele aleyhine herhangi bir faaliyette bulunmaması, yenilikçi ve bilgi bakımından donanımlı olması Cumhuriyet döneminde kendisine aktif ve yüksek mevkii sağlamış olabilir.

Zeki Mesut Alsan'ın hatırat, gazete ve dergi yazıları incelendiğinde yenilikçi bir kişiliğe sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bununla beraber Milli Mücadele yıllarında geri planda kalmış olması Zeki Mesut'u, sonraki yıllarda CHP ve ilkelerini hararetli bir şekilde savunmasına sevk etmiş olabilir. Ayrıca siyasi ve entelektüel kişiliğini dikkate aldığımızda Alsan, örneğin entelektüel yönden milliyetçilik ilkesini idealist bir üslupla açıklarken, siyasi kimliğinde bu üslup yerini daha sakin bir tavra bırakmıştır.

Zeki Mesut Alsan II. Meşrutiyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemi ve Çok Partili döneme şahit olmuştur. Bu sayede her üç dönemdeki demokrasi adımları ve partileşme süreçlerine dair yorumlar yapmıştır. Hatıratlarına bakılırsa II. Meşrutiyet'ten itibaren demokratik yönetim ve anayasal gelişmeleri muhtelif inkılâpların tam olarak uygulanması için en uygun araç görüyordu. Bu düşüncesi Cumhuriyet döneminde sivrildi. Çok partili sisteme aslında karşı olmamakla beraber partilerin kurulup yaygınlaşması için uygun şartların olgunlaşmadığını düşünüyordu. Cumhuriyet'in ilk döneminde gerçekleştirilen inkılâpların halkın her kesimi tarafından benimsenmediği görüşündeydi. Bu süreçte çok partili bir sistemin inkılâpların yerleşmesini zorlaştıracağına inanıyordu. Bu yüzden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı çıktı ve Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde eleştiri ve denetlemenin yeterli olacağı görüşündeydi. Benimsediği bu görüşe uygun olarak 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde oluşturulan Müstakil Grup üyelerinden biri oldu ve parti içi muhalefeti temsil etti. Ayrıca muhalefet amacıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa sürede halkın yoğun desteği ile karşılaşması, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve onun milletvekili Zeki Mesut Bey'i endişelendirmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

1950'lere gelindiğinde Zeki Mesut Alsan'ın siyasi sistem anlayışında büyük bir değişiklik yaşanacaktı. 1950'de 16 yıldır aralıksız milletvekilliği yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılıp, Millet Partisi'ne geçti. Zeki Mesut Alsan'ın bu fikri değişiminde muhtemelen birkaç faktör etkili olmuştu. O yıla kadar Cumhuriyet inkılâplarının tamamlanması için tek partili yönetimi gerekli gören Alsan, 1950'ye gelindiğinde artık inkılâpların her kesim tarafından benimsendiğine inanmış olabilir. Bu nedenle yeni bir partiye katılmayı kendi tutumu açısından bir problem olarak görmemiş olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönemde Alsan'ın, milli şuurun özellikle eğitim alanında öne çıkarılmasına olan inancı Millet Partisi'ne dâhil olmasını sağlamıştır. Atatürk sonrası dönemde eğitimdeki hümanist politikalar nedeniyle milli bir eğitime taraftar olan kimselerin ceza alması en başından beri Türkiye'deki eğitimin esasında mili mefkûrelere dayanması gerektiğini savunan Alsan'ın tepkisini çekmiştir. Dolayısıyla bu durum Alsan'ın CHP'den ayrılmasını hızlandıran bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Millet Partisi'ne geçmesinde etkili olan bir başka

ihhtimal ise 1943'te milletvekili seçilemeyen Alsan, artık CHP içerisinde bir daha milletvekili seçilme şansının olmadığını da düşünmüş olabilir.

Zeki Mesut Alsan, gerek Avrupa'da diplomasi üzerine eğitim alması ve gerekse de talebe müfettişliği yapması Avrupa devletleri arasındaki siyasete aşına olmasını sağladığından Atatürk dönemi Türk dış politikasına dair yorumlar yapabilmiştir. Emperyalist fikirler ve savaş taraftarı siyasetin aksine Alsan'ın dış siyaset tutumu temelde barış üzerine kuruluydu. Lozan Antlaşması'nı bir mihenk taşı olarak öne çıkarıp, Atatürk'ün bu antlaşmayla uluslararası ilişkileri barışçıl bir seviyeye taşıdığını düşünüyor ve kendisi de bunu doğru bir politika olarak destekliyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletler tarafından barış antlaşmalarıyla sunulan Milletler Cemiyeti'nin itibarı sarsılmıştır. Milletler Cemiyeti'nin dünya barışını koruma misyonuna uygun davranmayıp, uluslararası sorunları çözmeye başarısız olması nedeniyle Alsan, bu cemiyetin yapısıyla alakalı ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre Milletler Cemiyeti mağlup olan devletlerin hak ve taleplerini korumak yerine galip devletlerin mağluplar üzerindeki tahakkümünü arttırmaya çalışmıştır. Bu durum mağlup devletlerin hak ve adalet taleplerinin göz ardı edildiği bir uluslararası siyasi anlayışı kuvvetlendirdi. Alsan, mağlup devletlerin bu baskı siyasetine karşı çıkmasının galipler tarafından bir savaş tehdidi olarak algılanacağını vurgulamıştı. 1928'te yaptığı bu eleştiriden on yıl sonra Nazi Almanyası'nın, Faşist İtalya'nın ve Japonya'nın bu düzene itiraz etmesi ve top yekûn bir savaş başlatması, onun öngörüsünü doğrulayacaktı. Bununla beraber Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmasını ve galip devletlerle ilişkiler kurmasını destekleyen Alsan'ı, bu noktada önceki açıklamalarıyla çelişmesinden ziyade olaylara Türkiye açısından ve değişen şartları göz önüne aldığı şeklinde değerlendirmek daha doğru olabilir.

95 yaşında vefat eden Zeki Mesut Alsan, Türkiye'nin modern toplum inşası sürecinin önemli tanıklarından biri olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin takip ettiği dâhili ve harici politikaların mimarı Atatürk'ün destekçisi olmuştur. Bunu gerek milletvekili olarak TBMM'deki konuşmalarıyla gerekse de *Hâkimiyet-i Milliye*, *Milliyet* ve *Ülkü Halkevleri Mecmuası* gibi gazete ve dergilerdeki yazılarıyla göstermiştir. 1925-1935 yılları arasında aktif bir yazı hayatına sahip olan Zeki Mesut Alsan, 1943'ten itibaren siyasetten ayrılarak akademik bir kariyere yönelmiştir. Bu

dönem *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi* ve *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergilerinde* yazılar kaleme almıştır. Fakat hem bu dergilerdeki makaleleri hem de kendi çıkardığı *İnsan Hakları* adlı dergideki yazılarının farklı konularda olması ve *İnsan Hakları* dergisinin 1951'den 1957'ye kadar olan sayılarına ulaşamadığımızdan dolayı bu durum hayatının bu dönemindeki fikirlerini bütüncül bir çerçeveden değerlendirme imkânı tanımamaktadır. 13 Temmuz 1956 tarihinde profesörlükten emekli olan Alsan, vefat ettiği 1984 yılına kadar siyaset ve akademiden uzak sakin bir hayat yaşamıştır.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ⁵⁵⁵

HR.İD.: Hariciye Nezareti İdare

HR.İM.: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

MF.ALY.: Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi

MF.MKT.: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

2. BAŞKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ⁵⁵⁶

3. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ARŞİVİ

Zeki Mesut Alsan Sicil Dosyası, Sicil No: 686.

Edirne Vilayeti Seçim Mazbatası 1927.

Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1931.

Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1939.

Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1935.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine ait 100 Belge) 1923-1938, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

⁵⁵⁵Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotta verilmiştir.

⁵⁵⁶Belgelerin fon kodları dipnotlarda verilmiştir.

RESMÎ YAYINLAR

ATATÜRK, Kemal: **Nutuk**, C. 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Salnâmeler

Salnâme-i Vilâyet-i Aydın-24, Vilayet Matbaası, 1323.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Ankara 1926-1927.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

D. 4, İ. 10, (05. 12. 1931), C. 1.

D. 4, İ. 2, (07. 11. 1932), C. 2.

D. 4, İ. 17, (23. 12. 1933), C. 1.

D. 5, İ. 76, (14. 06. 1937), C. 1.

D. 5, İ. 82, (28. 06. 1938), C. 1.

D. 6, İ. 68, (03. 06. 1942), C. 1.

D. 6, İ. 69, (05. 06. 1942), C. 1.

SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER⁵⁵⁷

Ahenk

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

İkdam

Kudret

Milliyet

Sabah

Tan

⁵⁵⁷Gazetelerin haber başlıkları ve tarihleri dipnotlarda verilmiştir.

Ulus

Vakit

Yeni İstanbul

DERGİLER⁵⁵⁸

Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi

Akademik Düşünce Dergisi

Akademik Hassasiyetler

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Aydın İktisat Fakültesi Dergisi

Belgi Dergisi

Belleten

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

⁵⁵⁸Adı geçen dergilerin sayı ve tarihleri dipnotlarda ayrıntılı olarak gösterilmiş olup, makale isimleri ise dipnotlar dışında kaynakçada ayrıca belirtilmiştir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi

Hayat

İlmi Araştırmalar

İnsan Hakları

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Maarif Vekâleti Mecmuası

Muallimler Birliği

Mülkiyeliler Birliği

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi

Orkun

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Türk Yurdu

Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi

Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

HATIRALAR

AĞAOĞLU, Ahmet:

Serbest Fırka Hatıraları, İletişim
Yayımları, 2. Baskı, İstanbul 2011.

ALDAN, Mehmet:

Uzak Anılar, Ankara 1996.

ALSAN, Zeki Mesud:

Mustafa'nın Romanı-Memleket Çocuğu, Vakit Gazete - Matbaa Kütüphane, 1942.

_____:

Mustafa'nın Romanı-Hürriyet Pervanesi, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Haz.: Ali Sevim-İzzet Öztoprak-Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

İNAN, Ayşe Afet:

M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, TTK Basımevi, Ankara 1983.

KALAÇ, Ahmet Hilmi:

Kendi Kitabım, Yeni Matbaa, Ankara 1960.

SOYAK, Hasan Rıza:

Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

ARAŞTIRMA / İNCELEME ESERLER

ADA, Serhan:

Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.

ALSAN, Zeki Mesud:

Devletler Hukuku Dersleri, Siyasal Bilgiler Okulu Yayınları, Ankara 1947.

_____:

Devletler Hukukunda Yeni Gelişmeler, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1948.

_____:

Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1949.

_____:

Müşterek Emniyet Problemi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1952.

_____:

Yeni Devletler Hukuku, C. 1, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1950.

_____:

Yeni Devletler Hukuku, C. 2, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1951.

ARI, Kemal:

Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

ARI, Tayyar:

Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, C. 1,

MKM Yayınları, 5. Baskı, Bursa 2012.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1989.

AYDEMİR, Şevket Süreyya:

Tek Adam, C. 3, Remzi Kitabevi, 16. Baskı, İstanbul 1992.

AYDOĞDU, Murat:

“Atatürk Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri”, **Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938**, Ed.: Cezmi Eraslan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 239-279.

BERKER, Aziz:

Türkiye’de İlk Öğretim 1839-1908, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1945.

BLACK, Jeremy:

İngiltere Tarihi, Çev.: Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, 2. Basım, Ankara 2020.

_____:

Kısa İtalya Tarihi, Çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

C. H. F. Nizamnamesi ve Programı, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1931.

C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CLEVELAND, William L.:

Modern Ortadoğu Tarihi, Türkçesi: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul 2008.

Cumhuriyet Halk Partisi-On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara 1938.

ÇANKAYA, Ali:

Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,
C. 2, Ankara 1968-1969.

DEMİREL, Ahmet:

Tek Partinin Yükselişi, İletişim
Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

DEMİRÖZÜ, Damla:

**Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-
Venizelos Dönemi Türkiye-
Yunanistan İlişkileri**, İletişim
Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007.

EMRENCE, Cem:

**99 Günlük Serbest Cumhuriyet
Fırkası**, İletişim Yayınları, 1. Baskı,
İstanbul 2006.

FIRAT, Melek:

**“Yunanistan’la İlişkiler”, Türk Dış
Politikası, Kurtuluş Savaşından
Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**,
Ed.: Baskın Oran, C. 1, İletişim
Yayınları, İstanbul 2009, s. 325-356.

FİSCHER, Klaus P.:

Nazi Almanyası: Yeni Bir Tarih,
Çev.: Yavuz Alogan, Alfa Yayınları, 1.
Basım, İstanbul 2020.

FİŞEKÇİ, Oya:

**Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla
Ankara Hukuk Fakültesi**, Ankara
Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Yayınları, Ankara 1977.

GÖVSA, İ. Alâettin:

Türk Meşhurları Ansiklopedisi,
İstanbul 1946.

GÜNEŞ, İhsan:

Türk Parlâmento Tarihi, TBMM-V.
Dönem 1935-1939, TBMM Vakfı
Yayınları No: 26, C. II, [t. y].

HAVES, James:

Kısa Almanya Tarihi, Çev.: Yavuz
Alogan, Say Yayınları, 3. Baskı,
İstanbul 2021.

HUFFMAN, James L.:

Japonya Tarihi, Çev.: Cengiz Yücel,
İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2020.

İbrahim Alâettin:

Meşhur Adamlar, Haz.: Sedat Simavi,
C. 4, İstanbul 1933-1935.

İNAN, Afet:

**Türkiye Cumhuriyeti ve Türk
Devrimi**, TTK Yayınları, 4. Baskı,
TTK Basımevi, Ankara 1998.

JENKİNS, Cecil:

Kısa Fransa Tarihi, Çev.: Yavuz
Alogan, Say Yayınları, 1. Baskı,
Ankara 2021.

KENNEDY, Paul:

**Büyük Güçlerin Yükseliş ve
Çöküşleri**, Çev.: Birtane Karanakçı,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8.
Basım, İstanbul 2001.

KIRPIK, Güray-TOKDEMİR, **Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (1926-1927)**, TTK Yayınları, Ankara 2020.

KOCATÜRK, Utkan: **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988.

KOÇAK, Cemil: “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi**, C. 4, Cem Yayınevi [t.y], s. 85-173.

_____: **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

_____: **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2007.

KURAN, Ahmet Bedevi: **Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

LEWIS, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kırıatlı, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1993.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Çev.: Seha L. Meray, Takım 1, C. 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

2018, s. 343-377.

MCNEİLL, William H.:

Dünya Tarihi, Çev.: Alâeddin Şenel,
İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara 2002.

Mehmet Zeki:

**Türkiye Teracimi Ahval
Ansiklopedisi**, İstanbul 1929.

_____:

**Türkiye Teracimi Ahval
Ansiklopedisi**, İstanbul 1930-1932.

MUMCU, Ahmet:

**Ankara Adliye Hukuk Mektebinden
Ankara Üniversitesi Hukuk
Fakültesi'ne**, Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Yayınları No: 416,
Ankara 1977.

NEBİOĞLU, Osman:

Türkiye'de Kim Kimdir, Nebioğlu
Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1961-
1962.

NEVİNS, Allan-COMMAGER, Henry
Steele:

ABD Tarihi, Çev.: Halil İnalçık, Doğu
Batı Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2014.

OKTAY, Afşin:

Biyografiler Ansiklopedisi, Ankara
1958.

ÖKE, Mim Kemâl:

Musul Komplosu (1918-1926), İrfan
Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul 2012.

ÖZALP, Reşat-ATAÜNAL, Aydoğan:

Türk Milli Eğitim Sisteminde

Düzenleme Teşkilâtı, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

ÖZTÜRK, Kâzım:

Türk Parlâmento Tarihi, TBMM-III. Dönem 1927-1931, TBMM Vakfı Yayınları No: 10, C. III, [t. y].

PEHLİVANLI, Hamit-SARINAY, Yusuf-YILDIRIM, Hüsamettin:

Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

REMOND, René:

ABD Tarihi, Türkçesi: Işık Ergüden, Dost Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2018.

SARICA, Murat:

Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929), İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Gür-Ay Matbaası, İstanbul 1982.

SOYSAL, İsmail:

Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C. 1, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000.

SARINAY, Yusuf:

Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

SEFERCİOĞLU, Necmeddin:

3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası, Türk Ocakları Ankara Şubesi

Yayınları, Ankara 2009.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik (Makaleler - 1), Ötüken Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul 2014.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1974.

TÜRKMEN, Zekeriya:

Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

UYAR, Hakkı:

Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1998.

YILMAZ, Durmuş:

Musul Meselesi Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayınları, 1. Basım, Konya 2003.

ZÜRCHER, Erik Jan:

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), Çev.: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

MAKALELER

AKSEKİ, Cengiz:

“Atatürk Devrimlerinde Yöntem I:Ortam ve Lider”, **Belgi Dergisi**, S. 3, Denizli

2012, s. 265-293.

ALSAN, Zeki Mesud:

“Ayn Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 5, S. 27, Ankara 1935, s. 212-217.

_____:

“Demokrasi ve Milletlerarası Düzen”, **İnsan Hakları**, C. 2, S. 14, Ankara 1948, s. 3-9.

_____:

“1949 Cenevre Sözleşmeleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 3, 1950, s. 37-57.

_____:

“Bir Milletlerarası Ceza Divanının Kurulmasıyla ilgili Fikirler ve Teşebbüsler 1”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 3, 1951, s. 1-43.

_____:

“Müşterek Emniyetin Tesisi Bakımından Atlantik Camiasının Rolü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, 1953, s. 1-32.

_____:

“Tecavüzün Tarifi Problemi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 1, 1954, s. 43-81.

_____:

“Birleşmiş Milletler Antlaşmasının

Tadili Problemi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 3, 1954, s. 1-41.

_____:

“Mülkiye ve Politika”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S. 9, 1967, s. 2-3.

_____:

“Prof. Zeki Mesud Alsan’ın, Mülkiye’nin 110. Kuruluş Yıldönümünde, Yaşlı Mülkiyeli Olarak Konuşması”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, 1969, s. 9-15.

ANZERLİOĞLU, Yonca:

“Tokyo Türk Maslahatgüzarının Değerlendirmeleriyle Mançukuo Devleti (1931-1933)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs 2008, s. 1-16.

ATABEY, Figen:

“Türk-İngiliz Belgeleri Işığında Hatay Sorununun Çözümüne Dair Bazı Değerlendirmeler”, **Belgi Dergisi**, C. 2, S. 20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Denizli 2020, s. 2579-2594.

BİRİNCİ, Ali:

“Zeki Mesud Alsan - Hayatı ve Eserleri”, **Türk Yurdu**, C. 22, S. 181,

Ankara 2002, s. 31-40.

“Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Türk Grubu’nun Kuruluşu”, **İnsan Hakları**, S. 1, Ankara 1947, s. 24-29.

BOZKURT, Abdurrahman:

“Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 37, S. 1, 2017, s. 1- 28.

BULUT, Hüseyin:

“Atatürk Devri Türk-Fransız İlişkileri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 62, Erzurum 2018, s. 539-548.

ÇELİKÇİ, Abdül Samet-KAKIŞIM, Can:

“İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, 2013, s. 83-99.

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu:

“Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 15, 2006, s. 239-262.

_____:

“Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 2, 2008, s. 115-134.

DURGUN, Şenol:

“Türkmerkezli Yaklaşımdan Avrupa Merkezli Yaklaşım Geçişte Hümanizma”, **Akademik Hassasiyetler**, C. 2, S. 4, 2015, s. 1-26.

ERASLAN, Cezmi:

“Türk İnkılâbından Yöntem ve Anlayış”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 2, 2013, s. 129-162.

_____:

“Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmi Araştırmalar**, S. 9, İstanbul 2000, s. 77-96.

_____:

“Türk Basınında Balkan Paktı Değerlendirmeleri”, **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1996, s. 63-69.

ERTEM, Barış:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 17, S. 2, 2013, s. 345-362.

EZER, Feyzullah:

“Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Belgi Dergisi**, C. 2, S. 19, 2020, s. 1786-1804.

KEMAL, Cemal:

“Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 10, S. 40, 2007, s. 643-691.

KILAVUZ, Nuran:

“Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler Tarihinde Bir İnceleme Millet Partisi (1948-1977)”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 11, S. 3, 2021, s. 1260-1270.

KILIÇ, Fahri:

“Yeni Türk Alfabesinin Yaygın Eğitim Yoluyla Öğretilmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 61, Ankara 2017, s. 207-248.

KILIÇ, Sezen:

“Musul Sorunu ve Lozan”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 24, S. 71, Ankara 2008, s. 319-340.

KILINÇKAYA, Derviş:

“Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S. 15, 2012, s. 3-18.

LİMONCUOĞLU, Alihan:

“Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948)”, **Akademik**

Hassasiyetler, C. 5, S. 10, 2018, s. 145-155.

MURAT, Turgay:

“Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Mısır Siyasetinde Vafd Partisi”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. 11, S. 1, Elazığ 2013, s. 159-172.

ÖZCAN, İsmail Çağrı:

“1944 Yılı Ankara’sı”, **Türk Yurdu**, C. 22, S. 176, Ankara 2002, s. 119-126.

SANÇAR, Nejdet:

“1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası”, **Orkun**, S. 31, İstanbul 1951, s. 13-15.

SARINAY, Yusuf:

“Atatürk’ün Hatay Politikası -1- (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 12, S. 34, Ankara 1996, s. 3-65.

SÜMER, Gültekin:

“Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. 5, S. 19, 2008, s. 119-144.

ŞAHİN, Cemile-ŞAHİN, Mustafa:

“Düşünceden Eyleme Türk Devriminin Düşünce Boyutunun Uygulamaya Yansımaları Süreci”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S. 27, İzmir 2013, s. 137-166.

TÜRKBAY, Rezzan Ayhan:

“İngiliz İşçi Partisinin İdeolojik Dönüşümü”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 1, 2015, s. 135-156.

TÜRKMEN, Zekeriya:

“XX. Yüzyıl Türkiye’sinin Değişim ve Dönüşüm Önderi Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. 117, S. 230, İstanbul 2017, s. 107-132.

UZUN, Hakan:

“1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 2, 2004, s. 35-50.

_____:

“Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 61, 2017, s. 393-435.

ÜSTE, Ahmet Nazmi:

“Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Güç Dengesi ve Hitler’in Güç Dengesi Politikası”, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, 2018, s. 68-82.

VERSAN, Vakur:

“Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 10, S. 1-2, Yıl 1944, s.

163-178.

YAMAÇ, Müzehher:

“Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, **Belleten**, C. 82, S. 295, 2018, s. 1153-1174.

YÜKSEL, Burak:

“II. Meşrutiyet ve Tek Partili Dönem İçerisinde Askeri ve Siyasi Bürokraside Tasfiyelere Dair Bir Değerlendirme: Heyet-i Mahsusalar Örneği”, **Akademik Düşünce Dergisi**, S. 3, 2021, s. 42-59.

Zeki Mesud:

“Varşova Orta Tedrisat Kongresi Hakkında Rapor”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 2, 1 Mayıs 1341, Ankara, s. 26-34.

_____:

“Almanya ve Fransa’da Lisan’ı Ecnebi Tedrisatı Hakkında”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 2, 1 Mayıs 1341, Ankara, s. 53-71.

_____:

“Almanya’da Vatani Terbiye Meselesi”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 4, 1 Eylül 1341, Ankara, s. 37-53.

_____:

“Almanya’da Vatani Terbiye Meselesi- Muhtelif Mekteplerde Vatani Terbiyeye Müteallik İttihaz edilen Hususi Tedbirler”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 5, 1 Teşrinisani 1341, Ankara, s. 66-

_____:

“Muasır Alman Terbiye Âlimleri-George Kerschensteiner, Friedrich Wilhelm Förster, Eduard Spranger”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 6, 1 Mart 1926, Ankara, s. 77-117.

_____:

“Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tedkikler ve Düşünceler”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 7, 1 Mayıs 1926, Ankara, s. 74-92.

_____:

“Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tedkikler ve Düşünceler”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 8, 1 Temmuz 1926, Ankara, s. 56-86.

_____:

“Fransa’da Maarifin Teftişi ve Maarifin Müfettişleri”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 9, 1 Eylül 1926, Ankara, s. 57-85.

_____:

“Almanya’da Yeni Terbiye Cereyanları”, **Muallimler Birliği**, S. 13, Ankara 1926, s. 548-558.

_____:

“Milli Terbiye”, **Muallimler Birliği**, S. 14, Ankara 1926, s. 595-601.

_____:

“İtalyan İlk Tedrisat Kanunu”,

- _____ : **Muallimler Birliği**, S. 17, Ankara 1926, s. 745-749.
- _____ : “Ananepereſtlik, Milliyetperverlik”, **Hayat**, C. 1, S. 6, Ankara 1927, s. 113-114.
- _____ : “Muzır Neſriyat”, **Hayat**, C. 1, S. 9, Ankara 1927, s. 174-175.
- _____ : “İçtimai Nizam 2, Tesanüt-Ahenk”, **Hayat**, C. 1, S. 14, Ankara 1927, s. 274-275.
- _____ : “Cihanın Büyük Meseleleri: Faſist İtalyan Emperyalizmi”, **Hayat**, C. 1, S. 23, Ankara 1927, s. 453-455.
- _____ : “Faſizmin Devlet Telakkisi”, **Hayat**, C. 2, S. 39, Ankara 1927, s. 246-248.
- _____ : “Ayn Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 4, S. 19, Ankara 1934, s. 59-65.
- _____ : “Ayn Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 3, S. 13, Ankara 1934, s. 27-32.
- _____ : “Ayn Politikası”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C. 3, S. 18, Ankara 1934, s. 442-448.

- _____ : “Gençlik Meselesi”, **Türk Yurdu**, C. 21-7, S. 195-1, Ankara 1928, s. 3-7.
- _____ : “Lozan Muahedesi”, **Hayat**, C. 2, S. 35, Ankara 1927, s. 161-162.
- _____ : “Tetkikler ve Müşahedeler: Maarif Islahatımız Münasebetiyle Bazı Tetkikler ve Düşünceler”, **Maarif Vekâleti Mecmuası**, S. 8, İstanbul 1926, s. 56-86.
- _____ : “Vatandaş Ahlâkı”, **Türk Yurdu**, C. 21-7, S. 196-2, Ankara 1928, s. 21-25.
- _____ : “Vatanperverlik, Vatandaşlık”, **Hayat**, C. 1, S. 7, Ankara 1927, s. 134-135.

SÖZLÜKLER

Türk Hukuk Lûgatı, Türk Hukuk Kurumu Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- ÖZCAN, Azmi: “Otuzbir Mart Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 34, İstanbul 2007.
- TÜRKMEN, Zekeriya: “Hareket Ordusu”, **Türkiye Diyanet**

Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 16,
İstanbul 1997.

TEZLER

AKMAN, Figen Feriha:

“İki Dünya Savaşı Arasında Balkan Konferansları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014.

ÇİRİM, Buse:

“Necip Fazıl Kısakürek’in Siyasal ve İdeolojik Kimliği (1923-1950)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.

ÇOLAK, Bilgihan:

“Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007.

DEMİRBİLEK, Birkan:

“TBMM’nin IX. Dönem (1950-1954) Ankara Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2017.

DİZLEK, Özkan:

“Sömürgecilik ve 1763-1947 Dönemi Pax-Britannica: Hindistan Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2018.

İNAN, Erdi:

“Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemi: 1928-1945”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019.

KESKİN, Mustafa:

“İngilizlerin Hindistan’ı Sömürgeleştirme Hareketleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

KILIÇ, Sezen:

“Türk Basını’nda Hitler Almanyası (1933-1945)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009.

METİN, Ömer:

“Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

OKMAK, Filiz:

“Türkiye Muallimler Birliği Mecmuasının Sistematiği Tahlili”,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Denizli 2009.

ÖZALPER, Mehmet:

“Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri
(1919-1950)”, **Yayınlanmamış Doktora
Tezi**, Bitlis, Bitlis Eren
Üniversitesi/Kayseri Erciyes
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Bitlis 2017.

SAVCI, Mehmet:

“Balkan Konferansları Bağlamında
Türkiye Bulgaristan İlişkileri”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve
İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007.

TAN, Özlemnur:

“Demokrasinin Soğuk Yüzü: İki Savaş
Arası Dönemde Almanya’da Demokrasi
Uygulamaları”, **Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi**, Akdeniz
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Antalya 2018.

UYSAL, Mehmet:

“1930-1938 Dönemi Türkiye-
Yunanistan İlişkileri”, **Yayınlanmamış
Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü, İstanbul 2007.

EKLER

EK: 1

[Okul Tahicesi Resimleri - Aydın Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi](#)

meb.k12.tr (Erişim Tarihi: 4. 11. 2021)

EK: 2

**Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Zeki Mesut Alsan'a
Armağan), C. 11, S. 3, 1956, Ankara 1957.**

EK: 3

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Zeki Mesut Alsan'a Armağan), C. 11, S. 3, 1956, Ankara 1957.

تورکيه بويوک ملت مجلسه اونجهي دوره ده اعضا آخاپ اولان ذوات گرامه مخصوص مختصر ترجمه حال و رقصي			
آخاپ دائره سي	۱۰ - نه	اثر لری	حقد دول عامه طرفه منجه ده قدره شيا فرما مجلسه منجه ده قدره شيا فرما ترجمه منجه ده قدره شيا فرما مجلسه منجه ده قدره شيا فرما
اسمي	دکتر محمد	علم ربه لری	مجلسه منجه ده قدره شيا فرما
عالمه اسمي	ترجمه ادخلدی	مسلک و متفوقی	مجلسه منجه ده قدره شيا فرما
دانشک و آتاشک اسمي	ایمان - عایه	اول اولوب اولادی و آچ چو چو ی بولدی	۱۰ - نه
دوغده ی بر	آیه	آقای اول سوک آ. آوری	مجلسه منجه ده قدره شيا فرما
اولوز دینی بر	مجلسه منجه ده قدره شيا فرما	مأمور دکنه آقا بد اول سوک و ضعیف	۱۰ - نه
دوغده ی ک تاریخی	۱۹۸۹	آخاپ مضطه سنک تاریخی	۱۰ - نه
تعمیل	ایمان و عایه	فاجرای ایله بد آخاپ اولادی	۱۰ - نه
یله یکن د یار	فلسفه	مضطه سنک مجلس هیئت عمومی ستاجه تصادق تاریخی (*)	۱۰ - نه
لده و اختصاصی اولدی	مجلسه منجه ده قدره شيا فرما	مجلسه منجه ده قدره شيا فرما	۱۰ - نه

مختصر ترجمہ حال

[illegible]

۱* بو خانه مجلس هیئت تحریریه- نیچه املا اولانه- قدر .

EK: 5

[illegible]

TBMM Arşivi, Edirne Vilayeti Seçim Mazbatası 1927.

EK: 6

[illegible]

TBMM Arşivi, Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1931.

İşbu Mazbata heyetimizce de tasdik olunur. 16/2/935

Vali

Defterdar

Mektupçu

Maarif.M.

H. Çayan

N. Canan

D. D. D.

B. Çayan

Başmühendis V.

Sıhhat müdürü

Ziraat müdürü

[Signature]

S. Fehmi Çayan

elb. Çayan

TBMM Arşivi, Diyarbakır Vilayeti Seçim Mazbatası 1935.

Zeki Mesut Alsan, "Atam Yaşıyor", **Ulus**, 13 Senteşrin 1938.

EK: 9

Diyarbakır Vîlâyeti
Diyarbakır Dairesi intihabiyesi
Heyeti teftişiyesi

Namzet isimleri	Kazanılan reylerin miktarı																	Reylerin yekûnu		Münâhîl san- ların adedi	Reyler olarak edilenlerin adedi
	Diyarbakır	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Kazım	Rakamla	Yazı ile		
Dr. İbrahim Fali Ün- gören	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648
General Kâzım Sevik- tekin	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648
Rüştü Bekit	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648
Zeki Mes'ut Alsan	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648
Zülfü Tigröl	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648
Tahsin Cahit Çubukçu	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648
Veli Necdet Süngütay	157	53	82	89	68	67	31	60	41									648	altıyüz kırk sekiz	652	648

İntihabı Meb'usan kanunıyla onun bazı mavadını muddil kanunun tağın ettiği usûl ve şerait dairesinde Diyarbakır vîlâyeti Meb'usan i-
olundukta yukarıdaki cetvelde yazılan zevatın her birinin isimleri hızasında gösterilen miktarda rey aldıkları anlaşıldığından

Tigröl, Tahsin Cahit Çubukçu, Veli Necdet Süngütay

Diyarbakır Vîlâyeti namına Meb'us intihap edildiklerini ve bu intihabın bütün safahatı ve derecatı kanun ahkâmına ve usulüne tamamiyle

Diyarbakır Vîlâyeti Teftişiyesi Reisi

[Signature]

Azasi

Cemil asena

Azasi

T.Cahit Çubukçu

Vîlâyeti İdare Hey'eti Reisi

[Signature]

Bu mazbata muhte

Aza

Defterdar Bahattin
Ayaplıgil

[Signature]

Mustafanın romanı: Memleket çocuğu

Yazan: *Asım Us*

Sayın arkadaşım Zeki Mesut Ahsan "Mustafanın Romanı" adındaki eserini bu defa kitap olarak neşretti. Bu suretle bir müddet evvel Vakıf sütunlarında tefrika halinde zevkle okuduğumuz yazıları bu defa bize bir kere daha toplu olarak bir yerle okumak fırsatını verdi.

"Mustafanın romanı"... Zeki Mesut Ahsan'ın kitabına verdiği bu isim güzeldir; çünkü gerçekten bir roman olan bir hayatın hikâyesidir. Çocukluğu Anadolu'nun bir köşesinde basit bir aile içinde geçirdikten sonra tahsilini ilerletmek için İzmir ve İstanbul'a giderek sonuna kadar macera dolu bir cereyana katılan bir hayatın güneşe tutunmuş bir kaleidoskop gibi her an yeni şekil ve manzara değiştiren mahiyeti ile ifade edilir. Bu itibarla "Mustafanın romanı" hakikaten bir macera romanıdır; hatta yerine göre aşk romanı da denebilir.

Fakat en gerçek muharrirlerin romanlarında bile dünya hayatının büyük bir hissesi vardır. Hayattan alınmış olan hadiselerin tablolandıkları çizimler burada — manevra arzusunun göre yer değiştirir; asıl maksadı daha canlı göstermek için hakikatte olmayan renklerle ilave edilir; yahut bise görülmüş derecede küçük ve çemiyetsiz olan bazı olaylar hayal perdesi ile büyütülür. Bu itibarla "Mustafanın Romanı" roman değil, bir hakikattir. Onun sahifeleri içerisinde muharirin hayalinden bir zerre karışmamıştır.

Eski idâm mütesavvifleri insanı tarif ederken "Âlemi suğura" derlerdi. Bunun sebebi mercimek büyüklüğünde bir göbeğin bütün ihtişamıyla insan dimağının bütün muhteviyatı ile yerleri ve gökleri içine alacak derecede ihata kabiliyetini haiz olmasıdır. Mustafanın romanı da bir Türk gençinin hayatı içinde bütün bütün Türkiye'yi içine alıyor; Mustafanın hayatını okurken otuz, kırk sene evvelki Anadolu'ya, o zamanki Aydın, İzmir, İstanbul... âdeti, yası-yerleri, o zamanki âdetleri, düşünceleri, telâhileri, yasası ve göçme tarzları, o zamanki memleket meselelerini sanki bir küçük ayna içine aksetmiş bir gök parçası gibi onun içinde büyük bir vuzuhla görüyoruz.

"Mustafanın romanı" nı okuyan daha ilk sahifelerden itibaren anlıyoruz ki bize hayali bir hayat değil, hakiki bir varlığı tasvir ediyor. Ve bu tasvirlerde o kadar küçük, o kadar ince teferrüata kadar derin bir bilgi sahibiyi olduğunu gösteriyor ki muharrir bize hayat maceralarını anlatırken Mustafanın kendisi değil, memleketi pek yakın bir arkadaşındır kanatları zikrinde ken-

diliğinden doğuyor.

Mustafanın romanı hakiki hayatın ifadesi olduğu için burada insanlık ilminde daima görülecek bir hayati zamanla dolmuş olacak müşahedelerle tesadüf edilir.

Misal olarak şu müşahedeyi kaydedeyim:

"Mustafa henüz çocukken bir yaz boyunca karlıcağın evlerinin yavralarına ölmüşler, tarir yapmışlar, yerleşmişler ve yavralamışlardı. Mustafa yavraların kanatlanmalarına yakın bir gün yuvadaki kuşların cümlesini seyretirken birdenbire bir feryat ve fışkırtma başladı. Yavraların bitimsiz çığlıkları kopardığını, ana ile babanın kanatlarını parçalamasına yakın etrafta dinlenme yerini yitirdi. Ayağa kalkıp dikkatle bakınca o da dehşetle dondu. Kulağına seslendi. Bir sürü alarık tabiatları arasından bu yılanı iltisalemek ve bütün kuvveti ile indin bulursun... karnı delmek, kuşları kurtarması bile öleceğini almak istedi. Anası da yettili.

— Mustafa dur! Ne yapıyorsun?"

Dedi.

Hıçkırıklı bir sesle:

— Ana görmüyor musun, yılan her kuşlarını yutuyor, onu geberteceğin.

Anav:

— Ah ağlarsın, o ev yılanıdır. Oda dokunulmaz. Eş vardır. Gelir sonra birden üç alır. Zaten bak kuşları da yutmuş. Dönüp gidiyor artık onlara da faydası yok, diğerek seni öldürüyor alı!"

"Mustafa oturd. Büyük gün ağladı. Küçük aklı bir türlü ermiyordu. Yılan zehirli ve zararlı bir hayvan değil mi? Neden onu bastırılmaz, onun da evlili, insanı dost olan olur mu? Böyle bir takım hayvanın dostluğunu muhafaza etmek için daha sevinli, fakat daha âciz dostları felâ etmek mi lazım? Küçük Mustafa o zaman bunu anlamamıştı. Şimdi anlamış olduğunu söylerse hatırlayacağını biliyor. Yalnız tabiat içinde değil, cemiyet içinde de nice zehirli ve zararlı yılanlar var ki şerlerinden ve kuvvetlerinden korkulduğu için serbest serbest dolanmakta, göz göre göre masumları ve âcileri yutmaktadır."

Bu küçük çocuk müşahadesini tesbit eden acı levhaya biraz dikkatle bakarsak orada bugünkü cihan harbinin kanlı hakikatini bile görebiliriz. "Mustafanın romanı" işte başından sonuna kadar hep böyle bir candan alâkalandıran görüşler.

Asım Us, "Mustafa'nın Romanı: Memleket Çocuğu", **Vakit**, 1 Şubat 1943.

EK: 11

**Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Zeki Mesut Alsan'a
Armağan), C. 11, S. 3, 1956, Ankara 1957.**